

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2006
4. szám
április

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXX. évfolyam
2006. 4. szám
április

Főszerkesztő:

Gerold László
(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Ózer Ágnes
Toldi Éva
Utasi Csaba
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés/fedőlap:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

Ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

JUNG Károly: A „húsvéti nevettség” (risus paschalis) kérdéséhez. További adatok a rituális nevetés proppi elméletéhez (tanulmány) . . .	3
VALASTYÁN Tamás: Különvalóság. Novalis és a mese (tanulmány) . .	17
*	
PETROVICS Emil: Emlékeim. Önarckép – álarc nélkül (1930–1941) . .	25
*	
SEBŐK Zoltán: Margináliák. Extim napló.	59
SZOMBATHY Bálint: A nemzetlenségtől a nemzetiesig. A vajdasági magyarság megpróbáltatásai képzőművészeik munkásságában (tanulmány).	69
*	
ÖRDÖG Mónika: A sorok vándorlása – semmi egyéb ■ Fa-vers, mely befelé zárt, kifelé nem (versek)	78
RAPAI Ágnes: Még jó lehet a vége ■ Kicsit féltettek, barátom (versek)	80
FIATAL SZLOVÉN KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA II.	
Primož ČUČNIK: Levél ■ Felismerés ■ Hasonmás ■ Ez a világ.	83
Lucija STUPICA: Cortázar olvasása után ■ Néha lehang engem ■ Csendélet . .	87
Tomislav VREČAR: Triglav alatti ország ■ Dal a mulatozónak ■ Magam ■ Tetők ■ Pléhdoboz ■ [cím nélkül] ■ [cím nélkül] ■ Impresszió ■ Portré .	89
Jure JAKOB: A magány, analitikusan ■ Zavaros nyári éjjelben a csend ■ Elbeszélés (LUKÁCS Zsolt fordításai)	94
KRÓNIKA	
NOVÁK Anikó összeállítása	97

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2006. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2006-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

A „húsvéti nevettség” (risus paschalis) kérdéséhez

További adatok a rituális nevetés proppi elméletéhez

A népi nevetéskultúra kérdéseit taglalva Mihail Bahtyin arról beszél többek között, hogy a középkori ember életében fontosak voltak a karneváli ünnepek, mulatságok, szertartások, de „ezeken túl” különleges ünnepek is voltak, például „a kötetlen »húsvéti nevetés« (risus paschalis) tradíciói”.¹ A húsvéti nevetés középkori hagyományait (itt) nem részletezi, sem elemzését nem adja, csupán tanulmánya további részeiben szentel a kérdésnek egy-egy félmondatot, kitérőt. Ezeket, a későbbi elemzés miatt, érdemes idézni.

„Még a vallási gondolkodás és kultusz legmagasabb formáit is áthatja a nevetés. Az egyik legrégebb és legnépszerűbb ilyen mű a *Cyprianus lakomája*², mely az egész Szentírásnak – az Ótestamentumnak és az evangéliumoknak is – sajátos karneváli-ünnepi travesztiája. A művet a »húsvéti nevetés« tradíciója szentesítette, s távolabbról még a római szaturnáliák hatása is kimutatható benne.”³ A továbbiakban arról beszél, hogy (a középkorban) „az egyházi kultusz és hitoktatás szinte valamennyi mozzanatára születtek paródiák. Ez az úgynevezett szent paródia (parodia sacra) a középkori irodalom egyik leg-sajátosabb és *mindmáig nem kellően megértett jelensége*”.⁴ (A kiemelés tőlem – J. K.) Majd így folytatja: „Egy részük a »húsvéti nevetés« vagy »karácsonyi nevetés« égisze alatt alakult ki és terjedt...”⁵ (A karácsonyi nevetés kapcsán e bahtyini szövegben a későbbiek során más fogódzó nem áll az olvasó rendelkezésére.) Még egy részlet alkalmas idézésre tárgyunk szempontjából: amikor Bahtyin a lefokozásról, vagyis a magasztos jelenségek „anyagi-testi térre”

¹ BAHTYIN 1976a. 304.

² Tartalmának ismertetése: BAHTYIN 1976b. 245.

³ BAHTYIN 1976a. 313.

⁴ Ugyanott.

⁵ BAHTYIN 1976a. 314.

történő redukálásáról beszél, mondja: „Így például a Cyprianus lakomája és a középkor más latin paródiái jelentős mértékben a Bibliából, az evangéliumból és egyéb szövegekből merítenek, kiválasztva valamennyi anyagi-
testi vonatkozásait és földközeli részletet.”⁶

E tanulmány olvasója végül is tanácstalan marad: az említett húsvéti nevetés, valamint a karácsonyi nevetés kapcsán nem talál részletes leírást, s a jelenségek értelmezését sem. S mint láthattuk, Bahtyin kellően meg nem értett jelenségeként beszél róluk. (Mint majd a későbbiek során utalunk rá, tanulmányában – Proppra való hivatkozás nélkül – néhány dolgot megsejtett.)

A Bahtyin-filológia feltárta az előbbieken idézett tanulmány előzményeit, többek között azt a korábbi dolgozatot, amely a bennünket érdeklő részleteket, vagyis a népi nevetéskultúra húsvéti nevetéssel és karácsonyi nevetéssel kapcsolatos adatait és kérdéseit az idézett későbbi változatnál részletesebben tartalmazza.⁷ E dolgozat etnológiai szempontból gazdagabb, mint a későbbi, amely elsősorban irodalomelméleti szempontból lényegesebb, e szempont azonban e dolgozat témája szempontjából nem elsődleges. Idézzük tehát a kérdéses adatokkal kapcsolatos részletesebb leírást, melyből megismerhető a két említett nevetéstípus: a risus paschalis és a risus natalis:

„A középkori nevetés – ünnepi nevetés. Közismertek a parodisztikus-travesztív »bolondok ünnepei«, a »szamár ünnepe«, melyeket az *alsóbb klérus* (a kiemelés tőlem – J. K.) a templomokban rendezett. Nagyon jellemző a »risus paschalis«, vagyis a »húsvéti nevetés« is. A húsvéti ünnepek alatt a hagyomány a templomban engedélyezte a nevetést. A prédikátor szabados tréfákat és vidám anekdotákat engedett meg magának a templomi szószékről szólva, hogy ezzel megnevetesse a gyülekezetet, mivel az egykori felfogás szerint a nevetés hozta meg a vidám újjászületést a csüggedés és böjt napjai után. A középkor igen sok parodisztikus-travesztív alkotása közvetve vagy közvetlenül éppen ehhez a »risus paschalis«-hoz kötődik. De ugyanilyen megtermékenyítő hatása volt a »karácsonyi nevetésnek« (risus natalis) is; ez azonban – a »húsvéti nevetés«-től eltérően – nem történetekben, hanem dalokban jutott kifejezésre. A komoly egyházi himnuszokat utcai dalocskák motívumaira énekelték – és ezzel gyökeresen megváltoztatták hangsúlyaikat. Ez utóbbiak mellett óriási mennyiségben születtek kifejezetten karácsonyi énekek is, melyekben az áhítatos karácsonyi tematikát a régi halálának és az új születésének vidám népi motívumai szőtték át. Ezekben az énekekben sokszor a régi fölött való parodisztikus-travesztáló csúfolódásé volt az uralkodó szólalás, különösen Franciaországban, ahol a »noël«, vagyis a karácsonyi ének utóbb a forradalmi utcadal egyik legnépszerűbb műfajává vált (itt utalok

⁶ BAHTYIN 1976a. 319.

⁷ BAHTYIN 1976b.

Puskin Noëljére is, amely szintén parodisztikus-travesztív formában használja föl a karácsonyi tematikát). Egyszóval az ünnepi nevetés során minden meg volt engedve.”⁸

Mint fentebb idéztem Bahtyint, a középkori irodalom e szent paródiái mindmáig (a dolgozat 1940-ben született) kellően meg nem értett jelenségek. Már itt utalni lehet arra, hogy e jelenségek eredetének és időpontjának megértését minden valószínűség szerint a rituális nevetésről szóló elmélet teszi lehetővé. Ez az elmélet egyébként szinte ugyanakkor született és fogalmazódott meg, mint Bahtyin elképzelései.⁹

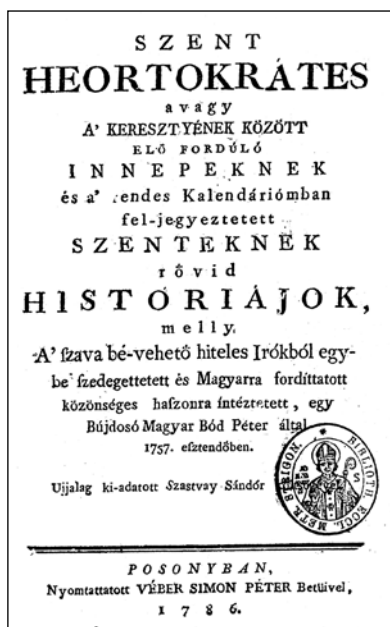
A 20. századi orosz társadalomtudományok másik óriásánál, V. Ja. Proppnál olvashatjuk az alábbiakat, miközben arról értekeznek, hogy „a múlt vallásos életében a nevetés sajátos, különleges szerepet játszott”, különböző szerzőket idéz, akik ennek értelmezésére különféle elképzeléseket fogalmaztak meg. A rituális nevetésről szóló elméletet ő dolgozta ki, tehát a korábban megalkotott elképzelések nem elégítették ki. Mint írja: „Nem jobb a helyzet a zsidó húsvéti nevetéssel összefüggő magyarázatokkal sem. A szokás lényege az, hogy a középkorban a húsvét napján a pap különféle (gyakran obszcén) tréfákkal próbálta megnevetetni a templomban összegyűlt híveket. Fluck ezt azzal magyarázta, hogy a hosszú böjt után elkerülhetetlen a jókedv, vidámság.”¹⁰

Az idézett rövid kifakadás után Propp tanulmányában újra kitér a húsvéti nevetés kérdésére: „Először egy pillanatra megállunk a húsvéti nevetés jelenségénél. Amint már mondtunk, a szokás abból áll, hogy húsvét napján a pap a templom szószékéről tréfákat hirdetett, és az egyházközség tagjait nevetésre buzdította. A húsvét az istenség, egyszersmind a természet feltámadásának ünnepe. Lehetséges, hogy az áprilisi tréfák is ehhez a jelenséghöz tartoznak. Fehrlé egy németországi példát közöl arra, hogy a zöldségfélék vetésekor nevettek. Fluck, aki a húsvéti nevetésnek külön tanulmányt szentelt, tagadja e jelenség mindennemű mitológiai, mágikus eredetét. Úgy véli, hogy e szokás tisztán keresztény eredetű, és a gyülekezet felvidításának szán-

⁸ BAHTYIN 1976b. 247. A karácsonyi nevetés (risus natalis) egyes magyar vonatkozásaival magam is foglalkoztam, akkor még Bahtyin itt idézett adatainak ismerete nélkül: JUNG 2003.

⁹ Lásd: PROPP 1988. Bahtyin és Propp munkásságának bizonyos közös vonásait, a karnevál értelmezése kapcsán, vizsgálja: KÁMÁN 2000.

¹⁰ PROPP 1988. 226–227. A magyar szövegben emlegetett „zsidó húsvéti nevetés” nyilván fordítói tévedés. Az orosz *paszha* szó ugyanis ebben a kontextusban húsvét jelentésű. Másutt, ahol Propp a risus paschalist röviden definiálja, a kérdéssel zsidó vonatkozásban nem beszél: „A középkorban igen elterjedt volt az úgynevezett húsvéti nevetés: a katolikus felekezeti országokban, az istentisztelet során, a pap feslett tartalmú tréfákkal nevette meg a híveket, vidám hangulat keltése céljából.” Vö.: PROP 1984. 147.

déka hívta életre a böjt sivár napjai után. A húsvéti nevetéshez azonban nem csupán szóbeli tréfák tartoztak. Maga a pap nem érte be a történetek elbeszélésével, és olyan dolgokat vitt véghez, amelyek az anyajegyeit mutogató cárkisasszonyt juttatják eszünkbe. Egyébként a humanista Aecolampadius volt az, aki elsőnek írt a húsvéti nevetésről »De risu paschali epistola apologetica« című értekezésében, amely 1518-ban jelent meg Bázelen. Azonban sem ő, sem pedig Rotterdami Erasmus (1535) nem mond el mindent: a templomon kívül, a mezőkön, a sötétben történekről hallgat, mert *obseniores* voltak. (...) Arra, hogy itt teljesen másról van szó, mint a böjtöt bevégző hívők felvidításáról, az ókori adatok szolgálnak bizonyítékkal.¹¹

Az eddig idézetekből is látható, hogy Bahtyin és Propp elképzelései a húsvéti nevetés kapcsán nem fedik egymást. Mielőtt azonban sort kerítenénk az idézett középkori adatok elemzésére és értelmezésére, bemutatjuk két magyar szakértő, mindkettő a vallási néprajz kiválósága, ismereteit és elképzeléseit a kérdéssről. Bálint Sándorról és Bod Péterről van szó. Nincs róla tudomásom, hogy a problematikáról más magyar szerző is nyilatkozott volna.¹²

Bálint Sándornál olvassuk: „Főleg szerzetestemplomok őriztek a középkorban, de még később is egy sajátos hagyományt, amelynek deákul *risus paschalis* volt a neve. Ez abban állott, hogy a húsvéti ünnepekben a prédikáló pap az Úr feltámadásának örömeire jámbor hallgatóságát iparkodott megnevetetni. Az Egyház – bár nem helyeselte – mégis tűrte, hogy a spanyoloknál külön személyek mesterkedjenek a húsvéti templomi sokadalom felvidámításában, a franciák pedig egy zsidót állítsanak pellengérré és bent a templomban tréfálkozzanak vele.¹³

Bálint Sándor, az idézethez fűzött jegyzetében, az irodalom felsorolása mellett, hozzáteszi: „Magyar vonatkozások nélkül.”¹⁴

Ezután részletet idéz Bod Péter Szent Heortokrátéséből¹⁵, melyet a kutatás ünnepelméleti műnek minősít¹⁶; e mű azonban több olyan adatot is tartal-

¹¹ PROPP 1988. 238.

¹² A katolikus lexikon lényegében Bálint Sándor adatait ismétli meg s rá hivatkozik: Vö.: Magyar Katolikus Lexikon V., Budapest, 2000. 130. „Húsvéti nevetés” szócikk.

¹³ BÁLINT 1976. 292.

¹⁴ BÁLINT 1976. 397.

¹⁵ Ugyanott 292–293.

¹⁶ MAMŰL III. 23. (Budapest, 2005)

maz, ami dolgozatunk szempontjából fontos, ezért ezeket itt teljes egészében idézzük. Bod Péter írja:

„XII. Az hibernus vad természetű nemzetről írják, hogy egész esztendőt által tolvajkodtanak, s azzal kereskedtek, húsvétban pedig a prédikáció helyett a feltámadott Krisztus tisztességére sok nevetséges tréfákat indítottanak, s azzal jelentették, hogy húsvétot szentelnek.

XIII. Néhol annyira ment volt a dolog a XII. százban, hogy a papok is vendégeskedésre, játékra, táncra adták magokat, melyet hívtak *libertas decembrica*, mert a pogányok decemberben tartották azt a *saturnalia*, mocskos nevetséges innepet.

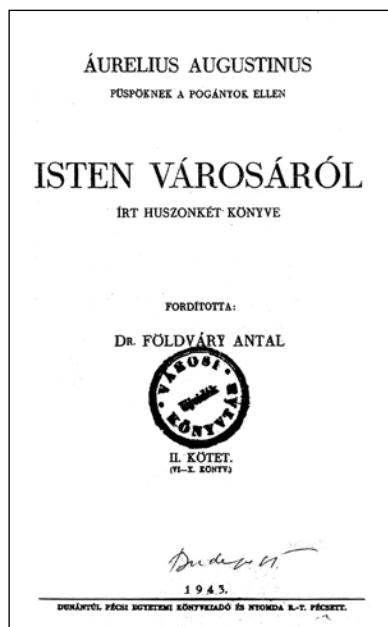
XIV. Jó anyának rossz lánya. A ketekuménusoknak keresztségekről, akik ezen a napon vízbe merítettnek vala, fennmaradott volt a magyaroknál az a szokás, hogy húsvét másod napján öntözték s vízbe hányták egyik a másikat nevetségesen: a görög vallást tartó oláhoknál megvayon most is.

XV. Néhol megvolt az, hogy a tanítók a prédikációk helyett nevetséges fabulákat beszélletenek, hogy inkább nevetséget indíthassanak az hallgatókban, melyet mondottanak *risus paschalis*, húsvéti nevettségnek. Panaszlottanak erről sok jó keresztyének. Néhol valami nagy festett kígyót hordoztanak rúdon, melyet vertenek. Personákat öltöztettek, Júdást nevtették, Málkusnek füleit elvágták, a népet sok bolondságokkal kacagásra indították, melyekről Ludovikus Vives azt mondja:¹⁷

A Szent Heortokrates általam kézbe vett (második) kiadásában¹⁸, a nyilván nem eléggé gondos korrektúra következtében, az egyes részek alatti lábjegyzetelés azonosítása nem mindig megnyugtató. Bod Péter hivatkozásai egyes (ókeresztény?) írókra errefelé megoldhatatlan feladatokat ró a húsvéti nevetés kérdéseinek töprengő kutatóra. Egyik hivatkozása – úgy tűnik – mégis

¹⁷ BOD 1786. 74–75. A nyilván Juan Luis Vives (1492–1540) spanyol humanista húsvéti nevetést ostromozó latin mondata a rettenetes bűnben fetrengő világ számlájára írja a húsvéti nevetést kiváltó cselekedeteket, s főbűnösnek a papokat nevezi meg, akik mindezt megengedik a templomokban, s nem annyira a hívőket, akik mindezt nézik. A latin mondat értelmezéséhez felhasználtam dr. Rokay Péter újvidéki középkorász professzor fordítását, amelyért ezen a helyen is köszönetet mondok. Bálint Sándor a jelzett helyen csupán a XV. részt idézi, a végén Vives latin mondatával együtt, de annak fordítását nem adja.

¹⁸ BOD 1786. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár példányát használtam. Bod művének modern kiadása nincs. A műveiből készített válogatás tartalmazza a Szent Heortokrates néhány részletét, de az idézett részleteket nem. Vö.: BOD 1982.

visszakereshető adatot jelöl meg: Szent Ágoston De civitate Dei című művére történik benne utalás; a megjelölt helyen, a magyar nyelvű kiadásban, további utalások találhatók. Ezeken a helyeken az 5. századi egyházatya ókori szerzőkkel folytat vitát a démonok, vértanúk stb. kérdéséről. A szöveg átolvasása után úgy vélem, hogy az alábbi részletek jelenthetnek analógiát Bod Péter számára a húsvéti nevetés korai előképeinek nyomozása során:

„S ha a templomokban még vittek is véghez valami tisztességes dolgokat, de a velük kapcsolatos színházi erkölcstelenségek következtében azok gyalázatosakká lettek, és bármiféle gyalázatos dolgot követtek el a színházakban, azok a templomok ocsmányságaihoz képest dicséretet érdemelnek.”¹⁹

„Végül is a könyv elolvasása után egyáltalán senki sem csodálkozik azon, hogy a démonok az istentiszteletekhez megkívánták a gyalázatos színjátékokat, és amikor magukat isteneknek akarták feltüntetni, gyönyörködhettek az istenek gyalázatoságaiban, s mindaz, ami az istenek tisztelete alkalmával gyalázatos ünnepek, vagy szörnyű kegyetlenségek által akár nevetésre ingerelték, akár megborzadást keltettek, azok összhangban voltak a démonok kívánságaival.”²⁰

„Távol legyen, hogy ezeket – bár isteneknek tartják őket – valamiképpen összehasonlítsák a mi kegyes vértanúinkkal, akiket pedig nem tartunk isteneknek. Ugyanis mi nem állítunk papokat és nem mutatunk be áldozatot vértanúinknak, mert az illetlen, érdemtelen, s tilalmas dolog is, s csak az egy Istent illeti meg. Nem gyönyörködtetjük őket olyan vétkekkel és nagyon utálatos játékokkal, amelyekben az istenek vétkeit magasztalják, ha emberek voltak és ilyent követtek el, vagy pedig a gonosz démonok koholt multságait dicsőítették, ha nem voltak emberek.”²¹

A húsvéti nevetést említő (idézett) szerzők (Bahtyin, Bálint Sándor, Bod Péter) egyike sem szentel külön fejezetet a kérdés elemzésének, vagyis nem találtam náluk adatot arra, hogy azt vizsgálják: miért éppen húsvétkor, vagy a húsvét kalendáris időpontjában vagy akörül került sor (az egyházilag is szorgalmazott vagy megtűrt) nevetésre, vagy a (hívók) szándékos megnevetetésére. Bahtyin ugyan – mint láthattuk – utal arra, hogy az időpont összefüggésben van a természet és a világ általános nagy tavaszi újjászületésével, s idéz olyan szerzőket is, akik szerint a húsvéti nevetés mintegy a nagy böjtölés utáni felszabadultság, az újbóli köznapi valóság állapotába való visszaüllesztés feletti örömet jelenti. A Propptól vett idézetben már láthattuk, hogy ő ezzel az értelmezéssel nem ért egyet, az ő értelmezése azonban nem csupán ezekkel az idézetekkel illusztrálható, mint majd a későbbiekben látható lesz,

¹⁹ AUGUSTINUS 1943. 127.

²⁰ Ugyanott 144.

²¹ Ugyanott 171.

az általa kidolgozott interpretáció csak a rituális nevetésről szóló elmélete egészének fényében érthető, s ez az az elmélet, amely választ adhat a húsvéti (és karácsonyi²²) nevetés etnológiailag lényeges elemeinek megértéséhez. (Erről később.)

Mint az előbbiekben utalhattam rá, Bahtyin elképzelései a középkori nevetéskultúráról nagyjában abban az időben formálódtak, amikor Propp a maga tanulmányát közzétette, de nincs fogódzó arra, hogy ezt a tanulmányt (Bahtyin) ismerte volna.²³ Ő egyébként csupán a középkori népi nevetéskultúra egyik szegmentumaként említi a húsvéti (és a karácsonyi) nevetést, feltehetően ezért nem szentel neki különös figyelmet. Ennek ellenére adatai – teljes értelmezés nélkül is – fontosak. A karácsonyi nevetéssel kapcsolatos megfigyeléseiről a későbbiekben még szó lesz.

Bod Péter adatai, melyeknek egy részét – mint utaltam rá – Bálint Sándor már idézte, úgy tűnik, kuriózumként sorakoznak a húsvéti ünnepkör áttekintésében. Bod Péter nem volt sem folklorista, sem pedig etnológus, hisz e két fogalom és a hozzá sorolható tartalmak csupán jó egy évszázad múlva alakultak ki. Tőle tehát nem lehet elvárni, hogy a húsvéti nevetés kérdését etnológus vagy folklorista szemmel nézze. Adatainak későbbi elemzése azonban láthatóvá teszi, hogy kitűnő adattárat jegyzett fel Propp később megalkotott elméletéhez.

Bálint Sándor az általa összefoglalt adatokat nem értelmezi, bár leírja, hogy a hívek megnevetetése „az Úr feltámadásának örömeire történt”.²⁴

Bahtyin (idézett) dolgozataiból az alábbiakat tudhatjuk meg: a hagyomány a középkorban a templomokban engedélyezte a nevetést, húsvétkor főleg az alsó papság igyekezett megnevetetni a híveket vidám anekdoták, esetenként szabados tréfák által. E szerint az „egykori felfogás szerint” mindez a csüggedés és a böjt után következett, ami (vagyis a nevetés) a vidám újjászületést jelentette. Bahtyin mindezt a középkori (népi) nevetéskultúra keretében említi, de utal arra, hogy a húsvéti nevetés felkeltette a folkloristák érdeklődését is. Ezek véleményét, köztük Proppét azonban nem említi és nem idézi. (Bahtyinnak a középkori nevetéskultúra kérdéseivel kapcsolatos elképzeléseire jóval később A. Ja. Gurevics fog reflektálni, aki a középkori népi kultúráról írt könyvet, s többek között azt említi, hogy Bahtyin következtetéseinek alapját a középkori városi népesség nevetéskultúrája képezi, ami nem egészen népi kultúra.²⁵)

²² A karácsonyi nevetést Propp nem említi. A risus natalis elnevezés – mint idéztem – Bahtyintól származik. Lásd még a 8. jegyzet adatait!

²³ Kettejük műveinek közös vonásai kapcsán: KÁMÁN 2000.

²⁴ BÁLINT 1976. 292.

²⁵ Vö.: GUREVICS 1987. VI. fejezet.

Bahtyin tehát egyrészt nem említi, hogy a húsvét a *Megváltó feltámadásának* ünnepe, másrészt a Megváltó feltámadásának „tényét” és ünnepét nem hozza összefüggésbe a feltámadást ünneplő egyházi szertartással, melynek keretében – mint ő is mondja – sor került a hívők szándékos megnevetetésére, vagyis a *húsvéti nevetésre*. (Már az elnevezés is azt dokumentálja, hogy éppen ezen a napon volt ismert ez a különös esemény, nem pedig az egyházi év valamely másik napján.) Profán fogalmazás szerint: a Megváltó *halottaiból megéledt*, a *halottak világából* – egy időre ismét visszatért az *élők világába*, s ezt először az „asszonyállatoknak” adta tudtára, mivel azok titkot tartani nem tudnak, s a feltámadást nyomban a világ tudtára adják, mint azt a Cornides Kódex a 16. században leírta.²⁶ (Ez a legenda egyébként azoknak az épületes történeteknek sorába tartozik, melyekkel a papság a húsvéti szertartás során a híveket megnevetetni igyekezett, mintegy a női nem e gyarló tulajdonságát kifigurázni igyekezvén.²⁷)

Bod Péter remek adatainak értelmezése előtt azonban szükséges lesz röviden összefoglalni V. Ja. Propp rituális nevetésről szóló elméletének legfontosabb tételeit, különösen azokra utalva, melyek a húsvéti nevetés (risus paschalis) s részben a karácsonyi nevetés (risus natalis) vonatkozásában fontosak, s egyben lehetővé teszik e jelenség értelmezését az egyetemes emberi hagyomány keretében.

Propp (először 1939-ben) megjelent korszakos jelentőségű folklórisztikai (de inkább egyetemes etnológiai) tanulmányában²⁸ a *nevetés* kérdéseit taglalva arra a megállapításra jut, hogy – az általa egybegyűjtött tekintélyes számú művelődéstörténeti és folklóradat alapján – el kell választani egymástól a *köznapi* nevetés és az ettől jól elkülöníthető *rituális* nevetés – a világ szinte minden ősi és korai kultúrájában felbukkanó – példáit. Erre a felismerésre többek között az a tény vezette, hogy tekintélyes számú szokás-, rítus-, továbbá néphiedelmi és mitológiai (stb.) szövegben felbukkan (az adott esetben) kötelezően előírt, elvárt, elrendelt vagy éppen váratlanul megnyilvánuló nevetés (kacagás, harsogó nevetés, röhej, mosolygás stb.), más esetekben pedig ennek éppen az ellenkezője: a teljes nevetéstilalom. A szövegek egy része éppen a kötelező nevetés vagy pedig a nevetéstabu áthágásával összefüggő történeteket írja le. Propp hangsúlyozza, hogy a kötelező nevetés vagy a nevetéstilalom nincs összefüggésben a szituáció humoros vagy köznapi értelemben vett „nevetséges” voltával.

Tehát – állapítja meg – e nevetéstípus (*rituális nevetésnek* elnevezve) esetében nincs szó humorról, élcről, hanem olyan jelenséget (etnológiai uni-

²⁶ Vö.: CORNIDES CODEX 1878. 138–139.

²⁷ Ugyanott, ezt illusztrálандó, további épületes történetek olvashatók az „asszonyállatok” gyarlóságairól.

²⁸ PROPP 1988. Szerb nyelvű fordítása: PROP 1986.

verzálét – J. K.) kell látni benne, amely az adott különleges helyzetben kötelezően megnyilvánul(t) az egyetemes emberi kultúrában, elsősorban az ősi és korai időkben, de számos későbbi példában is, általában „érthetetlen” vagy „értelmezhetetlen” reliktumok formájában. (Mint a kérdéssel kapcsolatos saját vizsgálataim is aláhúzzák, ez így van például a magyar anyagi és szellemi [népi] kultúra számos vonatkozásában is.²⁹) Propp utal arra, hogy hasonló jelenségként nyilatkozik meg az egyetemes népi kultúrában a sírás kérdése is.

A rituális nevetés tehát – Propp szerint – nem azonos egy konkrét szituáció kiváltotta *spontán* (köznapi) nevetéssel, hanem valami egészen más: közösségi tradíció által előírt és kellően szankcionált *kötelező* nevetés, amire akaratlagosan, a hagyomány kényszerítő erejénél fogva kerül(t) sor, akkor is, ha a közösség tagjainak egyébként nem lett volna kedvük. (Például halotti vagy temetési szertartások során, legendák által leírt rituális gyilkosság során vagy után, lásd például a szárdonikus nevetés³⁰ példáját, s másutt.)

Propp egyik legalapvetőbb felismerése, az előbbieik után, hogy a rituális nevetés az élő, e világi ember sajátja, a nevetéstabu, illetve a nevetés egyetemes hiánya pedig – ezzel szemben – az emberi világ térfelén kívülre jellemző: a tradicionális felosztású kétpólusú világmodellben a túlvilágon nem nevetnek, sőt ott a nevetés tilos. Tehát: az élők nevet(het)nek, a halottak nem nevet(het)nek. Ha tehát – hiedelemszövegekben, mítoszokban, szokásleírásokban, mágikus eljárásokban stb. – valaki áthágja ezeket a szabályokat, azonnal felfedi kilétét a „másik térfél” lakói előtt; legjobb példa erre az élő túlvilági kalandja: ha magától – vagy megfelelő kontroll során akarata ellenére – mégis elneveti magát, világossá válik a túlvilág lakói számára, hogy nem közéjük tartozik, hanem megtorlást érdemlő betolakodó. (Erre szép példák találhatóak az avatási szertartások leírásaiban. S nem csupán a természeti népek avatási szertartásai jöhetnek szóba. Magyar példák is vannak, ezeket azonban egybe kell gyűjteni, elemezni és leírni.)

Propp példái a nevetés–emberi világ és a nevetéstabu–túlvilág összefüggései kapcsán még egy fontos megállapítást lehetővé tesznek: az archaikus hagyományban a születést (vagy újjászületést) nevetés szokta kísérni, ezzel szemben az élet és a halál (túlvilág) határán átlépőnek (vagy átlépni készülőnek) tilos nevetnie. Az áthágott küszöb (határ) után ugyanis a nevetéstabu birodalma következik. (Ha konkrét szöveg mégis nevetést emleget, akkor a „meghaló” tudja, hogy nem fog meghalni, vagy pedig a jelenlevők hisznek az újjászületésben, vagyis a halál legyőzésében.)

Propp szövege a nevetés–emberi világ és a nevetéstabu–túlvilág kettős megkülönböztető jegyek (dichotómia) felismerése mellett egyéb megfigyeléseket is tartalmaz a nevetés–nevetéstabu kapcsán: például a rituális nevetés

²⁹ Vö.: JUNG 2003., JUNG 2004. és JUNG 2004a.

³⁰ Lásd: ČAJKANOVIĆ 1924. 26–27. és PROPP 1988. 234.

teremtő, gyarapító, az emberi világot gazdagító voltával kapcsolatban. (Gondoljunk itt a rózsát nevető királykisasszony mesetípusára, vagy pedig az emberi nemző aktus során időnként felhangzó – a magyar tradícióban is leírt – nevetéshagyományra, de ennél földszintesebb[nek tűnő] magyar adataink is vannak: a disznóvágás során elhangzó, nevetésre buzdító hagyomány.) Propp tanulmányainak ezeket a vonatkozásait ezen a helyen nem szükséges részletesen taglalni; ezek egy részét magam tanulmányok formájában igazoltam és bizonyítottam.³¹ Ide tartozó dolgozatok még készülnek, például az avató szertartások és a szerelmi mágia, házasságjósító tevékenység vonatkozásában.

A profán adatok, valamint interpretáció szintjéről újra visszaemelkedve a keresztény mitológia szakralitásának magasába, felmerülhet a kérdés, hogy a proppi nevetéselmélet milyen módon hozható összefüggésbe (a középkori és későbbi) keresztény hagyományból ismert húsvéti nevetés (risus paschalis) adataival? A válasz egyértelmű: Propp rituális nevetésről szóló korszakos jelentőségű elméletének ismerete nélkül ez a jelenség aligha értelmezhető. Lássuk tehát, miként.

A karácsonyi nevetés (risus natalis) francia és magyar példái Proppet igazolják: mindkét esetben a megfigyelt és leírt tevékenység (a francia parodia sacra és a magyar betlehemes hagyomány nevetést kiváltó példái) a Megváltó *születését* ünneplő hagyomány (a karácsony) során készítetik nevetésre a nagyközönséget (a hívőket). Miért éppen akkor? Csak azt mondhatjuk: a kiváltott nevetés nem azért hangzik (hangzott) el, hogy meggyalázza a kereszténység szent ünnepét, hanem éppen annak ünneplése jegyében: de egy sokkal ősbib, a kereszténységet is jóval megelőző hagyomány szellemében, ami már a középkor során is archaizmusnak számított. (Valószínűleg nem szükséges ezen a helyen a folklorisztika elméletéből jól ismert szinkretizmus kérdését taglalni.) A Megváltó születését nevetés kísérte, persze már sok tekintetben átalakult formában, s oly módon, hogy azt már meg sem kísérelte senki értelmezni. A risus natalis (egyébként további kutatást igénylő) példái azonban halványabb nyomokat őriznek a rituális nevetés elmélete kapcsán, mint a risus paschalis jobban dokumentálható esetei, legalábbis mai ismereteink fényében.

Mint az eddig elmondottakból látható, a karácsonyi nevetés (risus natalis) – legalábbis az általam ismert adatok alapján – ebben a pillanatban igen kevés példával bizonyítható. A kérdéskör vonatkozásai alapján azonban valószínű, hogy további adatokban reménykedni nem kilátástalan. (Feltehető, hogy a magyar betlehemes hagyomány régebbi – autentikus – szövegeinek és leírásainak vizsgálata újabb támogató adatokat hozhatna elő, de a gazdag karácsonyi hagyománykör alaposabb áttekintése – ilyen vonatkozásban – ugyancsak nem tűnhet reménytelennek.)

Ami a húsvéti nevetést illeti, az eddig ismert – eléggé gazdag – adattár sokkal nagyobb biztonsággal teszi lehetővé a releváns értelmezés(ek) megfogalmazását. Proppnak a kérdéskör kapcsán íródott lapidáris mondatai kivételével Bahtyinnál is és egy magyar lexikonszócikkben is, az olvasható, hogy *nem kellően megértett*³² jelenségről van szó, illetőleg a szokás *könnyebb megértésére*³³ való törekvés jut kifejezésre, a szócikk esetében természetesen ugyancsak nem a proppi teória szellemében. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy sem a középkori nevetéskultúra, sem pedig a keresztény húsvéti szokásrend vizsgálói számára nem jelent(ett) könnyű feladatot a húsvéti nevetés jelenségének értelmezése. Az alább következő értelmezési kísérlet, úgy vélem, felkínál egy elképzelést, melynek szilárd elméleti alapjait Propp dolgozta ki említett tanulmányában.

A risus paschalis idézett példái alapján látható, hogy a középkori keresztény Európa egyházi hagyományaiban változatos módszerek alkalmazásával kívánta a papság húsvét ünnepén nevetésre fakasztani a hívőket. E módszerek a szelíd(nek tűnő) adomázgatástól a bibliai legendák példázatainak elmondásán át színjátékszerű elemek bevonásával járó templomi előadásokig nyúlnak, ez utóbbinak részét képezték egyházon kívüli személyek részvételével járó zsidógúnyolások, Júdás-élcélődések, Málkus fülének levágása, sőt: Bod Péter szerint „personák öltöztetése”, ami sokféle asszociációt lehetővé tesz, különösképpen a Propp által említett *obsceniores* vonatkozásában. A *Cyprianus lakomájának* előadása hasonlóképpen nevetésre fakasztotta a hívőket.

Bár mindezeket a hagyományokat Bálint Sándor az egyház által csupán megtűrt jelenségeknek tekintette, ennek dacára – az adatok szerint – Európa-szerte széles körben megtartották. Minden bizonnyal nyomós okai lehetnek, ha az egyháznak engednie kellett a nép által szentesített gyakorlatnak. Az irodalom tehát felrajzol egy kérdőjelet, melyre – ismereteim szerint – nem sikerült feleletet adni. Úgy találom, hogy az értelmezés lehetősége Propp elméletében rejlik, vagyis a *rituális nevetés* teóriájában.

A húsvét a Megváltó *feltámadásának*, tehát *újjászületésének* ideje. Ha az előidőkből is ismert hagyomány arról beszél, hogy a születést és az újjászületést nevetés kíséri, akkor a Megváltó újjászületését is ennek kell kísérnie, ha korban később is. Ebből az következik, hogy a húsvéti nevetés a proppi fogalomnak igen jó igazolása, mint ahogy erre ő utal is. Másként ugyanis a *parodia sacra* nem értelmezhető. A keresztény értelmezés természetesen etnológiai univerzálékkal nem számol, ez természetével ellentétes lenne, legalábbis az egyház elképzelései szerint.

Ha sorra vesszük a Bod Péter által felsorolt adatokat, melyek mind a húsvét ünnepével kapcsolatosak, nem lehet nem észrevennünk, hogy Bod *vala-*

³² BAHTYIN 1976a. 313.

³³ Lásd a 12. jegyzetben megjelölt forrást.

mennyiben a nevetés valamely válfaját említi és hangsúlyozza: vegyük ezeket sorra szám szerint.

Bod XII. Ami „a hibernus vad természetű nemzetet” illeti, tudható, hogy az írekről van szó. Bod nem nevezi meg forrását, adatai arról beszélnek, hogy e „nemzet” a feltámadó Krisztus tisztességére sok nevetséges tréfát „indít” prédikáció helyett. Ez a leírás ismét teljes egészében Proppot igazolja, vagyis hogy a feltámadást nevetés kíséri. Mindezt az ír kereszténység történetének adatai, valamint az ír vallási népszokások vizsgálata erősíthetné meg. Bod nyilván használt valamilyen forrást.

Bod XIII. Itt ugyancsak forrásra való hivatkozás nélkül arról beszél 18. századi szerzőnk, hogy a 12. században a papok (nyilván a nyugati kereszténység papjaira gondol) – *húsvétkor* – az egykor *libertas decembrica*, vagyis decemberi szabadság néven ismert „mocskos, nevetséges” ünnepet gyakorolták, mely a pogányok szaturnáliáira vezethető vissza. A húsvét időpontja és a december közti ellentmondás csak látszólagos: a szaturnáliák a római „pogányok” újesztendőt megelőző fékevesztett tobzódását jelentik, római felfogás szerint az évkezdet (újesztendő) a téli napforduló, tehát december 25-én volt, ami, mint tudjuk, később – megállapodás alapján – Jézus Krisztus születésének napjává vált, vagyis: karácsony napjává. Hogy mindez miért kontaminálódott a húsvéti ünnepkörrel? Nyilvánvalóan azért, mert a középkor során, amikor még nem alakult ki mindenütt a január 1-ji évkezdet hagyománya, húsvét napja is évkezdetnek, vagyis újévnek számított helyenként³⁴, így tehát nem véletlen, hogy a „XII. százban” a papok „vendégeskedésre, játéokra, táncra adták magukat”, amit Bod Péter a szaturnáliákkal hoz összefüggésbe. Ez lehetett az a kor, amikor az évkezdet még nem állapodott meg a hagyományban, s a római újesztendőt megelőző tobzódó szokásrend kontaminálódhatott a tavaszi (a húsvét időpontjába eső) újesztendő hagyományaival. Akár a karácsony, akár pedig a húsvét vonatkozásában is nézzük, a 12. századi papok mocskos és nevetséges ünneplését, igazolja a proppi rituális nevetés teóriáját.

Bod XIV. A „jó anyának rossz leánya” mondatot nem tudom értelmezni. A „katekuménusok” a megkeresztelendőket jelenti, tehát ha valaki megkeresztelkedik, ezáltal vallásilag újjászületik, vagyis a nevetséges eljárás mód, amire Bod hivatkozik, ugyancsak megfelel a proppi teóriának, hogy a születést és az újjászületést rituális nevetésnek kell követnie. (Nem elképzelhetetlen, hogy Bod leírása ennél gazdagabb hagyományra utal, hisz a húsvéti locsolódás közelmúltban is élő, sőt helyenként mai szokásai, amelyek helyenként a locsolandó lányok vályúba merítésével párosultak, nyilván ugyanerre a hagyományra vezethetők vissza.)

³⁴ Lásd: SZENTPÉTERY 1912. 11., JANKOVICS 1988. 105–106., SCHALK 1999. 49–51.

Bod XV. A húsvéti nevetésnek ez a leírása, melyet Bálint Sándor is idéz, az előbbieken már érintésre került. Mivel Bod irodalomra itt sem hivatkozik, nem tudható, hogy mindez mikor, Európa mely országaiban és nemzeteinél volt gyakorlat.³⁵

Egy dolog azonban megállapítható: a Bod Péter által idézett valamennyi példában a húsvétkor vagy húsvét kapcsán bemutatott cselekedeteket nevetés kísérte. Lehet-e az véletlen, hogy húsvét kapcsán ennyi nevetés vagy nevetéssel járó cselekedet, eljárás, tevékenység zajlott, ha a nevetésnek nem lett volna különlegesen fontos összefüggése a húsvét (a Megváltó feltámadása) ünnepével? Nyilván nem véletlenről van szó, hisz a korábban idézett példák is azt bizonyítják, hogy a húsvét kapcsán felhangzó nevetés (a húsvéti nevetés – risus paschalis) korántsem véletlen, s a proppi nevetéselmélet ismeretében értelmezhető valójában.

IRODALOM

AUGUSTINUS, Aurelius

1943 Isten városáról. Ford. Földváry Antal. II. kötet. Budapest

BAHTYIN, Mihail

1974 A regény nyelv előtörténetéhez. *Valóság* 17(1974) No 12. 56–79.

1976 A szó esztétikája. Vál. tanulmányok. Budapest

1976a A népi nevetéskultúra és a groteszk. In: BAHTYIN 1976. 303–354.

1976b A regény nyelv előtörténetéhez. In: BAHTYIN 1976. 217–256.

1982 Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Budapest

2002 Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Budapest

BÁLINT Sándor

1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Ed. 2. Budapest

BOD Péter

1786 Szent Heortokrátes. Pozsony

1982 Magyar Athenas. B. P. válogatott művei. Budapest

BURKE, Peter

1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Budapest

ČAJKANOVIC, Veselin

1924 Magični smeji. In uő: *Studije iz religije i folkloru*. SEzB 31. Beograd, 25–42., 172–173.

³⁵ A húsvéti nevetés, mint megállapítható, Európában a középkorban terjedt el, a 14–18. században is szólnak róla adatok, betiltására a 17–18. században került sor. Állítólag X. Kelemen pápa (1670–1676) tiltotta be.

CORNIDES CODEX

- 1878 Közzétette Volf György. In: *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok VII.* Budapest, 1878. 92–269.

GUREVICS, Aron

- 1974 A középkori ember világgépe. Budapest
1987 A középkori népi kultúra. Budapest

JANKOVICS Marcell

- 1988 Jelkép-kalendárium. Budapest

JUNG Károly

- 2003 Miért nevetnek a betlehemeseken? További magyar adatok V. Ja. Propp nevetéstudományához. *Hungarológiai Közlemények* 35(2003) No 3. 66–78.
2004 Vén Bankó „nagy fen hahottájáról”. További adatok Propp nevetéstudományához 2. *Híd* 68(2004) No 5–6. 757–774.
2004a A teremtő és gyarapító nevetésről. További adatok Propp nevetéstudományához 3. *Híd* 68(2004) No 8. 1065–1082.

KÁMÁN Erzsébet

- 2000 A karnevál paradigmája Vladimir Propp és Mihail Bahtyin munkáiban. In: *Folklorisztika 2000-ben.* (Voigt-Festschrift). Budapest, 2000. 632–644.

LIHACSOV, D. Sz.

- 1982 Az orosz nevetéstudomány. *Helikon* 28(1982) 211–223.

PROP, Vladimir

- 1984 Problemi komike i smeha. Novi Sad
1986 Ritualni smeh u folkloru. *Književna kritika* 17(1986) No 6. 129–151.

PROPP, Vlagyimir

- 1988 A rituális nevetés a folklórban. *Létünk* 18(1988) No 2. 223–248.

SCHALK Gyula

- 1999 Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia. Budapest

SZENTPÉTERY Imre

- 1912 Oklevéltani naptár. Budapest. (Reprint: 1974)

Különvalóság

Novalis és a mese

Mágikus idealizmus

A *Heinrich von Ofterdingen* híres betétmeséjéből, a Klingsohr előadta allegorézis pergő ritmusú történeissorából két jelenetet szeretnék kiemelni. A kis Fabula – írásunk s történetünk hőse – megragadja az Írnok, az ész épp szabadon maradt tollát, amivel több tiszta lapot is teleró. E lapokat aztán Sophia, a bölcsesség, megmártja az Igazság tiszta vizében, s a leírtak „hiánytalanul és csillogóan” maradnak a lapon. (Nem úgy, mint az Írnok által írt betűk, melyek vagy eltűnnek, vagy elmosódnak a papiroson, nem állva ki az igazság tiszta próbáját.) S most nézzük a másik jelenetet: Ginnistan, a fantázia, miután Sophia megkéri, hogy kísérje el útján Erost, aki a szerelmét, Freyát, a vágyat rejtő királyság fellelésére kerekedik fel, alakot cserél Eros anyjával, a Szívvel, nehogy kísértésbe vigye a szerelmet.¹

E bonyolult, már-már kusza szövésű allegorézis elsőként kiemelt jelenete jól reprezentálja a mesében megformáltak igazság-relevanciáját, azaz hogy a világról a mesék révén valami olyasmit tudhatunk meg, valami olyan maradandót, amit csakis belőlük olvashatunk ki. A mese természetesen nem egyenes, mimetikus meghosszabbítása a történelemnek, a megtörténhető méhében formálódó igazságnak, mi több, folytonos alteritásban képződik a mese világa a történelemhez képest, ám e másság – ahogyan azt az allegória trópusa is kifejezi – őriz valamit abból, ami közös. A másik jelenet pedig a végtelen variabilitásra, gondolatok, tapasztalati elemek, lelki realitások nem szűnő kölcsön- s cserefolyamataira irányítja a figyelmet. A német kora ro-

¹ Vö. Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, ford. Márton László, Helikon, Budapest, 1985, 106–107. o.

mantika majd minden írójánál és teoretikusánál megfigyelhető az ideák és világszegmentumok állandóan variálható, végtelenül sokrétű konstellációkba rendezése – attól függően, hogy épp mit olvastak, vagy mondjuk kivel beszélgettek, mi vagy ki inspirálta őket, mire voltak fogékonyak. A kora romantikus költői és gondolati formák változási és változtatási képessége határtalan. Minden átalakulhat mindenbe, mint láttuk, a fantázia simán felölti a szív alakját. Nos, ez az állandó alakváltoz(tat)ási készség és készítés képezi az alapját Novalis mágikus idealizmusának. „A mágia – mint egy helyen utal rá Novalis – teljesen különbözik a filozófiától stb., önmagában képez *világot – tudományt – művészetet*”, ennyiben persze a filozófiát is magában foglalja. „*Az univerzum változó reprezentációja tanának*” nevezi Novalis a mágiát², tehát episztemikus és ontológiai relevanciával telítődött fogalomként kezeli, melyben összegződik, de szét is szóródik, lényegként aposztrofálódik, s egyben lehetőségként adódik a világról, a dolgok közti harmóniáról és diszharmóniáról való tudásunk.

Ehhez kapcsolható az a jelenség, amit Hans Blumenberg nyomán a kora romantika szerzőinél megfigyelhető „kóros vonatkoztatási kényszernek” nevezhetünk. Blumenberg a mágikus idealizmust nem kis malíciával „a felcserélhetőség és az ebből következő behelyettesítések világnézeteként” határozza meg³, amely révén e szerzők mindent mindennel összefüggésbe hoznak, vonatkozások és vonatkoztatások sűrű és tarka szövésű hálóját hozzák létre s borítják a világra egy, úgymond – legalábbis a karteziánus paradigma felől tekintve –, alternatív magatartás és szellemi tartás, a szinkretizmus jegyében. A szinkretizmus aktora nem a tudós lesz, de nem is a művész, hanem a mindkettőt magában egyesítő *rajongó*: „A természet, úgyszólván, inspirálja az igazi rajongót, és annál tökéletesebben nyilvánítja meg magát általa, minél tökéletesebb lelki kapcsolatban van vele.”⁴ Az idézett mese két jelenetének tanúsága szerint a meseszöveg az ész révén is formálódhat, de a bölcsesség beleavatkozásával és az igazság, a fantázia és a szerelem jelenlétében megy végbe.

Mindezen megszorításokat szükségesnek éreztem ahhoz, hogy megfogalmazhassak egy szerény következtetést. A végtelen variabilitás és a vonatkoztatási kényszer a művészi-ismeretelméleti határokat elasztikussá teszi, éppen ezért lehetséges, hogy Novalisnál a mese nem csupán művészi-költői

²Novalis: Das Allgemeine Brouillon (Materialen zur Enzyklopädistik 1798/99), in uő: Schriften, Dritter Band, Das philosophische Werk II., Hg. von Richard Samuel in Zusammenarbeit mit Hans-Joachim Mähl und Gerhard Schulz, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1968, 266. o. [137. töredék]. A továbbiakban: NO 3.

³Hans Blumenberg: „A világot romantizálni kell”, ford. Rákosi Csilla, Vulgo (2002) 1. sz. 147–149. o.

⁴Novalis: Das Allgemeine Brouillon..., NO 3, 256. o. [89. töredék]. Idézi Blumenberg: i. m. 147. o.

forma, hanem történeti relevanciájú episztemikus kifejezési lehetőség. Egyfelől a világot újrateheríteni vágyó, sőt a teremtést újrajátszó-játszó költői reprezentáció, másfelől egy megismerési modell, mely egy különös episztemét rajzol elénk. A kora romantikus mese e kettős fénytörésében válik aztán láthatóvá az a sajátos jellege, hogy benne voltaképpen a létre irányuló kérdés fogalmazódik meg.

Különvalóság

„Minden regény, ahol igaz szerelem fakad, mese – *mágikus esemény*.”⁵ A mese és a mágikus esemény közötti analógia Novalisnál azt sejteti, hogy a mese a mágiában érvényesülő allegorikus, metaforikus, metonimikus folytonosan váltakozó univerzum-reprezentációnak különös-sűrített megvalósulása. A mese fogalma tehát a megformálhatóság szintjén, költői-művészi értelemben és teoretikusan is összefüggésbe kerül a kozmológiával, a mágiával, a fantáziával, az álommal (álomértelmezéssel), a történelemmel, az igazsággal, a vallással – hogy csak a legfontosabbakat említsem. Változatosabb és bonyolultabb is a kép azonban annál, hogy a mesék világát behelyettesíthetőnek gondoljuk – mintegy reflexszerűen is már – az aranykor világával. Az aranykor Novalisnál kétségtelenül releváns világát ugyanis legfőképp az elvagyodás motiválja, azaz valami olyasmi, amit viszony fűz a valóság fogalmához, pontosabban, ahogy a fiatal Lukács mondja, a metafizikai valósághoz. A mese ellenben „abból indul ki, hogy létezésünk valamely alapadottságát, valamely konstitutív törvényszerűségét ignorálja (vagy beiktat a valóságba egy új adottságot, egy új törvényszerűséget, melyet a mi létünk nem ismer).”⁶ Ily módon ezen új elrendezés révén egy olyan világ teremtődik, mely a miénktől minőségileg radikálisan különbözik. Ebben a világban ugyanúgy szigorú törvények szabályozzák a történések menetét és irányíthatóságát, mint a mi világunkban, ugyanúgy vannak dolgok és összefüggések, mint nálunk, csak éppen ezek a törvények, dolgok és összefüggések nem a mi létezésünkhöz tartoznak – a mi világunktól *különvalóak*. A mese tehát a mi világunkkal abszolút összemérhetetlen *különvalóság*, „egy empiria megteremtése egy egészen új síkon és a teljes eligazodás abban az abszolút másban, ami ott adódik.”⁷ Ez az adódó abszolút más lesz a metafizikai valóságtól teljesen elütő: mágia. „A mágia világa: egy új világ, nem a mi világunknak igazi értelmet és biztosságot nyert valósága.”⁸ Ha ebben a különvalóságban, a mindújra adódó

⁵ I. m. NO 3, 255. o. [80. töredék]

⁶ Lukács György: Balázs Béla: Hét mese, in uő: Ifjúkori művek. Magvető, Budapest, 1977, 712. o.

⁷ Uo.

⁸ Lukács: i. m. 712–713. o.

abszolút másban való eligazodás természetére kíváncsiak vagyunk, emlékeztünkbe idézhetjük, mit mondott Novalis a *Das Allgemeine Brouillon* című töredékfüzérének 765. darabjában: „A pluszról és a minuszról etc. (A megfordítás és a kimerítés módszere.) A fantázia alaptörvényeinek a logika ellentettjeinek (nem megfordítottjainak) kell lennie? A fantázia inkonzekvenziája. *Mágizmus*. Mindkettőnek: a fantáziának és a gondolkodási képességnek az egyesülése.”⁹ A mesében világlehetőségként rejló és kibontakozó mágia tehát a fantázia (következetlenségének) és a gondolkodás (következetességének) együtteseként jön létre. Ez az egymásbaoldódás köszön aztán vissza immár megformáltan a már idézett meseallegorézisben. Ugyanis Klingsohr meséjében Fabula allegorikus nőalakja, a költészet és a meseszöveg megtestesítője a történet szerint az Apa és Ginnistan, azaz az értelem és a fantázia gyermekeként születik meg. Látható hát, hogy a végtelen variabilitás és a kóros vonatkoztatási kényszer nem feltétlenül jár együtt a következetlenséggel és a mindent-mindennel-összefüggésbe-hozás mániájának kritikáltságával, illetve a józanságtól való megfosztatottsággal, amiként azt olykor még ma is mondják. Sőt.

Novalis meséiben mint mágikus idealizmusának talán legfinomabban s legkonzekvensebben megvalósított formáiban különösen tiszta kristálycsillanással tűnik elő egy új episztemikus modell. Ez az episztemé sajátos módon – hűen szinkretista jellegéhez – egybejátszat kozmologikus és történeti elemeket. *A szaiszi tanítványokban* olvashatjuk: „korábban tudományos magyarázat helyett különös, jelképes értelmű mesékben és költeményekben találjuk meg a világ keletkezésének legtermészetesebb módon való ábrázolását, melyekben emberek, istenek és állatok lépnek fel a közösség alkotómestereiként. Ha egyébről nem is, a világ véletlenszerű, instrumentális eredetének bizonyosságáról tudomást szerezhethetünk, s ezen elképzelés a fantázia rendszeretlen szüleményeit megvetők számára is bőven elegendő.”¹⁰ E kora romantikus tudásforma egymásra vonatkoztat múltat, jelent és jövőt, ily módon mint lehetséges, újratehermenthető világ-szegmentumokkal számol velük, továbbá egybejátszat időt s teret, azaz a történelemmel is mint újraformálható alakzattal, megtalálható létlehetőséggel számol.¹¹ „A mese tanítása magában foglalja a mintaképszerű világ történetét, megragadja a múltat, a jelent és a jövőt” – olvashatjuk a 101. *Virágpor*-töredékben.¹² Ez a gondolat aztán a „Ha majd nem a szám lesz a lényeg...” kezdetű *Ofterdingen*-versbetétben köszön vissza poétikusan-reflexíven ily módon: „ha mesében, versben találják / a föld örök históriáját...”. A história újra véghezvitt, újrajátszott-játszatott teremtés, ezért lehetséges, hogy összekapcsolódik a kozmológiával: „KOZMOLÓGIA. Az

⁹ Novalis: *Das Allgemeine...* [765. töredék]. NO 3, 416–417. o.

¹⁰ Novalis: *A szaiszi tanítványok*, ford. Magyar István, Vulgo (2002) 1. sz. 217. o.

¹¹ Vö. Lukács: i. m. 714–715. o.

¹² Novalis: *Virágpor*, ford. Weiss János, Műhely (1997) 2. sz. 22. o.

univerzum atmoszférájának ellentétes módon *immanensnek* kell lennie. Az ég és a föld szintézise.¹³ Hans Blumenberg a következőképp kapcsolja össze Novalis történelem-konceptióját a költő mesére vonatkozó elgondolásával s magyarázza a kettő viszonyát: „Novalis szemében a világ elnémulása önnön életkorának fogyatékosága; annak a következménye, hogy eltávolodott az eredetétől, amikor még minden érthető és jelentőségteljes volt. Úgy tűnik, nem volt bűnbeesés, ezért a történettudomány feladata lehet, hogy arról az időről beszéljen, *amikor a madarak, az állatok és a fák beszéltek*. Ez az a kor, melyből az utolsó szétszórt nyomok a mesékben maradtak fenn, s e nyomok – egyfajta romantizálásként – beemelődnek a regény határtalan fogékonyságába: »A mese világa az igazság világának (történelem) *ellenvilága* – és pontosan emiatt oly hasonló hozzá, mint a káosz a véghezvitt teremtéshez.«¹⁴

Ha egy pillantást vetünk arra, hogy miként is megy végbe Novalisnál ez az újra véghezvitt teremtés, láthatóvá válik, hogy az mintegy *hülmorfikusan* kompakt módon történül. Azaz az alakzatba-rendeződés során felcsillámló végbemenés (Vollzug) – Gadamer kifejezése – ugyanabban a tökéletes kristályformában születik (újra) (karbunkulus), mint a megteremtendő világ. Itt tökéletes szinkronitás van – a mindújra másban. A végbemenés mint a művészet létmódja során – írja Gadamer – „nem tesznek tárggyá valamit, sokkal inkább az viszi véghez, teljesíti ki önmagát”.¹⁵ A mesében is pontosan a megismerés és megalkotás tárgyiasító magatartása helyett egy önkiteljesedő folyamattal találkozhatunk. „Ne ragaszkodjunk túlságosan makacsul ama hitünkhöz sem – írja Novalis egyik töredékében –, hogy az ókori műalkotást valaki *megalkotta* abban az értelemben, ahogy általában ezt a szót használjuk. Úgy vannak ezek megalkotva, miként a kedvest létrehozza a barát egyezményes jele az éjszakában – miként a szikrát életre hívja a vezetőkkal való érintkezés, vagy miként a csillagot szemünk mozgása.”¹⁶ Amiként tehát a csillag sincs az éjszaka hideg égboltjára felfüggesztve, nem ott függ fenn, hanem a mi tekintetünk hívja életre, akként a mesét sem alkotják meg, nem teszik mintegy tárggyá, hanem önmagából kiteljesedve, előjőve, formalétébe nőve születik meg. Perseus szavait idézhetjük fel a már többször idézett allegorézisből, amidőn Fabulának adja a párkáktól visszaszerzett, a sorsot szövő orsót: „Perseus Fabulához fordult, és átadta neki az orsót. »A te kezében örökre boldogítani fog minket ez az orsó, s te magadból fonsz elszakíthatatlan aranszálát nekünk.«¹⁷

¹³ Novalis: Das Allgemeine... [121. töredék]. NO 3, 263. o.

¹⁴ Blumenberg: i. m. 147. o. A Novalis-idézet lelőhelye: Das Allgemeine... [207. töredék], illetve [234. töredék]. NO 3, 276. o., 281. o.

¹⁵ Hans-Georg Gadamer: A kép és a szó művészete, ford. Hegyessy Mária, in: Kép, fenomén, valóság, szerk. Bacsó Béla. Kijárat, Budapest, 1997, 281. o.

¹⁶ Novalis: Das Allgemeine... [737.], NO 3, 411. o.

¹⁷ Novalis: Heinrich von Ofterdingen, 123. o.

„a nagy Egyúttal”

Azzal, hogy Fabula kezébe került az orsó, a meseszöveg mellett a sorsszöveg allegorikus alakjává is lett. A mese immár sorsesemények reprezentációja. E reprezentáció egyik legnagyobb és egyben legtitokzatosabb vonása, hogy az egymással legnagyobb ellentétben lévő entitásokat is plasztikusan és par excellence problémamentesen képes egymásba fordítani, egymásból eredeztetni.¹⁸ Ezt a fordulatot – mint frazeológiát és mint sorseseményt – nevezi Novalis a „nagy Egyúttal” jelenségének. Azaz hogy ha valami megtörténik a természetben, azzal *egyúttal* egy más valami is bekövetkezik, sőt lehet, hogy az épp-végbement ellentéte. Éppígy van a mesében is. Novalis egyik fragmentumában mindezt a lehetséges és a lehetetlen példáján szemlélteti: „Sok mese fontos vonása, hogy amikor valamely lehetetlen lehetségessé válik – egyúttal más lehetetlenek is váratlanul lehetségessé válnak – hogy amikor az ember erőt vesz önmagán, egyúttal a természet is uralkodik – és csoda történik, amit számára az ellentétes kellemesség szavatol, abban a szempillantásban, amikor az ellenkező kellemetlenség számára kellemessé vált.”¹⁹ *A szaiszi tanítványokban* az egyik utas pedig így kiált fel: „semmi sem oly figyelemreméltó, mint a nagy Egyúttal a természetben. A természet jelenvalósága mindenütt megfigyelhető. Egyetlen lángocskában benne tevékenykedik az összes természeti erő – így képviselteti magát mindenütt a természet. Örökké változik, szakadatlan szorgalommal terel össze leveleket, virágokat, gyümölcsöket, és az időben egyszerre jelenvaló múlt és eljövendő is.”²⁰ Ami megtörtént, az egyúttal magában hordozza a még-meg-nemtörténtnek a lehetőségét, ami bekövetkezett, azon egyúttal megfordul az is, ami bekövetkezhet, ami be fog következni. A mese homogén világában tehát a múlton nagyon sok múlik: éppenséggel a jövő sorsa. A mesében ezek a sorsfordulatok a csodák és a véletlenek.

Novalis mesei-mágikus szinkretizmusának legfőbb mozgatóelve az analógia. Ez az áthasonító, a másságot a hasonlóságba oldó vagy a hasonlót a másság révén reprezentáló alakzat szervezi az előbb említett hüломorfikus önkiteljesedést és eleveníti a „nagy Egyúttal” nyelvi és fatális fordulatait. Mindenekelőtt azonban a rokon vonatkozásokat mutatja fel, egyben teremti mindújra ember és természet között. A természet tudniillik a kora romantikus esztétikai-művészi diskurzusban nem a leigázandó, meghódítandó másság, hanem – amint azt Silvio Vietta hangsúlyozza *A természet a romantikában: identitás és analógia* című kitűnő írásában – sokkal inkább az emberrel

¹⁸ Vö. Lukács: i. m. 711. o.

¹⁹ Novalis: Das Allgemeine... [653.], NO 3, 389. o.

²⁰ Novalis: *A szaiszi tanítványok*, 228. o.

való rokonság mértéke szerint ragadható meg: „a test és az érzéki észlelés a romantikus teóriában magához a természethez tartozóként jelenik meg”.²¹ Az ember és a természet viszonyát megvilágító kulcstörődék Novalisnál így hangzik: „Testünk a *világ része* – jobban mondva tagja: ez fejezi ki már az *önállóságot*, az egészel való analógiát – röviden a mikrokozmosz fogalmát. Ennek a tagnak kell az egész tüköröznie. Mennyi érzéke, mennyi mintája az univerzumnak – az univerzum teljes mértékben analogonja az ember testi lényegének – lélek és szellem. Emez rövidítése, amaz kilengése ugyanazon szubsztanciának.”²² Az imént idézett *A szaiszi tanítványok* apró „egyetlen lángocskájának” képében a hatalmas villámok fénye tükröződik vissza. Vagy a betétmese női szereplője, a beszédes nevű Rózsavirág alakjának áttetsző varázslatossága elevenedik újra, ismétlődik meg mintegy hasonmási mivoltában a mű vége felé, a Mester „hozatta különös fényű kövek egyikében”, a karbunkulusban: „rózsaszínű derengés ömlött szét a férfiak alakján és ruházatán”.²³ Voltaképpen Novalis egész költői és filozófiai művét „a testi és a szellemi folyamatok ezen metaforikus váltakozásának eminens dinamikája” hatja át.²⁴ A mesékben pedig mindez különösen esszenciálisan érvényesül.

Nos talán némiképp sikerült kissé közelebb hoznom a ma befogadójához ezt a néha igen nehézkes, öntörvényű, nehezen olvasható, túltajtétkzó, ugyanakkor végtelenül szubtilisan asszociatív s plasztikusan szép szimbólumokban és allegóriákban kibontakozó mesevilágot. S talán tudtam árnyalni is meglehetősen leegyszerűsített tételemet, miszerint a kora romantikus mese egyesíti magában a világ költői-művészi és episztemikus megragadásának igényét és lehetőségét. Egy a szövegem elején megelőlegezett állításom illusztrálásával fordulok a záró gondolatok felé. Mint mondtam az elején: Novalis meséiben végtére is a létre vonatkozó kérdés fogalmazódik meg. Persze azzal, hogy megpróbáltam bemutatni, hogy a mese egyben a sorsesemények reprezentációja, közelebb kerültünk valamivel a kérdéshez. Heinrich és Klingsohr beszélgetéséből idézném végül a főhős szavait, aki a költőnek épp azon szavaira reagál, melyekkel mintegy beharangozza híres allegorézisét: „A nyelv – úgymond Heinrich – csakugyan jelekbe s hangokba foglalt kisvilág. Ahogy az ember benne járatos lesz, úgy szeretne a nagyvilágban is járatos lenni s kifejezni benne magát szabadon. És a költészet éppen annak örömében gyökeredzik, hogy ami a világon kívül van, az is megnyilvánítható benne; s hogy

²¹ Silvio Vietta: *Natur in der Romantik: Identität und Analogie*, in uő: *Die vollendete Speculation führt zur Natur zurück*, Reclam Verlag, Leipzig, 1995, 150–151. o.

²² Novalis: *Studien zur Bildenden Kunst*, NO 2, 650–651. o.

²³ Novalis: *A szaiszi tanítványok*, 231. o.

²⁴ Vietta: *Natur in der Romantik...*, 152. o. A világ hasonmási leképzésének, a hasonlósági relációk mentén való újraalkotásának történetéhez lásd: Michel Foucault: *A világ prózája*, in uő: *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest, 2000, 35–44. o.

ez megtehető, létezésünknek voltaképpen eredendő késztetése.”²⁵ Ezekben a sorokban a költészet transzcendentalitásába íródik bele a létkérdés örök változó, de mindig intenzív imperatívusa. A mese olvasása segít abban, hogy ezen eredendő, elemi késztetés számára megpróbáljunk állandóan nyitottak maradni. Sőt a mese olvasása ez az eredendő késztetés.

Szombathy Bálint:
*Millenniumi képek:
a visszatérő emlékezet*
(digitális grafika, 2000)

Emlékeim

Önarckép - álarc nélkül*
1930-1941

I.

Emlékek

(2001. november 3., Szigliget)

Nagyapám fogta a kezemet, sétált velem Nagybecskerek utcáin, közben füttyörészett, ami pedig igazán nem illett gyönyörű hófehér hajához, s ama méltóságteljes hivatalához, amelyet a Vajdaság szépnek nem mondható városában betöltött. A katolikus nagytemplom egyházkarnagya volt, tizenegy gyermek apja, a karzaton összegyűlt kórus nőtagjainak bálványa, kitűnő muzsikus; beszélt németül (valahonnan Ausztriából került ide a századforduló tájékán), aztán magyarul (Vácott tanulta meg talán, ahol segédkantorkodott és megnősült), szerbül egyáltalán nem, pedig a trianoni döntés utáni tizenéves Jugoszlávia immár PETROVGRÁD-nak nevezett járdáján esett meg ez a séta, amikor is kedves unokájának rontott egy hatalmas (?) kutya; megharapta az oldalamat, bizonyára ordítottam, Ópapa felkapott, rohant velem a közeli kórházba, beoltottak, itt is bőghettem egy sort, hazavitt. A többire nem emlékszem. A harapás helye még harminc-negyvenéves koromban is jól látszott, három-négy centiméternyi fehér csík őrizte egyik első emlékemet az életreeszmélés eme korai fázisából.

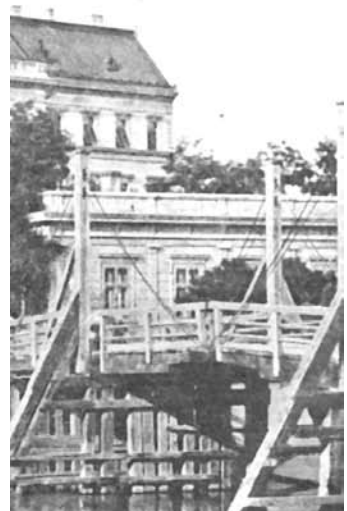
Hároméves lehettem, Weninger József sokadik unokája, hatodik gyermekének, Erzsébetnek elsőszülött fia, kinek apja kezdő tanárként ismerkedett meg az osztrák-szlovák vegyes házasságból született magyar gimnazista leánnyal, akit (valószínűleg) szerb nyelvre és irodalomra tanított a petrovgrádi iskolában. Jovan P. Petrović természetesen jól beszélt magyarul, hiszen maga is a Vajdaságban született, Verbász városkában, ahova az ő szülei ugyancsak a század végén érkeztek, de délről, CRNA GORÁ-ból, vagy ahogy a „művelt” világ nevezi: MONTENEGRÓ-ból.

* *Ideiglenes cím*

Európának ez a sokat átkozott, komisz jelzőként elkoptatott hatalmas, gyönyörű, leírhatatlan fájdalommal, kínokkal, szenvedélyekkel, gyűlölettel és páratlan önfeláldozással, hősiességgel és tragikus félreértésekkel átitatott vidéke, ez a BALKÁN: a népek, nyelvek, szokások, vallások természetes és türelmes egymás mellett élésének is a terepe.

Ópának volt már rádiója, az állomáskeresés egy kis négyzetben látható számsor forgatásával történt. Zenét hallgatott, s én felkiáltottam: „Szilofon!” Anyám szerint az ősz férfi szeme könnybe lábadt, és így szólt: „Emilkéből igazi zenész lesz!” A „szilofonra” emlékszem, a megható jelenetre nem, pedig nagy kár: leányregények szívet dobogtató oldalaira méltó sorokat lehetne belőle kanyarítani. Utcai füttyörészése egy ízben veszélyes és kínos helyzetbe hozta. A horvát usztrasák Marseille-ben meggyilkolták Aleksandar Karađorđevićet, Jugoszlávia királyát. Döbbenetes, kissé teátrális, de mélyen átélt, haraggal és tehetetlenséggel felfűtött gyász szakadt a szerbekre. A többi nemzetiséget is megrázta az Európát is felkavaró merénylet. A katolikus egyházkarnagy pedig a főutcán bandukolt két lányával (szerencséjére), és összecsücsörített ajkaival formált valami vidám dallamocskát. Kora, ősz haja, anyám és nővére bátorsága, ékes szerb nyelven zengő kiáltozása mentette meg a legrosszabbtól. Megúsza egy kis lökdösődéssel, a járókelők gromba átkozódásával és ökölrázásával. Azt hiszem, fel se fogta a kegyeletsértést, meg se értette az egészet.

Néhány hónap múlva távirat érkezett Belgrádba. Szüleimmel már ott élünk, apám elhagyta a tanári pályát, újságíró lett, szegényes, szoba-konyhás lakásban nevelt anyám. Mindig együtt voltunk, óvodába nem tudott betuszkolni. Két alkalommal voltam egy furcsa udvarral rendelkező földszintes épületben, utálatos gyerekek üvöltözésétől körülveve, játéknak csúfolt verekedésekbe szorultam. A kert végében egy meredek domboldal magasodott, arra másztunk fel, onnan lökdöstük le egymást. A második nap után megmakacsoltam magam, s anyám könnyű szívvel adta meg magát.

A távirat. A félelem. Szüleim és nagyszüleim, nagynéném, nagybátyáim, unokatestvéreim rettegése évtizedeken át elkísért. Ez a tél közepén érkezett távirat volt a kezdet: kapkodás, sustorgás, csomagolás, rohanás, anyám arcán a rémület, felkapott: megyünk Becskerekre. Belgrád és Pancsova között a Dunán még nem volt híd (vagy tán zárva volt), egy kis komphajóval jutottunk át, hogy majd vonattal folytassuk az utat. Zajlott a folyó, a jégtáblák dübörögve verődtek a hajó oldalához, anyám sírt, félt, vigasztalt: én még jobban féltém. „Ópapa nagyon beteg.” Hajnalban érkezünk meg, s a vasútállomás előtt hintó várt bennünket! Egyik nagynéném (Gizi tanti) „jó partit” csinált, férjhez ment a dúsgazdag Dunderski család egész Bánátban és Jugoszláviában híres sörgyáranak főkönyvelőjéhez, a sváb Stein Sándorhoz. Ő küldte elénk a gyár „vállalati kocsiját”. Felülhettem a bakra, igazi lópokróccal tartakartak be, a kocsis még a gyeplőt is a kezembe nyomta. A derengő fényben csillogott a két ló hatalmas, izzadt tompora, időnként lócitromok gördültek alá, erős, átható szagok vettek körül, s nagy élvezettel hallgattam a Monarchia sárga keramitkockáin felhangzó éles patkócsattogás monoton és mégis hihetetlenül változatos ritmusát. Boldog voltam, és nagyon megrettentem, amikor a kórházba értünk. Kellemetlen, szúrós, köhögtes és hideg szagok váltották fel a bakon érzett melegséget, barátságos kigőzölgést. Pislákoló villanykörték fényében vezettek be a kórterembe, nagyapám aludt, vagy tán már nem is élt – báméskodtam, nem emlékszem, hogy éreztem-e valamit. „Mami” – nagyon sokáig így hívtam anyámat – óvatosan lépegetve járkálta körül a betegágyat, leült, felállt, ácsorgott, szipogott tanácstalanul. A város dísz-sírhelyet biztosított nagyra becsült zenemesterének, s az egyszerű kőtáblán a mai napig olvashatóak a *magyar nyelven* fogalmazott és kifaragott tisztelegő sorok. Több évtizeddel később jöttem rá, hogy ebben a hatalmasra növekedett pokoli (ez a jelző a későbbiekben kerül értelmezésre) családban, amelynek tucatnyi tagja választotta a zenei pályát, ő volt az „igazi”, az egyetlen nagy tudású és valóban tehetséges muzsikus.

(Požarevacon működő kóruskarnagy barátom, TASIĆ KATALIN, ma telefonált, hogy mindenszentek napján krizantémokat küldött nagyapám ZRENJANIN-i sírjára. Ma ez a neve szülővárosomnak – több mint ötven éve. [2001. november 4.])

Gömbvillám gurult végig a belgrádi kis lakásban. Bejött az ablakon, körbejárt, felszökökkent a rézagy végén húzódó korlátra, egyensúlyozott, lassan tovagördült, majd kipattant az udvarra. Eltűnt. Négyéves voltam, tátott szájjal és a félelemtől remegve hallgattam édesapám izgatott beszámolóját. Mami hitetlenkedve legyintett, Tati (mert őt meg így hívtam) dühösen bizonygatta, hogy ő mindent látott, megtapasztalt, miért vonják kétségbe szavait. A veszekedés – ekkor is, meg máskor is – két nyelven folyt, akárcsak a szelídebb beszélgetések. Így hát magam is a világ legtermészetesebb módján váltam kétnyelvű gyermekké, a szerb és magyar beszéd váltogatását észre

sem vettem. Tati, a tősgyökeres szerb ember, a bigott, ortodox (görögkeleti) család sarja, eltökélten liberális és elfogulatlan elveket vallott: soha nem kérte számon tőlünk, hogy milyen nyelven is beszélünk. Egyszerű családból származott, csak úgy tudták taníttatni, hogy papneveldebe adták; az ifjú seminarista megtanult görögül, latinul, franciául, kicsit németül, rengeteget olvasott, többek között Spinoza műveit is. Elöljárói felfedezték, és azonnal kirúgták. Ez a németalföldi zsidó filozófus még az ördögnél is üldözöttebb volt az ortodoxia szellemköreiből. Egyetem (hogy miből, arra sohasem tudtam rájönni), tanári pálya, majd pedig az újságírás. Felváltva volt munkatársa a belgrádi POLITIKA és VREME (a második világháború után BORBA) című országos napilapoknak: hol az egyik főszerkesztővel veszett össze, hol a másikkal. Képzeldőreje bizonyára túlfűtött volt: ritkán és csak hosszadalmas kérésekre előadott történeteit ámuldozva hallgattam. Hogy milyen arányban keveredett nála a mese és a valóság, azt bizony mindmáig nem tudom megállapítani. Igaz, hogy nem is akarom. Anyám kispolgári pragmatizmusában és földhözragadtságában viszont kemény ellenállásra talált. Így volt ez a gömbvillámmal is, amikor először voltam tanúja egy olyan – lényegtelennek tűnő, ám nyilván megoldhatatlan – nézeteltérésnek, amelyből kiderült, hogy szüleim sohasem fogják megérteni egymást. Akkor persze nem ez a felnőtteskedő bölcsesség járt a fejemben, hanem a félelem. Választásra kényszerítettek, s én Mamihoz bújtam. Kényeztetett, állandóan mellette lehettem, magával vitt a Bajloni piacra, ahol főleg sváb asszonyoknál vásárolt csirkét, tojást, tejfölt, túrót; játszóterekre vitt, leginkább a KALEMEGDÁN-ra, erre a gyönyörű növényzettel, nagy szobrokkal, sportpályákkal zsúfolt, a SZÁVA és a DUNA találkozására rácsodálkozó erődítményrendszerre, oda, ahol – mint azt később megtudtam – HUNYADI JÁNOS mért súlyos vereséget 1456-ban a török szultán hatalmas seregére. (Vö.: déli harangszó.)

(Egy nagy fehér köre írt szerb és magyar szöveg emlékeztet ma is erre az igazán történelmi jelentőségű eseményre. Ha a napi politika úgy hozza: belgrádi „bazafias” fiatalok lefújják a mindig kéznél levő színes spray-vel az önérzetüket sértő egyszerű megállapítást. A hatóság immel-ámmal rendbe hozza, majd kezdődik előlről az egész.)

Nagy bánatom volt, hogy hosszú, lányos haját kellett viselnem. Mami így szerette, s azzal vigasztalt, hogy PETAR KARADORĐEVIĆ királyfi, a meggyilkolt ALEKSANDAR fia is ilyet hord. Nem tudott tartósan meggyőzni. Amikor végre hétévesen iskolába indultam (az ottani törvények ezt írták elő – azt hiszem helyesen) megmakacsoltam magam: ha a fodrász nem vágja fiúsrá a frizurámat, nem megyek iskolába.

Olvasni még lányos hajjal tanultam meg; bújtam a könyveket: szerbül a KIS LORD, magyarul pedig a ROBINSON voltak a kedvenceim. Az egyik cirill, a másik latin betűkkel. Moziba is sokat jártunk, és tisztán emlékszem első opera- és hangverseny-látogatásunkra. Mai eszemmel alig tudom fel-

fogni, hogyan bírtam végignézni, végigülni a négyfelvonásos, igencsak hosszadalmas CARMEN-t. Az Operaházból kijövet nagyon hideg szél fogadott, Mami kézen fogott, és lerohantunk a meglehetősen hosszú és meredek Francuska ulicán már egy másik kis lakásba, Belgrád Duna felé eső részébe, egy máig szegényes negyedbe. (Az első is ott volt.) Ez a rohanás aztán szokásunkká vált, boldog nevetéssel, fuldokolva értünk haza a késői órán, hiszen az előadásokat mindig végigültük, s anyám már ez idő tájt is felnőttként kezelte. Én voltam társa mindenben, mert apám korán ment, nagyon későn jött; néha elmentünk érte a szerkesztőség elé este tíz-tizenegy óra tájt, de ez ritkán fordult elő. Inkább csak akkor, ha anyám elejét akarta venni egy fizetés táján megakadályozhatatlannak tűnő alkoholizálásnak. Tati nem szerette az ivást. Beteg volt. Alkoholista.

Az Operától nem messzire van a Kolarčeva Zadužbina koncertterme, amely többé-kevésbé a budapesti Zeneakadémia nagytermének felel meg. Nem olyan szép és nagy, akusztikája közepes, de a legjobb, legfontosabb hangversenyek mindmáig ott zajlanak. Herbert Albert dirigált (többé nem hallottam a nevét), és NYIKITA MAGALOFF volt a zongorista azon az estén, amikor először zúdult rám egy szimfonikus zenekar hangorkánja. A bal oldalerkély pódiumig húzódó részének második sorában ültünk, alattam a sok-sok zenész, egy dühösen hadonászó pálcás ember, és... Szólt, zengett a zene, sodort, elragadott. Bármennyire banális és kínos mosolyra fakasztó a dolog: Beethoven V. szimfóniája nyugözött le ennyire. Szünet után a „sors” tovább fokozta az első találkozás drámáját. A mindmáig világhírű orosz emigráns virtuóz odaült a hatalmas zongorához, és elkezdtek mennydörögni Csajkovszkij b-moll zongoraversenyének lélegzetelállító akkordjai. Állva hallgattam, hogy mindent lássak, a zongoristát, a hangszereket, a karmestert, a közönséget, hogy halljam: honnan jön ez a rengeteg hang. Csak az isten tudja, hogy Mami véletlenül, vagy tudatosan választotta ki számomra ezt a káprázatos koncertet. Tagadhatatlan, hogy első találkozásom a „komoly”, a szimfonikus zenével fényesen sikerült. Hatását még az is fokozta, hogy MAGALOFF orosz volt, s lakóházunkban volt egy tejszarnok, amelyet egy immár korosodó, elbűvölően kedves orosz (emigráns) házaspár vezetett. (A harmincas évek királyi Jugoszláviája zsúfolásig volt a bolsevizmus elől menekülőkkel, sok kiváltságot nyújtott nekik ez az ország.) Hozzájuk én jártam vásárolni: tejet, joghurtot, kiseló mlekrét. Burekot is tartottak, ez volt a kedvencem. Különböző vastagságú, rétestészta-szerű tésztalapok közé töltött túrós, vagy húsos – ropogósra süített – csemegét rejt ez a bizonyára török szó. Mindig megkínáltak velem, s miközben ettem, nagy élvezettel hallgattam orosz beszédüket, amelyet hol megértettem, hol meg nem. Másik emigráns ismerősöm egy rikkancs volt, aki lélekszakadva rohant az utcán, s azt kiáltotta: „Já bíl cárszki palkóvnyik! POLITIKA! VREME!” S a cári ezredes még néhány szalagcímmel is megtoldotta dallamos, panaszos rikoltozását.

Futtában mindig rámnevetett, biztos volt benne, hogy egy ilyen kis gyermek nem vásárol újságot, s persze azt se tudta, hogy Tati is ír ezekben a lapokba.

(BARTÓK RÁDIÓ, 2001. NOVEMBER 5-e, REGGEL 7 ÓRA 49 PERC. *Kedves Hallgatóim*, LISZT FERENC: *LA CAMPANELLA* című művét előadja: NYIKITA MAGALOFF. "Ez ma történt.")

A most következő, megkerülhetetlen mondatot kimásolhatnám valamilyen – híres muzsikuskok életéről szóló – ismeretterjesztő könyvből is. Íme: „Érthető, hogy eme nagy élmény után a hatéves gyermek már nem ellenkezett, amikor az Édesanya így szólt hozzá: Gyere, kisfiam, megtanítalak zongorázni.” Bizony, bizony, Mami járatos volt valamennyire a billentyűk világában, éppúgy, mint testvérei. Fő produkciója – amit csak hosszas unszolásra volt hajlandó előadni – az akkoriban divatos *Szűz imája* volt. Zongoránk természetesen nem volt, apám fizetése ezt nem tette lehetővé, de lakásunk sem tudott volna befogadni egy ilyen terjedelmes bütödarabot. Hát még a szomszédok.

Anyám legfiatalabb – húsz-huszonegy éves – öccse, Laci, ekkor már ugyancsak Belgrádban élt. Ez idő tájt fejezte be a Stanković zeneiskolában az orgonaszakot, s a hatalmas, gyönyörű Jugend-Stil HOTEL MOSZKVA szalonzenekarában harmóniumozott. Gyakran sétáltunk Mamival a Terazijén, s bámultuk a ragyogóra világított, finom közönséggel telezsúfolt kávéház életét. Meg Lacit, ahogy fújtatta a hangszert, s nyomta a billentyűket. Büszkén, sőt nagyképpően, lesve a vendégek, a kívülrekedtek, s főleg a nők csodálatát. A kávéháznak emeletnyi magas, csiszoltüveg kirakatablakához nyomtam az orromat, szerettem volna a zenekarban ülni.

A VUK KARADŽIĆ-ról elnevezett elemi iskola egyik osztályában – négy éven keresztül – ketten voltunk katolikusok. Ivo Tartalja egy dalmát költő fia volt, azonnal összebarátkoztunk, együtt jártunk a hittan különórára egy fiatal – Junger nevű – paphoz. A több száz gyerekből egy kis osztálynyi gyűlt össze ezeken a kedélyes, viccelődéssel és játékossággal fűszerezett órákon. Hogyan is lettem én katolikus? Ennek magyarázata, lehetősége is apám liberalizmusában lelhető fel. Szülei előtt ugyan gondosan titkolta, de könnyű szívvel adott „reverzális”-t a házasságkötésre. Belement anyám megkérdőjelezhetetlenül katolikus családjának ama kívánságába, hogy a születendő gyerekeket a római szertartás szerint kereszteljék meg. Fiúgyermek esetén is! (Az effajta kompromisszum bizony még ma is okozhat konfliktusokat.) Dokumentumom ugyan nincsen, de tudomásom szerint görögkeleti keresztelő is volt: mert hát Tati szabadelvűségének is voltak határai. Rettegett a szülői ház – különösen az édesanya (született Sultana Bugarčić) komor, fanatikus, ortodox vallásgyakorlatától. A kettős keresztelő nem zavarta, s az meg egyáltalán nem, hogy én valójában pápistává váltam. Lett is ebből baj a későbbiek során. A Crna Gora-i ág titokzatos, furcsa, azóta is megfejthetetlen világárol egyébként érdemes lesz még néhány szót ejteni.

Ivo volt életem első „legjobb” barátja. (Maradt is mindmáig.) Állandóan együtt, egy padban, iskolában, utcán és otthon (szinte kizárólag náluk találkoztunk, mert ők sokkal gazdagabbak voltak, játékszerek tömege dereng fel, a szülők csendesek, finom emberek, s szívesen láttak – dalmátok lévén – egy katolikus kisleányt otthonukban); barátkoztunk szenvedélyesen, úgy, ahogy kell. Könyveket kölcsönöztünk egymásnak, cseréltünk, nem verekedtünk (ezt később a budapesti gimnáziumban alaposan bepótoltam). Az iskolában osztályelsőként ismertek el, s kissé idegeneknek tekintettek bennünket. Valószínűleg strébereknek is. Tanítónk kemény szerb ember volt (akinek az első világháború nagy és mély lyukat hagyott emlékül a jobb arccsontján), katonás rendet tartott a munkás- és prolinegyed renitens szellemét magukban hordozó, durván vagánykodó gyerekek között. Bizonyára ő volt az, aki nem hagyott bennünket céltáblává válni, nem tűrte, hogy a két katolikus „úrifiút” gúnyolják, vagy megverjék a többiek. (Szerettem iskolába járni, s ezt a szokatlan tulajdonságomat a későbbiek során is megtartottam. Fájt, hogy elszakadtam a Vuk Karadžićtól, de ennél is sokkal jobban, amikor leérettségiztem a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban.) A rejtett vagy alattomos ellenségeskedéstől is mentes toleranciának egyébként más magyarázata is valószínűsíthető.

Megszámálhatatlan ama népcsoportok, nemzetiségek, vallási közösségek száma, amelyeket Belgrád szívóereje odavonzott a Száva és Duna összefolyásánál kialakult ősi település nagy sebességgel modernizálódó vidékére. A régi időkből maradtak természetesen a szerbek, törökök, svábok, magyarok. Délről özönlött a crnogorai, a bosnyák, macedón, szerb bevándorló, a Vajdaságból pedig a szerbeken kívül a magyarok, svábok, románok keresték érvényesülésüket az első világháború után létrejött Jugoszlávia fővárosában. A történelmi múlt távoli homályából táplálkozó, földlathatatlannak tűnő ellenségeskedés arra ösztönözte a horvátokat, hogy Belgrád inváziójával is megpróbálkozzanak, s ebből a szlovének se maradtak ki. Már gyerekkoromban éreztem, s ez a benyomásom felnőttkoromban is csak erősödött: ezt a várost éppen a demográfiai tarkabarkaság tette – és teszi – a Balkán legszabadabban gondolkodó, másokat jól tűrő, legdemokratikusabb közösségévé. Az elmúlt ötven-hatvan év eseményei ékesen bizonyítják állításom megalapozottságát, de közös és saját tapasztalataimon túlmenően sokat beszélgettünk erről az elmúlt fél évszázad folyamán Belgrádban élő szerb, magyar, német, horvát, szlovén, bosnyák és más barátaimmal. Ezt a megállapítást fenntartás nélkül fogadta el az ortodox, a katolikus, a zsidó, a muzulmán, az evangélikus vagy éppen (hogy a Balkánon maradjunk) az ateista. Tartaljával is sokszor átgondoltuk a miérteket, s csak erre a következtetésre juthattunk. Lehet, hogy ezért nem kaptunk nagy veréseket, lehet, hogy Grgić tanító úrnak nem is volt szüksége nagy erőfeszítésekre ahhoz, hogy megvédje testi és – főleg – lelki épségünket.

A Belgrádba irányuló migráció a Weninger családot is megfertőzte. Nagypám, Ótata halála után nem sokkal Ómama is megérkezett, beköltözött

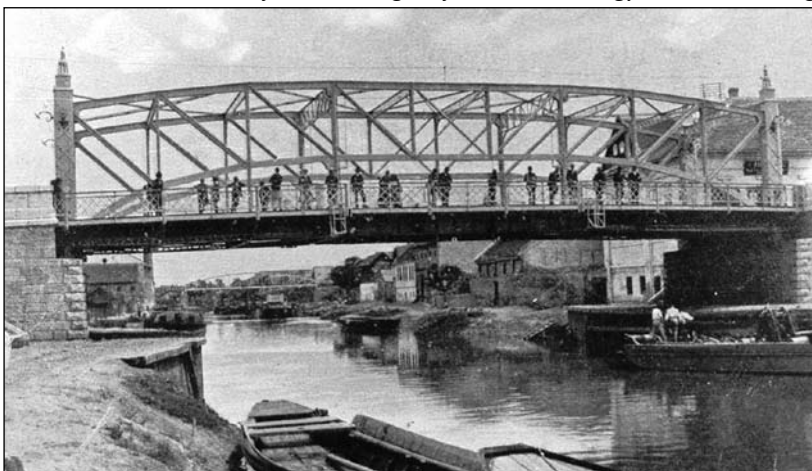
legfiatalabb lányával, Edittel (nagynéném csak öt évvel volt idősebb nálam) a Moszkva Hotel kávéházában harmóniumozó Laci nagybátyám lakásába. Irma néném orosz származású, illatszereket feltaláló és gyártó emberhez, Fedor Emmanuelhez ment feleségül, ennek húgát pedig (Babának hívtuk; igazi nevét sohase tudtam meg) Bandi nagybátyám, a belgrádi Operaház zenekarának koncertmestere vette nőül. Az életben maradt kilenc testvérből immár öt élt a fővárosban; egy maradt Becskereken (a főkönyvelőné, Gizi), kettő elvándorolt Budapestre, egy – Irén tanti, a legidősebb nővér – Csehszlovákia Naszvad nevű magyar ajkú községébe. Az ötösfogat, anyósokkal, apósokkal, férjeikkel, feleségeikkel, gyermekeikkel egy kemény, sokat veszekedő, összetartó, valójában ellenségeskedő, idegenekkel alig barátkozó, irigységgel megvert és kudarcoktól rettegő közösséggé formálódott. Nagyanyám döntött mindenben, az ő kegyeit keresték, hozzá igazodtak, hatalma megszabta a család mindennapi életvitelét, el kellett őt tartani, meg Editet, aki még csak tizenéves volt, és kissé sikerületlen; lehetett vitatkozni azon, hogy ki ad többet, ki kevesebbet, ki törődik vele, ki nem.

Minden ünnepet nála ültünk meg, ezek közül természetesen a karácsonyok voltak a legvarázslatosabbak. Már az is öröm volt, hogy a katolikus szertartás közel két héttel előbb ünnepli Jézuskát, mint az ortodox. Sok-sok gyerek és felnőtt jött össze, vártuk, hogy ablakba tett, levélbe fogalmazott kívánságaink meghallgatásra találtak-e, játszottunk, tomboláztunk késő éjszakáig. Ezen az estén szabadok lehettünk, nem tiltottak semmit, boldogok voltunk. Hogy a felnőttek mit gondoltak, azt természetesen nem tudom. Mai tapasztalataim szerint ők valószínűleg nem voltak annyira boldogok, mint mi. Felfoghatatlanul nagy a gyermekkor előnye a felnőttkorral szemben. Mi még szerettük is egymást, üdvívalgással köszöntöttük az újonnan érkezőket.

(Évtizedekkel később számoltam össze, hogy vagy harmincöt anyai ághoz tartozó unokatestvérem van. Vagy inkább: volt. Ezek immár Amerikában, Szlovákiában, Németországban, Jugoszláviában, Magyarországon, Svájcban – és a temetőben találhatóak meg. Nem tudok olyan családtagról, aki az ő gyerekeiket ismerte, vagy számon tartotta volna. Egyikkel-másikkal összehozott a sors, de ezek a találkozások csak elvétve derítették fel szívemet.)

A vakációkat többnyire Becskereken töltöttük: a sörgyári rokonságnál. Lujó és Ottó, az ikrek, nagyszerű játszópajtásaim voltak. Néhány évvel idősebbek voltak nálam, sok rosszaságot tanultam tőlük. Az egyik fő attrakció a hatalmas raktárak árpahegyein való hancúrozás volt. Fuldokolva ugráltunk ide-oda, lenyomtuk egymást a több méter magas gabonatómegbe. Tébolýító – és reális – életveszélyben éreztük magunkat, harcoltunk, verekedtünk, elmerültünk, levegő után kapkodva csimpaszkodtunk egymásba, a portól sírva-röhögve, rettegve és gyűlölködve vergődünk ki a szabad levegőre. A folytatás sem maradt el: a gyárnak volt egy hatalmas, bozotos, semmire se jó területe. Elbújtunk a bokrok között, különböző disznóságokat kiabáltunk

egymásnak, s ahonnan a hangot hallottuk, odahajigáltuk az előzőleg összegyűjtött jókora köveket. Nagyobb baj nem lett ezekből a lovagi tornákból: az ikrek hatalmas pofonokat kaptak Stefi bácsitól, én – a kisebb és a vendég – megúsztam egy-egy fejcsóválással. Első és utolsó horgászsikereimet a Bega-csatorna keszegállományának hihetetlenül egyszerű megdézsmálása jelentette számomra. A sörgyárból kivezetett erjedt, szörnyen büdös lé torlolatához gyűlt az egész Bánát teljes halállománya. Egy nádpálcára erősített cukorspárga végén fityegő horogra tűztük a legyet, folyamatosan rántottuk ki a gyönyörű ezüst halacszkácatzá a koszos vízből. Amíg el nem untuk. Rengeteget. Felőttkoromban is próbálkoztam egyszer-kétszer a Balatonon, de öt perc várakozás után sértődötten abbahagytam. Tudatomban a horgászat nem tartozott a türelemjátékok kategóriájába. Az ikrek egyike Onán herceg

gyönyöreinek titkába is be akart avatni, de kicsi is voltam, meg undorodtam is. Légiós kiképzés volt, de nem vált káromra. Szerencsém volt, és sok mindentől megvédett a velem született szigorú, de természetes pravoszláv morál. Az se zavarna: moralizálás. Ez utóbbi szöges ellentétben áll a katolicizmus álszent, hipokrita, gyakran füledt romlottságával, ájtatoskodásával.

Az én jó anyám azonban mindig „nagyra törő” volt: nem elégedett meg a belterjes, családi vakációkkal, külön utakon járt, szerény lehetőségeinkhez mérten is megkereste a megmerevedett hagyományoktól eltérő szórakozási lehetőségeket. Három emlékezetes kaland vésődött belém. *Arandjelovac* Hévízhez hasonlítható szerbiai gyógyfürdő volt annak idején, meglehetősen „finom” hely, Laci nagybátyám a szálloda tánczenekarába szerződött, immár zongoristaként. Mami kiügyeskedte, hogy kettesben nyaraljunk ott egy-két hetet. (Apám sohasem jött velünk az effajta utakra.) Barátságba keveredett egy hozzá hasonló fiatalasszonnyal, állandóan együtt voltunk, arról természetesen fogalmam sem volt, hogy miről csevegnek; nem is nagyon érdekelt. Egy este azonban, a törökös kávé elfogyasztása után, a hölgy felajánlotta, hogy

jósol nekünk a kávézaccból. Szörnyen megijedtem, nem akartam tudni a jövőt. Mami nyugtatott, hogy csak játék, tréfa az egész. Mint később kiderült: kíváncsian várta, hogy miként alakul az életünk, hogyan szabadul ki a már régen megromlott házasságából. Én gyűlölködve türtem, hogy elkezdődjön a szeánsz. A hölgy gondosan tanulmányozta a feketészsésze alján kirajzolódó girbegurba vonalakat. Kiderítette, hogy anyámnak nemrég volt egy udvarlója egyik csehszlovákiai – naszvadi – látogatásunk alkalmából. Nekem is felderengett egy férfi, akit már akkor is utáltam. Egy másíkról is beszélt, egy magyar, fekete emberről, egy apám előtti ismeretségről, aki – mint állította – még mindig szereti. A rettenés eluralkodott rajtam, pedig akkor még nem tudhattam, hogy pokoli esztendőket fogok eltölteni anyám második házasságának évtizedei alatt. Az amatőr jósnó rám emelte tekintetét: „Emilkét ne engedje motorbiciklizni!” Ez különösen felháborított, mert Laci bácsi, az éppen ott zongorázó életművész az idő tájt vett egy 250 köbcentis DKW-t, én rengeteget lógtam vele a hátsó ülésen, hajtott, mint az örült, az én kezemben meg gyakran volt csomag, benzineskanna... Élveztem a sebességet, s most ez a nőszemély egész életemre kiható szorongást ültetett el bennem. Motoroztam még azután is, vettem sok évtizeddel később egy kis Vespát is, de sohase tudtam örülni: minden indításnál eszembe jutott ez a „jóslat”. Végül elajándékoztam egy szigligeti fiatalembernek.

A másík a már említett *naszvadi* nyaralás. Mami nem mulasztott el egy megállást Budapesten. Elvitt a Corvin Áruházba, ahol láthattam, kipróbálhattam életem első mozgólépcsőjét. Jó volt az állatkert is, de az Angol Park mindent elsöpört. Szellemvasút, hullámvasút, dodgem – alig hittem, hogy ez lehetséges. Sohasem ismétlődött meg többé az a gyönyör, amit akkor éreztem. Naszvad viszont sokszor vált életünk fontos nyugvópontjává. Szerettem a falut, a kertet, a baromfudvart, itt is volt két iker unokabátyám, Ernő és Miklós, ők komolyabb fiúk voltak, bicikliztünk, játszottunk a faluszéli homokdombokon, lejártunk a Nyitrára fürödni (a horgászással itt nem próbálkoztam), Irén tanti jobban zongorázott, mint Mami, Miklós mindig Beethoven Es-dúr Écossaise-ét nyaggatta. Ijesztőek és szórakoztatóak voltak Budinszky Sándor bácsi féltékenységi rohamai. Irén tanti a budiba sem mehetett egyedül, oda is elkísérte, körbejárta a kis fabódét: nem rejtőzik-e mögötte egy fess fiatalember.

A vakációt a visszautazás koronázta meg. Hajóval mentünk haza Belgrádba. Ez a harmincas évek végén történt: Pozsonyból két (vagy három?) napig tartott az út, mi Komáromban szálltunk be, elhelyezkedtünk egy kabinban, amelyből két kis kerek ablakon lehetett kibámulni a vízre, a partra. Jött a csehszlovák vámvizsgálat: vittünk ajándékokat, de anyám ügyeskedésének tárgya az volt, hogy néhány nagy csomag igen olcsó (!), szép és kitűnően szuperáló gyufát akart „átvercelni” a határon. A hülye vámosok szigorúan szóltak: „Csak egy dobozt (!) tarthat meg, a többit adja át!” – „Igen?!” – kérdezte

fenyegetően anyám. Fogta a több tucat skatulyát, és a kerek kajütblakon át bevágta az egészet a Dunába. Az egyenruhások megmerevedtek, én meg boldogan és büszkén röhögtem. Mami sok-sok győzelmének egyikét azóta is ünneplem.

A harmadik: *Crkvenica*. Az Adriai-tenger. A háború előtti utolsó nyár. Már jól tudtam úszni, anyám napozott, boldog volt, a strandon vagy száz-kétszáz méterre a parttól sűrű védőháló a cápák ellen. Az izgalom és félelem gyönyöre megédesítette a nyaralók mindennapjait. (Mindmáig csodálkozom, hogy az utazási irodák nem reklámozzák a cápaveszélyt; meggyőződésem, hogy kétszer annyian mennének ilyen helyekre. Különösen a németek, akik minden érdekességet és izgalmat be akarnak söpörni befizetett márkájukért.) Cápa persze nem volt, csak annyi, hogy beúsztuk Mamival a hálógig, s amikor visszaindultunk, megszólaltam: „Kifulladtam, nem bírom tovább.” A víz nagyon mély volt, a part még meglehetősen távol, anyám annyit mondott nagyon nyugodtan: „Segítek, ne félj!” Azonnal lecsillapodtam, majd ő szaporra mozdulatokkal – egy tempó, egy lökés – kitaszigált a partra. Működésbe lépett az a titokzatos és tökéletes harmónia, amelynek mélységeit sohasem ismerhettük meg teljesen. A homokban aztán zokogva sírtunk egy nagyot. Ő alig hitte, hogy képes kimenteni valakit a vízből, én meg azt, hogy „férfi” (tíz) létemre miként lehettem ennyire gyenge és idétlen.

Három nyaralás: néhány félelmetesen irracionális pillanat, egy váratlan és jogos önbíráskodás gátlástalan pimaszsága s egy halállal fenyegető helyzetből való bátor megszabadulás: ezeknek feldolgozása, újraélése, megértése és átértékelése vált életem következő évtizedeinek vezérfonala. Minduntalan felbukkantak megoldásra várva, mert: (1.) félénk, ijedős gyerek voltam, (2.) kínos, megalázó helyzetekben elesetté váltam, nem jutott eszembe, hogy mi a teendő, mit is mondjak, válaszoljak, (3.) bátorságom lényege mindig a félelem legyőzése volt, s ehhez kemény akaratereőre volt szükségem. Az irracionális félénkség velemszületett forrásait például nagyon felerősítették azok a komiszkodó ministránsok, akik nagyapám házában, este, a sötét folyosón, feketébe és ördögnek öltözve rám támadtak, rikoltoztak, taszigáltak, majd eltűntek. Jópofáskodtak egy négy-öt éves gyerekkel Mikuláskor, de én még kamaszkoromban, Budapesten is lihegve rohantam fel a Lajos utcai bérház lépcsőházában, hogy minél előbb beérjek a lakásba. Félttem. Irma tanti férje pedig, az orosz Fedor bácsi szeretett kísértethistóriákat mesélni. A belgrádi rokonság náluk is sokszor jött össze, s ő szórakoztatta a társaságot. Valami temetőben járkáltak katonatisztek, kerestek egy sírt a sötétben. Az egyik hirtelen felordított, és szörnyethalt. Én meg fuldokolni kezdtem a sírástól. A tantik, bácsik dühösen bizonygatták, hogy gyereknek nincs helye a felnőttek között, Fedor meg azzal vigasztalt, hogy a katona zubbonya beakadt egy keresztfába, s azt hitte, hogy egy halott húzza le maga mellé, a föld alá. Édesapám indulatosan korholta túlérzékeny kisfiát.

Féltem. Tőle is.

Későn járt haza, s az egyszobás lakásban olyan ágyam volt, amelynek oldalán fel lehetett húzni egy ritkára csomózott hálót; lecsukott szemmel is jól láttam, hogy mi történik az éjszakai órán. Tati sohasem tántorgott, nem rendezett jelenetet, nem veszekedett. Hallgatott komoran. Tudtam, hogy anyám reszket, gyűlölködik, én meg azt lestem, hogy van-e kés apám kezében. A bor és pálinka szaga betöltötte a szobát, néhány feszült, suttogó mondat után minden elcsendesült. Volt, hogy anyám szipogása nem akart szűnni, s ez nagyon meggyötört. A reggeli napsugár sem hozta meg az igazi békét. Tati szigorúan kérdezte: „Készültél?” Ő is tudta, hogy felesleges dologgal hozakodik elő, hiszen kitűnő tanuló voltam, s neki alig volt fogalma arról, hogy miről is van szó az iskolában. Néha leült velem tanulni, s akkor aztán kiderült, hogy milyen nagyszerűen tud mindent, remekül mesélt, rögtön másfelé irányította a beszélgetést, s elfelejtette, hogy neki apai kötelességeit kell teljesítenie. Egyébként főleg bátorságot, tűrőképességet akart belémnevelni, tudván, hogy Mami iszonyatosan elkényeztet. Egyik módszerét igazán rosszul tűrtem. A lábas fenekéhez ragadt ételmaradékokat villával kapirgálta, s ez alig elviselhető, nyikorgó, csikorgó zajjal járt. „Ki kell bírni!” – mondta mély meggyőződéssel. Kibírtam. Ő is. Anyám meg tépte a haját.

A hálóval biztosított gyerekágyban fogant meg első „filozofikus” gondolatom. Még iskola előtt kaptam születésnapomra egy karórát, másodpercmutatóval. Kimondhatatlanul örültem, egész nap nézegettem, mutogattam, s tájékoztattam környezetemet a pontos időről. Lefekvéskor sem vettem le, az órával akartam aludni, az engedélyt megkaptam. Szüleim ágyánál égett egy kis olvasólámpa, annak fényénél bámultam a számlapra. Néztem-néztem a másodpercmutatót, s egyszer csak rádöbentem, hogy ahogy halad körbe-körbe, ahogy fogyasztja az előtte körkörösén csigázó utat: úgy fogy el az én életem is. Még ma is érzem azt a fojtogató rettegést: még ma se tudom szorongásmentesen és kissé megmosolyogatóan fontoskodva megállapítani, hogy felismertem az idő és tér, az élet és az elmúlás drámáját. Akkor bizony hetekig sírtam esténként, féltem a haláltól, sajnáltam magamat, rettegtem anyámért, apámért és az akkortájt őszintén szeretett kedves rokonaimért. Őket már elvesztettem, bennem pedig kopottasan bár, de mindmáig él ez az érzés. Most sem értem, hogy miért lesz vége, most se tudom, hogy mikor és hogyan jön el. Nem lettem okosabb.

Apai nagyanyám Versecen élt egy menyével és két unokájával, Sinišával és Darinkával. A fiú idősebb, a lány fiatalabb volt nálam, anyjuk süketnéma. Tipikus kisvárosi, félig-meddig falusi házban, boltíves, sötét kocsibejáróval, nagy kapuval, amelyet sohasem láttam nyitva. Nem volt se kocsi, se ló, csak a földszintes ház mellett hosszan húzódó keskeny udvarszerű terület végében egy kecske. Külön-külön ajtók nyíltak a szobába, a konyhába, egy fészerbe, az ólakba. Áram nem volt, esténként petróleumlámpát gyújtottak – elég későn;

nagy szegénység uralkodott. Téli, kora tavaszi szünetekben látogattuk meg a mindig feketébe öltözött, szigorú, hallgatag, büszke tartású, kicsit ünnepléses viselkedésű öregasszonyt. Nevetni sohase láttam. Sultana Bugarcíc férje – nagyapám – már régebben meghalt, én nem ismertem. Három fiuk volt: Bogdan, Jovan és Borivoj. A legidősebb sírkőfaragással foglalkozott egy távoli városban, Jovan volt az én apám, Borivoj pedig Belgrádban tisztviselősködött. Bogdan ugyancsak süketnéma volt, intézetben nősült s tanulta a mesterséget; márvány- és kőfaragásait a Bánát több városi temetőjében is láttam, s szépnek találtam őket. Az ő felesége élt Versecen nagyanyámnál, két unokatestvéremmel, akik viszont teljesen egészségesek voltak, szerettük egymást, jól, de rendkívül szelíden és halkán játszottunk, legtöbbször a kecskével (ami azért persze tilos volt) meg más állatokkal. Anyám, az örökké nyughatatlan, még itt is kiküzdötte, hogy elmehessünk kirándulni a város melletti hegyen emelkedő bástyához; bolyongtunk ide-oda, bámészkodtunk, és kissé csodálkoztunk, hogy Becskerekhez képest itt csak nagy ritkán hangzott fel magyar beszéd. Szerbek, svábok, románok tették ki a lakosság java részét. Furcsa ételeket ettünk, nem nagyon lelkesedtem értük, de kényeskedésnek, affektálásnak még a gondolata sem férközhetett az esti együttlétek világába. A lámpa szertartásos és gyakran ügyetlenkedő meggyújtását követően az átható, sohasem feledhető petróleumszagban még egy félórányit játszhattunk. Anyám rendkívül szolgálatkész süketnéma sógornője időnként ugatásszerű hangokat hallatott: ezzel vagy örömének, vagy éppen nemtetszésének adott hangot. Ebben a kísérteties, de egyben vonzóan titokzatos környezetben tanultam meg malmozni. Siniša mindig nyert, de Darinka, akiben egy gondosan titkolt és nem viszonzatlan gyerekszerelem égett, boldogan kapott ki a játékkal még csak most ismerkedő fővárosi nagyfiútól.

A szűkre szabott idő elteltével nagyanyám ellentmondást kizáró mozdulattal fogta meg a lámpát, s bekísért bennünket az utcai tisztaszobába. A konyha melege után jégveremnek tűnt ez az ikonokkal, faragott szekrényekkel, tálalókkal, vastag és szép szőnyegekkel, rézlámpákkal, porcelánvázákkal telezsúfolt helység. Az egyik sarokban magasodott az ágyneművel magasra polcolt és gyönyörűen hímzett takaróval gondosan lefedett rézágy. (A tárgyak még bizonyára a Crna Gora-i hegyekből vándoroltak a bánáti lapályra; tilos terület volt ez a ház minden lakója számára, csak mi – anyám és én – voltunk a kivételezettek.) A hideg ellen nagyanyám téglákat melegített a konyhai tűzhely sütőjében, gondosan bebugyolálta a szinte tüzes köveket, odatette a lábunkhoz, a lepedő alá. Keresztet vetett ránk, „könnyű éjszakát” (laku noć!) kívánt, elköszönt, s mi ott maradtunk a sötétben, reszketve a hidegtől. Mami magához ölelt, s én immár magyarul mondtam el azt a még primitívnek is alig mondható esti imát, amire Ő tanított: „Édes, édes Jézuskám, kérlek szépen, vigyázz rám! Isten nevében alszom el. Amen.” Ebben a – számára különösen – furcsa idegenségben szinte varázsütésre állt helyre a világ rendje, még nevetgélünk egy kicsit, felmelegedtünk, és békésen aludtunk el.

Vasárnap reggel nagyanyám ünneplőbe öltözött, kézen fogott, majd – se szó, se beszéd – kilépett velem a nagykapu melletti bejárati ajtón. Szapora léptekkel iparkodtunk a vakító téli napsütésben valamerre, toronyiránt. Anyám sejtette, hogy hová, mert mukkanni se mert. Néhány perc múlva odaértünk a verseci görögkeleti templom elé, bementünk a fojtogatóan tömjénillatú, a sok száz gyertyától alig megvilágított, sötét, hatalmas térbe, az emberek hajlongtak, s három ujjukat összeszorítva, szinte folyamatosan vetették magukra a keresztet. Homlok, gyomortáj, *jobb váll, bal váll*... Én meg nyitott tenyérrel: homlok, gyomortáj, *bal váll, jobb váll*... Elkezdődött a szertartás, ácsorogtunk, mert hát padok nincsenek, az asszonyok az egyik, a férfiak a másik oldalon, a csodálatos ruhakölteményekbe öltözött pópák kántáltak, emelt hangon jajongták a bibliai szövegeket, a férfikórus basszusai nem látható hajóból zúdították zengő hangorkánjukat a tömegre, az előénekesek dallamára válaszolni kellett, én meg hallgattam, tán motyogtam is valamit, persze nem azt, amit kellett volna. A neheze azonban még nem jött el. Az aranytól roskadozó ikonosztáz előteréből elindultak a pópák, hogy két szín alatt megáldoztassák a hívőket. A türelmét és szigorú fegyelmezettséget fokról fokra elvesztő asszony gyengéden, majd egyre határozottabban taszigált a pópa felé; a borral töltött aranykehelybe mártott kenyérnek azonban makacsul ellenálltam. Elfordítottam a fejemet és – bár még ma is szégyellem – undor fogott el. Az istentisztelet rövidesen befejeződött, elindultunk hazafelé. A próbát nem álltam ki. Én is tudtam, ő is tudta.

Sultana Bugarčić, Petar Petrović özvegye, Jovan P. Petrović édesanyja természetesen sokkal többet tudott. Gyanúja az utcán ismét felragyogó nap-sugárnál világosabban beigazolódott. Hazudtak neki, becsapták. Az igazhítű (pravoszláv) szerb asszony, az égbe nyúló, kietlen és terméketlen hegyek koszorújából a bánáti zsiros lapályra elvándorló, felemelkedésben reménykedő anya mellett egy osztrák–szlovák–magyar anyától született félig szerb, de mindenekelőtt római katolikus unoka baktatott. Pokoli kín lehetett, amikor megszokott keresztvetésemet észrevette. Az istentisztelet folyamán már nemigen reménykedhetett, de végigjárta azt a kálváriát, amelyet fia szabott ki számára, s amit bizonyára sohasem bocsátott meg neki. No meg anyámnak, az egész Weninger családnak, a saját elvándorlásának, a hiú ábrándozásoknak.

Hazaérvén szót se szólt, jelét sem adta, hogy mit érez, ugyanolyan komoran járt-kelt, mint egyébkor. Anyám kerülte a tekintetét, tudtam, hogy nagyon fél, várta, hogy kitör a botrány. Saját családjában helye volt a hangoskodásnak, veszekedésnek, de itt – látszólag – semmi sem történt. Az élet a szokott rendjében folytatódott, ebédeltünk, játszottunk, vacsoráztunk, malmoztunk, téglák, „laku noć”, de Mami még az ágyban se kérdezett. És még hátravolt egy megpróbáltatás. Egy olyan, amire nem számítottunk.

Sírkőfaragó nagybátyámat, a negyvenedik életévét még be nem töltött Bogdant, süketnémasága mellett még tüdőbajjal is megverte a sors. Azért

nem volt Versecen, mert kórházban feküdt valahol – azt nem tudtam, hogy merrefelé. Ilyesmiről nem sok szó esett. Délelőtt keményen megdöngették a kaput. Mint mindig, nagyanyám indult ajtót nyitni. A postás hozta a táviratot: „Vaš sin, Bogdan Petrović, sinoć je umro.” Meghalt az elmúlt éjszaka.

Ami ezután történt, annak hű leírása meghaladja emlékirói képességeimet. A feleség ugatva fuldoklott, a gyerekek velünk együtt bőgték, nagyanyám levette fekete kendőjét, sirató jajongásba kezdett, egyre hangosabban, őrjöngve, közben kiment a kocsibejáró sötét alagútjába, megfogta a fejét, és iszonyatos erővel a falhoz csapdosta. Anyám megpróbálta lefogni, de eredménytelenül. Az idős asszony hihetetlen erővel, durván ellökte, és folytatta az önkínzást, amelynek alig elviselhetően kongó hangja máig kísért éberem is meg álmomban is.

Nem tudom már, hogyan ért véget ez a szörnyű jelenet, nem tudom, hogy mi történt azután, hogy miként kerültünk haza Belgrádba, mikor indultunk, elbúcsúztunk-e egyáltalán, apám hogyan reagált. Minden emlékemet elsöpörte a látvány és hangok pokoli elegye, a fájdalom és gyász azóta se látott-hallott gyötrelmes keserősége, a szenvedésnek ez a velőtrázó megnyilatkozása. (Ebben a pillanatban ébredtem rá a magyar kifejezés hátborzongató pontosságára.) Sohasem kaptam választ arra az állandóan bennem bujkáló, de ki nem mondott kérdésre: miért is nem jött velünk apám sehová, még Versecre sem? Annyit tudtam, hogy szülei elleneztek a továbbtanulását; nem volt rá pénzük. Ő meg mániákusan olvasott, de hogy elkerülje a szidalmakat, elrejtőzött a padlason, ahol órákon át bújt a könyveket. Ha rátaláltak, kemény büntetésben volt része. Megverték-e, vagy az egyszerűbb emberek kifogyhatatlanul ötletes és változatos szankcióinak eszköztárából válogattak néhányat? Nem tudom. Egy bizonyos: nem tudták „tisztességes” és jól jövedelmező foglalatosságra kényszeríteni; vereségüket azzal oldották fel, hogy az ingyenes képzést kínáló papi pályát engedélyezték középső fiuknak. Egy bentlakásos szeminarista nem került sokba, az egyházi szolgálat pedig tekintélyt parancsoló rangot jelent az egész világon. Ez a megoldás a biztos menedéket, de inkább az egérutat jelenthette vallásosnak egyáltalán nem mondható édesapámnak. Tanulást kínált meg barátokat, akiket egyébként – már mint szerzeteseket – még én is megismertem a szerbiai kolostorok egyikében-másikában. A kamaszkor és a felnőtté válás felbuzduló, életet köszöntő első pillanataiban kapott sérelmek, a szigorúság és a megértés teljes hiánya ütötte azokat a sebeket, amelyeknek életre szóló következményeit többé nem lehetett sem elfelejteni, sem pedig begyógyítani. Ennél többet nem tudtam meg, de egy gyermek az effajta drámákat még nem tudja megérteni vagy pláne átélni.

Ritkán ugyan, de Tati is megfogta a kezemet, és elvitt magával. El abból a kis szoba-konyhás lakásból, el a Weningerektől, az anyagi gondok fojtogató mindennapjából, a családi pletykák, veszekedések zűrzavarából, a presztízs-

harcok számára mindig nevetségesnek tűnő háborúskodásából. Valamelyik szerbiai kolostor volt a végcél, az említett szerzetes-barátok meglátogatása, ahol a találkozás örömet magától értetődően kapcsolták össze az egyházi borospincékben vagy pálinkáshordókban található és ellenállhatatlan gyönyöröket kínáló italok elfogyasztásával. Sljivovica vagy sligovica – ahogy azt magyarul mondják: ez volt apám végzete, de ezt akkor inkább csak sejtettem. Remekül éreztük magunkat, mert hát én ennek az alkoholizálásnak semmiféle hátrányát vagy bántó következményét nem éreztem. Az oda- és visszaút volt a legjobb. Néhány napon át csavarogtunk, vonattal, gyalog, beszélgettünk, ücsörögtünk dombtetőkön, bámészkodtunk. Ilyenkor ébredt és tudatosodott bennem valami ellenállhatatlan és szenvedélyes szeretet apám iránt, akitől anyám szeretetketrece elválasztott, akitől félni tanított, akire feltékeny volt. Ültünk a dombtetőn, néztük az eget, és arra biztatott, hogy a felhők formájából olvassak-lássak meg valamit. Elefántot vagy pufók angyalokat, hegyeket-völgyeket, haragos, fenyegető vagy éppen derűs üzeneteket, félelmet és örömet. Hosszú órák teltek el, nem fogyott ki az ötletekből, cifrázta az én naivitásaimat, s rávezetett arra, hogy minden, amit látunk, változik: az elefántból torony lett, az angyalokból kutya, szétfolyt a félelem, megszűnt az öröm. Közben vonatszerelvény zakatolt a távolban, elképzeltük, hogy hányan lehetnek ebben, hányan a másik vagonban. Kik lehetnek, hova utaznak és minek. Ki megy valakihez, ki menekül valahová. Aztán jött egy tehervonat, alig győztük számolni a kocsikat, elől szuszogott, sípolt, pöfögött a gőzmozdony, és csak csodálkoztunk: honnan van ennyi erő egy ilyen szerkezetben, hogyan lehetséges, hogy negyven-ötven szénnel, fával meg minden mással megrakott tehervagon ilyen engedelmesen kövesse azt a fekete, dühödt óriást. Sokkal később fogtam fel, hogy ezekben a beszélgetésekben, vagy inkább monológokban tulajdonképpen világnézetét plántálta belém, a szabadságról, a tisztességről, a korlátokról beszélt, az életet, az embereket, az alkotást megillető tiszteletről; a szépségről, a fájdalomról és a ritkán előforduló örömről.

Kevés öröme volt. Újságírói képességei fenomenálisak voltak, ezt – vagy húsz évvel később, akkor még aktív – kollégái egyértelműen állították. Belpolitikával foglalkozott, izgága volt, megalkuvásra képtelen, igazát körömszakadtáig védte. Ezért aztán fél vagy egy esztendőnél többet sohasem tudott maradni egyik lapnál sem. Összeveszett a főnökeivel, bevágta maga mögött az ajtót, s átment a Vreméhez. Vagy onnan vissza a Politikához. Ingázott, s hogy ezt megtehetette: ez máig igazolása annak, hogy nagy szükségük volt rá. Egy ízben az én képem is rákerült a Vreme első oldalára. Hadjáratot indított a belgrádi utca tisztaságáért. Még hosszú hajás kisfiúként hajoltam le a fából készült, ágas-bogas játékszeremhez, amely óriáskerékként forgott, ha a madzagját fogva magam után húztam. Pörögtek a kajütöket jelképező, hurkapalcára erősített színes fagolyók. Sorozatának ez a fejezete a gyerekekre leselkedő fertőzésveszélyről szólt, nagy hatású írás volt, drámai és nyugtalanító. Külön jutalmat is kapott a laptól, amelyet kivételesen azonnal átadott

anyámnak. Jovo – mert így hívta anyám családja – nagy elismerést aratott a Weningereknél is.

Akik egyébként szerették, ha nagy ritkán együtt voltak vele. Gitározott olykor, kísérte bensőséges és halk énekét. Szép baritonján javarészt szerb, balkáni nép- és úgynevezett kávéházi dalok szóltak, s ha már jókedvre derült, vagy épp ellenkezőleg: nagyon elszomorodott, akkor egy-két divatos slágerre is sor került. Arra, amit anyám sokszor dudorászott: „Ágyó, mein' kleine Garde-Offizier, ágyó, ágyó, /Und vergiss mich nicht, und vergiss mich nicht.” Vagy az ő kedvenc magyar nótájára, amely mindig kétségbeesett valomás volt feleségéhez, akit – akkor már tudta és érezte – régen elvesztett: „Érik az, érik a búzakalász, Nálamnál hübb szeretőt nem találsz...” Ezek már komor és vészjósló pillanatok voltak, s a számomra legkedvesebb rokon, Fedor bácsi (Irma tanti férje) gyengéden, de határozottan terelgette a családtagokat kifelé a lakásunkból. Utánuk már csak fojtogató, félelemmel teli csend honolt a félhomályos, füst- és alkoholszagú kis szobában.

Idetartozik az is, hogy apám rettenetesen féltékeny volt anyámra, aki szép volt, jókedvű meg szórakoznivágyó is. Volt egyszer, hol nem volt, de valóban csak egyszer, egy családi „kiruccanás” valamelyik étterembe, ahova – csodák csodájára – még a gyerekek is eljutottak. Ettünk, ittunk, jól éreztük magunkat, majd a tamburazenekar ismételt megszólalásakor valaki felkérte anyámat táncolni. Dermesztő pillanat volt, mindenki a tényérjába bámult, hátha talál még egy csevapcsicsát vagy hagymadarabot, hátha megússzuk a botrányt meg azt esetleg, hogy a gyerekek vért lássanak. A férfi idegen volt, anyám az izgalomtól még gyönyörűbb. Tökéletesen pallérozott polgárlány léte, huszonnyolc vagy huszonkilenc évesen, minden szabályt, szokást, illemet, beidegződést felrúgva, apámra oda se pillantva felállt, belekarolt az ismeretlenbe, kivonult a táncparketre, és ropni kezdte. Az asztalnál lélegzet-visszafojtva, szótlánul ült a rokonság, apám magába roskadva szorongatta borospoharát, majd a szájához emelte – és... és kettéharapta. Vér folyt végül is, ha nem is annyi és úgy, amitől a tantik és bácsik rettegtek. Jovo fegyelmezte magát, keserősége legyőzte haragját. Olyan percek voltak ezek, amikor megalázottan figyeltem az ugrabugrát, és teljes szívvel együttéreztem apámmal. Ma már nyilvánvaló, hogy én is féltékeny voltam arra a pimasz idegenre, gyűlöltem, s vártam, hogy valami szörnyű párbaj büntesse ezt az égbekiáltó provokációt; ugyanakkor valószínűleg én is örültem, hogy nem lett nagyobb baj. Mi történt utána – ki tudja már? De talán először derengett fel bennem (és nem teljesen méltánytalanul), hogy Mami se tökéletes.

Tagadhatatlan, hogy ezek tán koraérett gondolatok voltak, hiszen csak a harmincas évek második felében jártunk, tizedik születésnapom közelébe se értem még. De nemcsak az együttélés drámáiról formálódtak nézeteim; a politika is egyre erőszakosabban követelte, hogy – elsősorban érzelmeimmel

– odaálljak valaki mellé, hogy szurkoljak, lelkesedjek, haragudjak, s néha néha még vitatkozzak is a felnőttekkel. Aligha kell hangsúlyoznom, hogy eszmélésem első pillanataitól kezdve apám nézetei határozták meg a helyemet ezen a csatatéren. S ott vagyok mellette azóta is, pedig ő már régen elhagyta azt az őrhelyet, amelyet kijelölt magának; a halál kényszerítette a távozásra, s én mindig arra törekedtem, hogy méltó legyek gondolkodásának rendíthetetlen szabadságához, nacionalizmustól soha nem fertőzött igaz szerbségéhez, minden nemzetiséget tiszta szívvel becsülő elfogulatlanságához, szilárd antifasizmusához, a közös emberi gondokkal való mélységes és cselekvő együttérzésével. A kor szellemének megfelelően volt baloldali: büszke vagyok rá, hogy ezt az örökséget megőriztem, továbbgondoltam, és sohasem árultam el.

(2002. február 2. Ma kaptam kézbe egy Belgrádból érkezett borítékot, amelyben egy fénymásolatot találtam. A BORBA című napilapban megjelent, rólam szóló, fényképes cikket, amely méltatja zeneszerzői tevékenységemet, különös tekintettel arra a törekvésemre és igyekezetemre, hogy a magyar és a szerb kultúra közötti kapcsolatot szorosabbá és természetesebbé fűzzem. A BORBA a régi VREME „jogutódja”. Jó hatvan év telt el gyerekkori képem és a mai fénykép megjelenése között. A cikket már – sajnos – nem apám, hanem egy igen lelkes, becskeréki származású újságíró, Donata Premeru írta.)

A mindennapi élet családi nehézségeit egyébként ugyanazok a körülmények világították meg számomra, mint amelyek politikai, „világnézeti” eszmélésemet formálták gyorsvonati sebességgel.

A német–szlovák–magyar Weninger család álszent, képmutató, a külsőségeket legfontosabbnak tartó, ridegen anyagias viselkedése nem tudott kapcsolatot teremteni az apám képviselte magatartással. Ezt az ellentmondást még nem tudtam megfogalmazni, csak éreztem, hogy valami nincs rendben; bizonytalankodtam, nem találtam a helyemet. Az akkortájt rohamléptekben és félelmetesen terjeszkedő náci Németország esetében viszont nem kellett sokat töprengenem a hálótól lassan megszabaduló gyerekágyamban. Gyűlöltem Hitlert, akiért az „anyai” ág a futbalszurkolók lelkiületével lelkesedett, Európa megváltójaként üdvözölték, benne látták... Mit is vajon? Nem fogtam fel egészen, de tudtam, hogy szörnyű gazemberről van szó. Honnan tudtam? Apámtól? A tanítómtól? Békés dalmát barátomtól, Ivótól, vagy szüleimtől? Az orosz tejcarnok tulajdonosától, akinek már voltak bizonyos tapasztalatai a diktatúráról? A szegénynegyed munkásfelvonulásaiból, amelyeknek magasra emelt transzparencsei világosan fogalmaztak? Vagy a mi utcánk sok-sok kocsmájából kizúduló, hangoskodó, durva és elkeseredett szitkozódásaiból, amelyeket akkor hallottam meg, amikor rettegve keresgéltem apámat: hol lehet, melyikben ácsorog tökéletes magányban, szót sem szól, szomorkodik, és a pultra támaszkodva szorongatja a poharat, amelyben leginkább az a bizonyos

„klasszikus” pálinka ingerelte, kábította, dúlta, rombolta életét, kedélyét. Ha észrevettem, menekültem, nehogy meglásson, nehogy megszegyenüljek a leskelődés miatt, sírva, zokogva rohantam fel a harmadik emeletre, a Kneginja Olga ulica 35. számú házban; nem tudom, hogy elmeséltem-e anyámnak, mit láttam, árulkodtam-e vagy sem. Csak a szörnyű kín ég még ma is bennem, az a fájdalom, amely akkor hasított belém a legélesebben, amikor meghallottam: „Többé nem nyúlok pohárhoz!” Anyám reménykedik, egyre fogyatkozó hittel, engem meg a fulladás környékez: hátha? (*Kneginja Olga jelentése: Olga hercegnő. Amikor odaköltöztünk: Radnička volt, aminek a jelentése viszont: munkás. Az utcanevek változásának, változtatásának komédiája azóta is szüntelenül mulattat, vagy éppen elszomorít.*) A proletároktól a legfelső körökig villámsebességgel felívelő névpálya nem hozott érdemi változást a szoba-konyhás lakás belső komfortfokozatában. Zongoránk természetesen nem volt, pénz és hely hiányában még egy pianínót sem tudtunk volna bérelni. A DKW motor tulajdonosa, Laci nagybátyám nagyanyámmal (és Edit nagynénémmel) együtt egy Becskerekről származó zongorát is befogadott háromszobás lakásába, ama kétemeletes ház földszintjére, amely úgy ötven-százméternyire volt tőlünk; Gundulićev venac – Gundulity koszorúja – ez volt a mi utcánkat keresztező, sűrű fasorral szegélyezett széles út enyhén szőlva is fellengzős elnevezése. Azóta sem tudom, hogy ez a „venac” mit akart jelenteni: nyílegyenes, macskakövekkel borított utca volt, ezen siettem végig nap mint nap az iskoláig, s már akkor is bizonyos voltam benne, hogy a koszorú nem egyenes, hanem kör alakú képződmény. Szellemi restségem eredményezhette viszont, hogy máig sem tudom: ki is volt az a Gundulic.

Oda jártam gyakorolni Ómamához, anyám felügyelt rám, majd beleszólt a dologba Laci is, aki nem lelkesedett a mérsékelt ambíciókkal rendelkező ifjunc kalimpálásáért; az volt a véleménye, hogy kár erőltetni a dolgot. Nem így Mami. Rövidesen belátta: tudása már nem elegendő arra, hogy továbbtanítson, tanárokat keresett, elégedetlenkedett velük, gyakran váltogatta őket, mert rendületlenül hitt abban, hogy érdemes kínlódni. Az idő és a sors igazolta elszántságát, megjutalmazta kitartását.

(Életem egyik legszebb pillanata volt, amikor harminchat évesen a Parlamentben átvettem a Kossuth-díjat, s ő ott könnyezett a kupolateremben. Alig jutott eszembe, hogy engem tüntetnek ki – sőt. Több volt bennem az irónia, mint a meghatottság, kissé lenéztem azokat, akik adták, némi nagyképűséggel türtem az egész ceremóniát. Igazi boldogságot annak az asszonynak reszkető öröme jelentett számomra, akit akkor már nem Maminak, hanem – felnőtteskedve, férfias komolykodással – Anyámnak szólítottam.)

Az igazat megvallva, a legkisebb jele sem mutatkozott annak, hogy a zeneművészetet választom hivatásomul. Nem voltam „csodagyerek”, nyoma sem lehetett valamiféle ámuldozásnak, rácsodálkozásnak, zongorajátékom

színvonala nem múlta felül a szokásos átlagot, nem rendelkeztem az „abszolút hallás” áldásával, átkával. (Ez a borzongató titokzatosságú tulajdonság abból áll, hogy valaki – legyen az zenész, vagy nem – hangszer segítségével nélkül is képes megállapítani bármely felcsendülő hangról, hogy „ez C, vagy B, vagy Fisz”, stb. stb. Sokáig irigyeltem egyes „kiválasztott” kollégáimtól ezt a képességet, de aztán rájöttem, hogy nincs miért szomorkodnom: a „titkot” a biológiai, fiziológiai, fizikai jelenségek közé sorolhatom. Bár a legtöbb esetben praktikus és hasznos (nem mindig!), de a zeneművészethez, az alkotáshoz, a zene felfogásához, élvezetéhez, élményéhez a világon semmi köze sincs. *(HUZELLA ELEK, a XX. század közepének szolid, finom képességekkel megáldott zeneszerzője – kedves tanárom és ismerősöm a Zenekonzervatórium-ban mondta egyszer szakállát simogatva „abszolút hallása a kutyanak is van!” S ez így igaz, mert remekül lehet őket irányítani különböző hangolású sípokkal. Az emberi fül által nem érzékelhető frekvenciákat is pompásan hallják. A muzsikához viszont... ???)* Képmutató álnokság lenne természetesen, ha letagadnám: nagyon szerettem a zenét. Koncertre, operába állandóan jártunk, de a már említett szalon- és tamburazenekarok, népdalok, slágerek mind-mind örömet szereztek. Bandi bácsi, az operai koncertmester sokat mesélt a zenekari játékról, az operai élet érdekességeiről, s arról a karmesterről, aki a második világháború utáni európai zeneélet egyik legjelentősebb meghatározó alakjává vált: LOVRO VON MATAČIĆ-ról. Ő volt akkor a belgrádi Operaház zeneigazgatója. Jugoszlávia megszállása után kollaborált a németekkel, s ennek bús következményei lettek. (Ha jól tudom, internálták, majd valamelyik tengerparti városba „száműzték”, ahol dirigálhatott, dolgozhatott. Tito néhány év múlva amnesztiában részesítette, s elengedte az országból.) Az operában még balkáni maestro volt és pénztelen, sokat ivott, és állandóan kölcsönkért a zenészektől. Adtak neki, mert tudták, hogy csodálatos képességű művész... És nagyon szerették, pedig minden zenekari muzikusban van egy mélyen titkolt – olykor nyíltan vállalt – ellenszenv a pulton karjait lengető, nagyképű, erőszakoskodó, önmotogató, fontoskodó karmesterrel szemben. „Mi eljátsszuk a művet, ő meg besöpri a dicsőséget!” Nem ritka az olyan eset, amikor ez valóban így van. (Analogiák persze bőven akadnak az élet egyéb területein is.)

Mozi, mozi, mozi!... Ez volt legkedvesebb szórakozásunk, szinte mindennapos eledelünk. A koncert, az opera emelkedettsége mellett nélkülözhetlenné vált számunkra ez az elbűvölő varázslat, ez az egész világot elárasztó és rabszolgasorba döntő kábítószer, amelyről életem során sohasem tudtam vagy akartam leszokni. A harmincas évek jelentették a hangosfilm diadalútjának első évtizedét, Amerika óriási tömegű filmet zúdított a világra, s ebből Jugoszlávia sem maradt ki. Mami szenvedélyesen böngészte a moziműsorokat, legtöbbször a Terazije egyik alagsorában megbúvó, legeslegújabb filmet vetítő Bioskop Balkanba mentünk. *(A szerb nyelvi találékonyosság elmaradt*

Heltai Jenő bravúrájától: nem fedezett fel a „mozi”-hoz fogható bámulatos nyelvi sziporkát. Manapság azon örvendezek, hogy a nagyképű és ostoba parvenü szellemiségnek nincs elég ereje a „mozi” „filmszínház”-zá való deformálására. Az újítók azonban a harmadik évezredben sem nyugszanak: most a „Multiplex” fenyeget! Szurkolok Heltainak!) Négy filmre emlékszem: pontosan, részletesen. Ezek életre szóló élménnyel ajándékoztak meg.

Hétszer láttam a Walt Disney-remekművet, a *Hófehérke és a hét törpe* című rajzfilmet. Féltem a boszorkánytól, az erdő meglevenedő fáitól, szerelmes voltam a csengő hangon daloló Hófehérkébe, szerettem volna valamelyik törpe helyébe tolakodni, elpirulni, lelkesedni, bányászni, énekelni a nagy-szerű indulót, s szemérmesen részt kérni a happy end öröméből. Irigyeltem a királyfit, dobogott a szívem, amikor hősnőnk feléledt a csóktól, kinyitotta szemét, és elmosolyodott. Teljesen ellenkező hatást váltott ki belőlem a másik, igazi színészekkel felvett, színes, zenés mese. Féltem, nyaggattam Mami, hogy menjünk haza, nem akarom tovább nézni, többször lehajtottam a fejemet, hogy ne lássam, mi történik a vásznon. Pedig minden idők egyik legkedvesebb, legbájosabb, csodálatosan éneklő, táncoló filmsztárja pörgött-forgott a nézők nagy gyönyörűségére a sárga úton, JUDY GARLAND. A film az *Óz, a csodák csodája* volt. A *Hófehérke* játékos félelmet keltett, az *Óztól* igazán rettegtem. Máig se tudom megmagyarázni, hogy miért. Ma már elbűvölten bámulom a műterem szagú díszleteket, fákat, utat, várat, megkönnyezem a bádogember szenvedéseit és a gyáva oroszlán elesettségét. Nem tudom megunni a zenéjét, bravúros mozgásvilágát, a tökéletes táncok rejtett báját, az akkori Amerika naiv tisztaságát és természetesen fogalmazott erkölcsi magasrendűségét. A szeretet erejébe és az élet csodálatos szépségébe vetett rendíthetetlen hitet.

Az elemi iskola negyedik osztályába léptem az új évtized (1940) kezdetén, és családunk legnagyobb örömeire magyar filmeket is kezdtek vetíteni a mozikban. Ezek többnyire tizenhat éven felülieknek engedélyezett, szerelmes történetek voltak; anyám ellentmondást nem tűrő határozottsággal tuszkolt be a terembe, kezemnél fogva hurcolt sorról sorra, a jegyszedőket pillantásra sem méltatta. Olyan voltam, mint annak idején a Dunába hajított gyufaskatulyák. Pironkodtam, kuncogtam, és boldog voltam, hogy bejutottam. A *Tóparti látomásból* csak arra a gyönyörűségre emlékszem, amikor Simor Erzszi, a szépséges magyar színésznő pucéran a tó vizébe veti magát egy csukafejessel. Az innesső partról, éjszakai megvilágításban, meglehetősen távolságból vették fel a jelenetet, de tizenegyedik életévemhez közeledvén, nem hagyott hidegen ez a sose látott, váratlanul elém táruló, lélegzetállító, képzelőerőmet messze meghaladó „látomás”. Mami betegesen prűd volt (ez is hozzátartozott a Weningerek alaptulajdonságaihoz), ezért hát nem könnyen nyelhettem le, amit főzött. (*Évtizedekkel később személyesen is megismertem a még mindig szép és kitűnő színésznőt, aki sokévi „silencium” után ismét visszatérhetett a színpadra.*

Elmeséltem neki kora kamaszkori izgalmaimat, mire nevetve világosított fel, hogy nem is ő ugrált a vízbe, hanem valamelyik sport-lady a margitszigeti uszodából.) Mami tehát lenyelte, és úgy tett, mintha mi sem történt volna. Hála az égnek, meg annak, hogy csak velem szeretett járni mindenhová: nem vonta le a szükséges következtetéseket. Ezért és így jutottam be ismét a szokott terembe, arra az előadásra, arra a filmre (a jegyszedők lemondó és komolytalan ellenkezése közepette), amely – bár tudom, hogy berzenkedést vált ki a mondat – a filmművészettel való első találkozást jelentette számomra. Nem tudtam, de sejtettem, éreztem, hogy valami furcsa, titokzatos történetnek, látványnak vagyok tanúja, hogy másként szomorkodom, félek, reménykedem – nem úgy, mint eddig; hogy egy férfi és egy nő kapcsolata mást is jelenthet annál, mint amit az én rövid, de elég viharos gyermekéveimben tapasztaltam. Felfedeztem az emlékek és a jelen összekeveredésének furcsa időzavarait, megdöbbenett, hogy nem tudom: hol vagyunk és mikor, meg az, hogy alig tudtam elviselni azt a mélységes szomorúságot és fájdalmat, amely megrájkatta a zsúfolt nézőteret.

HALÁLOS TAVASZ. Ez volt a film címe, Karády Katalinnal és Jávor Pállal. Sokszor néztük meg, sokkal később Budapesten is, rengeteget írtak, beszéltek róla. Én csak annyit fűznék még hozzá, hogy már az első alkalommal szívembe lopta magát a film zenéje. Polgár Tibor fanyar szépségű angolkerítője soha többé nem ment ki a fejemből: „Ez lett a veszted, mind a kettőnk veszte...” (*Őt is megismerhettem felnőttkoromban, nagy tudású, remek ember volt, tiszteltem, és mégis: kivándorlásának Kanadába – közvetve és csekély mértékben bár, de – én is oka voltam. Erről még sokkal később igyekszem szót ejteni.*)

A magyar filmek behozatalának természetesen elsősorban politikai okai voltak, hiszen már elkezdődött a háború, s a még meg nem támadott országok megpróbáltak ügyeskedni, kimaradni a várható totális világégésből. A Balkánon is ellentétek és ellenségeskedések tették próbára a népek, kormányok idegeit és tűrőképességét. Jugoszlávia ütközőponttá vált, a bolgárok, törökök, görögök különféle igényekkel léptek fel, Magyarországról nem is beszélve. Az első világháborút lezáró szerencsétlen, idétlen és tragikusan ügyetlen „békekötések” a szakadékba lökték Európát, s később szinte az egész világot. Politikusok nevei derengenek emlékeimben: Stojadinović, Pavle régens, Maček, Péter király, Ciano, Mussolini, Hitler, Borisz bolgár cár, Sztálin, Horthy, gróf Csáky külügyminiszter. Apám is tele volt feszültséggel, alig jött haza az őt foglalkoztató napilapok szerkesztőségeiből. A Weninger család is izgatottan tárgyalta a világpolitika várhatóan riasztó esélyeit. Később felismertem, hogy – a szerb és magyar mozinézőknek nagy örömet jelentő *Tőparti látomás*, *Halálos tavasz* meg a többiek – a jugoszláv külpolitika kétségbeesett kísérletének egyik elég naiv, gyerekes része; annak a törekvésnek ugyanis, amely a Magyarországgal való megbékélést vette célba, s amely rövid ideig sikerrel kecsegtetett. A hideg zuhany nem sokáig váratott magára.

Nagyanyám, Irma tanti, Bandi bácsi és a többiek politikai locsogását alig bírtam hallgatni. Inkább feltételezem, bár tudom, hogy miről volt és lehetett szó: Csehszlovákiáról, Lengyelországról, a német hadsereg dicsőítéséről, Hitler zsenialitásáról, Bácska és Bánát esetleges visszacsatolásáról, a kormány, a király, Jugoszlávia szidalmazásáról, a drágaságról. Nem a témákra emlékszem, hanem azokra a hideglegelésekre, amelyek e beszélgetések hangneme nyomán rám törték. Vigaszomul az szolgált, hogy Fedor bácsi remek ételeket talált fel ezeken a családi összejöveteleken. Két attrakciójára emlékszem: a szőlőlevélbe göngyölt darált húsról joghurttal (vagy kiseló mlekóval) s arra a töltött, egészen kis méretű, vajpuha, friss tökre, amelyet pompás fűszerelekkel, mártással körített. Nekem mindig beszerzett burekot meg török édességeket a PELIVAN cukrászdából: a mézédess halvát, ratlukot s az akkor szokásos, kukoricából erjesztett üdítőitalt, a bózát, mert tudta, hogy nagyon szeretem.

(Az orosz származású férfi hosszú életet élt, szívójsága nem ismert határokat. Alázatosan szolgálta feleségét és a családot, mindig kívül rekedt, kiszolgáltatott ember maradt. Igazáért – amely akkor is, évtizedekkel később is szint azonos volt az enyémmel, a „miénkkel” – sohasem mert kiállni. A békesség kedvéért. Szinte titkolta jó viszonyát apámmal, talán irigyelte is komor, megalkuvásra képtelen természetét. Nyolcvanadik életévéhez közeledve, budapesti lakásomban vallotta be nekem, hogy mindig anyámba, MAMI-ba volt szerelmes, őt szerette volna feleségül venni, de kosarat kapott, így hát Irmát – az idősebbet – vette el. Ekkor igazolódott be fényesen az az ifjúkori sejtésem, hogy szüleim – a későbbi kódósítási kísérletekkel ellentétben – igazi, szerelmi házasságot kötöttek, amely aztán keserűvé: anyám részéről gyűlölködővé, apám számára tragikussá vált.)

Mami velem kapcsolatos ambíciói nem ismertek határokat. A zene, színház, mozi, olvasás, az iskolai előmenetel, a zongora mind-mind centrális helyet foglaltak el mindennapjaiban, de nem volt nehéz dolga, mert mindezeket én is nagyon szerettem. Mi több: iskolai színjátszó-produkcióban is részt vettem; valami mesejátékban kaptam egy lakájszerepet. Gyönyörű ruhában csak annyit kellett mondanom: „Evo, ide njegovo veličanstvo kralj!” (Íme, őfelsége, a király!) Beléptem a színpadra, mindkét karomat rézsút előre nyújtottam – és hibátlanul elmondtam a jól begyakorolt szerepet. Nem sültem bele, pedig az talán jobb történet lett volna. Sikeres fellépésem nem jelentett semmiféle pályakezdet. *(Soha többé nem bújtam más bőrébe a nyilvánosság előtt, magamat és vélekedéseimet igyekeztem olyanná formálni, hogy a hallgatók, nézők elfogadjanak, elviseljének. Felnőtté válva megszerettem az effajta szereplést, és hála a sorsnak, számlálatlanul sok lehetőséget kaptam eme hajlamom közéleti – írásbeli és szóbeli – érvényesítésére. Remélem, hogy tisztességesen szolgáltam az embereket mindazzal, amit tettem és mondtam.)*

A lélek és az ész gondozásán túlmenően, fizikai létem is biztos kezekben volt. Maminak például gyönyörű fogsora volt, s azt szerette volna, hogy én

is fogpaszta-reklámmá váljak. Ez kissé nehezen ment. Tejfogaimat is mind ki kellett húzni, maguktól nem voltak hajlandóak kihullani. *(Az utolsót huszonegy éves koromban, amikor is a Fény utca tájékán levő rendelőben az orvos – kezében a fogóval – elnevette magát: „Hiszen ez tejfog!” – mire összefutottak a dolgozók, derültek, én meg pirultam. A mögötte kinőtt sziklakemény farkasfog máig dacol az idő pusztító erejével.)* Eleinte kissé fogyatékos, de később megbízhatóvá és sokoldalúvá vált úsznitudásomat is neki köszönhettem. Életet szépítő, gazdagító ajándék volt, akárcsak a sielés. Ez a mindmáig kissé luxuskategóriába tartozó sport valójában meghaladta kis családjunk szerény költségvetését, de a nyaralásokhoz, operaházi jegyekhez hasonlóan, Mami kiküzdötte, hogy kislányom mindent megkapjon, amit az „úri” szokások megköveteltek. Az utolsó télen még Szlovéniába, Celjébe is elvitt, igazi sítérepekre, megunván a Szabadság-hegyi lankáknál is silányabb, Belgrád környékén levő Topčider lejtőit. Ő csak állt télikapátjában, hócipőjében, szép kalapjában a lejtő alján, fagyoskodott és gyönyörködött kislányom ócska szíjkötésekkel ellátott léceken való szemmel látható bizonytalankodásában és sűrű hóékezésekkel tarkított, gyakori bukásokkal fűszerezett bátor lesiklásában. Ez a teljes embert igénylő gyönyör is végigkísérte életemet. *(Korszerű művelését ötvenéves korom táján sajátítottam el Körmendy Vilmos, gyermekkori jó barátom, kiváló könyvnyüzénész pályatársam körültekintő oktatása segítségével. Szlovákiában és – természetesen – Szlovéniában. Technikám megújulása Eszter lányom „beavatásával” párhuzamosan alakult. Ő is Vili tanítványa lett: kitűnő tudását azonban nem sokáig gyakorolta... Fázott (?) meg lusta is volt egy ennyire sok elfoglaltságot igénylő sport művelésére.)*

Pénz, pénz. Nem ismétlem meg háromszor, pedig ez volt a fejem fölött pergő párbeszéd, viták, fojtott gyűlölködések fő témája. Ki mennyit keres, biztos hazudik, eltitkolja, nagyzol, kicsinyeskedik, miből vette az új szekrényt?, divatos kalapja van, felvitte az isten a dolgát, nocsak, nem elég a Száva-strand, tengerre kell utazni?, ez a Laci aztán jól megvan: eladta a DKW-t, s vett egy Topolinót, biztos az a vénasszony szeretője tartja ki, tudod, az a párizsi nő, aki a Rádió francia adásának bementője, a Simone... (jó vicc: nem tud már se franciául, se szerbül!), Irma meg Libor-t fosztogatja, azt a kopasz, cseh muzsikust, aki csak hallgat, pipázik, és ott ül a család nyakán, a Fedor meg csak túri, hát mit csináljon, szegény, szava sincs, és nem is lehet, egyetlen megjegyzés keserves napokat hozna rá. Edit meg nem tanul, kínos a dolog, közben pedig teljesíthetetlen igényei vannak, de hát így van ez egy ennyire késői gyerekekkel, itt van ez a méregdrága kanári, csak gondot jelent, pedig hát Laci farkaskutyája, a Cézár is csak kényelmetlenséget és kiadásokat jelent Ómamának, mi csak fizetjük a havi támogatást, visszuk az ajándékokat, ő meg teljesen feleslegesen költekezik, de hát öreg létére jogot formál rá, nekünk is épp elég gondunk van, már csak ez hiányzik...

Kapkodtam ugyan a fejemet, de élveztem a sopánkodások sajtóságos mel-
léktermékét, kissé érthetetlen, nem egészen logikus hozadékát. A család sze-
retetszimbóluma: a dinár, olykor engem is elcsábított, megkísértett. Gyakran
kaptam pénzerméket, minden családtag fukarságának megfelelően nyomott
a kezembe valamennyit: ma már úgy tűnik, hogy ez a gesztus a Weningerek
világképének velejárója volt. Megvásárolták a szeretetet, a hálát, nem kellett
fejet törni az örömszerzés más formáin. Én pedig... Gyűjtöttem egy rollerre,
s a pénz összejött. Nem sokkal a háború kitörése előtt vettük meg; krómozott
fémváza volt, ugató kis dudája meg gumikereke fékkel és piros fogantyúban
végződő kormány. Gurult, mint a villám, boldogan száguldoztam az Óma-
máék háza előtt kisebbfajta térré szélesedő utca kíméletlenül göröngyös kö-
vezetén. Cézár, a farkaskutya – drága őrzőm és barátom – a földszinti loggia
párkányára támasztva mancsait, éberrel figyelte minden mozdulatomat. A
téren gyülekező suhancok ártatlan mozgását is megmorogta, de azonnal re-
pült felém, ha támadó szándékot szimatolt. Hiába kaptam később imaköny-
vembe rózsaszínű őrangyalokat ábrázoló szentképeket: hidegen hagytak,
mert úgy éreztem, hogy csak egy lény vigyázott rám minden idegszálával,
szenvedéllyel és tántoríthatatlan bátorsággal: a ragyogó tekintetű, szilárdan
égnek meredő fülű, villámgyors futású, fekete hátú, barna és fehér nyakú,
szereetrohamaival engem – a már nem egészen kislít – szinte mindig földre
döntő Cézár. Azon az utolsó télen befogtam kis szánkóm elé, s húzott rendü-
letlenül. Honnan tudta, hogy mit akarok? Ha felültem Laci mögé a motorra,
több száz métert rohant, száguldott utánunk, nagybátyám gyötörte, elérte a
hatvan kilométeres sebességet is, nyelve már az aszfaltot söpörte, majd szinte
szégyenletesen lassított, kifulladásra, szomorúan fordult vissza, s némi ténfer-
gés után felpattant a loggia közel két méter magasságú párkányára. Amíg
bírt a tempót, büszke voltam, majd elszoruló szívvel éreztem meg, hogy
ronda dolog, amit művelünk.

*(Az a könnyed mozdulat, amellyel gázt adunk egy Ottó-motornak, a férfi-
úi, az emberi helytállás, a valódi teljesítmény léha és nyegle kicsüfölné. Sokszor
voltam képtelen arra, hogy ellenálljak ennek az alattomos kísértésnek; alig szol-
gált vigaszomul a szégyenkezés, ami mindig elfogott, ha letepert a hiúságtól fű-
tött erőszakosság. Bohém bácsikám egyébként – bármennyire is hibetetlen – még
a Topolino volánja mögé is beültetett: „Hadd tanuljon a gyerek!” Nekimentem a
garázs falának. Nem lett igazi baj a korai oktatásból; Laci káromkodás helyett
inkább röhögött, s én több mint húsz év múltán sajátítottam el tisztességesen az
autóvezetés tudományát.)*

*

Emlékezéseimnek ez a néhány oldalnyi anyaga is szigorúan – de az se
túlzás, hogy – fenyegetően fogalmazza a kérdést: mi az oka, hogy erre emlé-
szem, arra meg egyáltalában nem? Miféle rosta működik az ember agyában,

idegeiben, zsigereiben? A szembetűnő dolgok, a jelenetek, a házak, terek, emberek, a természet csodás látványai, vagy a lélek borzongató hullámai: a hangulatok, a fájdalmak vagy az örömök, a rám nézve kedvező dolgok, a félelmek, bűnök, sikerek vagy éppen kudarcok maradnak meg? A fül emlékei: a zajok, zenék, zörgések, ciripelések, dübörgések, csattogások, ordítások, zokogások, sikolyok vagy suttogások idézik a múltat? Vagy egy pofon, amit egyetlenegyszer kaptam Mamitól: hazudtam valamit, s még mielőtt beléptem a lakásba, elcsattant ez az első és utolsó. Egy szúrós tekintet, önző hatalmaskodás, durvaság vagy éppen kedvesség. Miért fáj valami sok évtizeddel később ugyanúgy, mint akkor, miért halványulnak el gyakran nagyon súlyos megrázkódtatások, miért látom a Pelivan tölcseársütő villanykészülékének gőzölgését, a cukrász összependerítő mozdulatát és a rácsapott fagyfalt csillogó olvadozását? Mitől érzem az egész műveletből felém áradó édes, ínyemet ingerlő, türelmemet próbára tevő illatot?

Hát igen. Az illatok és a szagok. Hosszú évtizedek múltán, lassan és fokozatosan kezdtem észrevenni, hogy emlékezetem felszínét olykor éppen egy már szinte elfelejtett szag, átható illat vagy furcsa bűz borzolja fel. A becskerekeli lócitromok gőzölgése, a szekerek zörgését körülengő szénaillat, a sörgyári gabonahegyekből áradó bódító malátaszag, a verseci templom tömjénáradata és gyertyafüstje, a kecskeól enyhe bűdössége, a petróleumlámpa és a döngölt földön bizonytalankodó konyhabútorok és tűzhely között terjengő hagyma, zsír, sült kukorica, rántás (és ki tudná felsorolni miféle szagok) orrfacsaró egyvelege furcsa regiszterre álltak össze, hogy aztán a legváratlanabb pillanatokban, helyzetekben bukkanjanak elő, s emlékeztessenek valamire...

De mire? Megszámlálhatatlan alkalommal éreztem ugyanazt itt vagy amott, Budapesten, Londonban, Párizsban (a Latin negyedben különösen) vagy Tokióban, és nem emlékeztem (vagy csak nagy sokára): vajon honnan ismerős ez a szag? Hol fedeztem fel először, és miért nem tudom most azonosítani. Nagyszerű pillanatok voltak, amikor többnyire ugyanott, ugyanabban a napszakban, húsz, harminc, negyven, de még ötven év múltán is felsóhajtottam: ez az, persze!... hiszen szinte minden nap lefutottam a belgrádi Cetinjska ulicán, s a Bajloni piac előtti sarkon még meglévő sörgyártó üzemből változatlanul áradt ugyanaz a szag, mint akkor...

(Életem során sört szinte sohasem ittam, nem szerettem, de nem is utáltam. Semmiféle „traumát” nem okozott lelkem legmélyebb rétegeiben a gyártásához fűződő gyermekkori kalandsorozat; manapság – az egyre gyötrőbbé váló nyári hőségben – szívesen hörpintek fel egy habosra töltött pohárral.)

A Knez Mihajlovát a török édességek; a Slavijától emelkedő széles út bal oldalán sorakozó éttermek és kerthelyiségek vidékét pedig a bárány-, marha-, disznóhúsok darabolásából, összekeveréséből készült rostonsültek (čevapčićik, pljeskavicák, ražnićik), az ecetes-olajos sült paprikák különböző változatainak (ajvar) meg a nyers, apróra vágott hagyma átható szaga uralta. A Kalemegdánon a hatalmas folyókról érkező, szünet nélkül lengedező friss és tiszta levegő, a Weninger család otthonaiban Fedor bácsi kölnivíz-fantazmagóriái, a cigaretta- és pipafüst, nálunk a pálinka és a bor meg a lábasokból hozzákeveredő párák csiszolták gyermekkormányom szag- és illatérzékenységét. Mami mániákusan szellőztetett, s neki mindig elbűvölő illata volt.

(Életem legszebb, legvonzóbb, leginkább kívánatos lányai, asszonyai sohasem tudtak emlékeztetni erre a mindmáig felülmúlhatatlan, felejthetetlen – és mégis felidézhetetlen – sugárzásra. Tőlük persze másfélét kaptam, gyönyörűségeset, zavarbaejtőt és igézőt; nincs más dolgom, mint hogy hálával gondoljak jószerecsémre.)

*

„Hajde, sine!” Gyere, fiam! 1940 decemberének egyik napján Tati megfogta a kezemet, lerohantunk a harmadik emeleti kis lakásból, az utcán hatalmas tömeg jött szembe, békésen örvendezve, zászlóerdőket lengetve, feliratos transzparenszeket magasba emelve. A jugoszláv trikolórok között magyar lobogók is feltűntek. „Éljen a jugoszláv–magyar barátság!” „Örök békét!”, „Éljen Csáky gróf!” A jelszavak ütemes, szinte éneklő skandalása lélegzetelállító hatást váltott ki belőlem; apámmal beálltunk a menetbe, énekelünk, kiabálunk, csatlakoztunk a hangorkánhoz. Tudtam, hogy valami nagyon fontos dologról van szó, apám ujjongott, s a zúgás és a zaj csitulásának ritka pillanataiban magyarázta el mindazt, amit még nem érthettem. „Nem lesz háború! Meg nem támadási és örök időkre szóló békeszerződést kötöttünk Magyarországgal! Ma írta alá a jugoszláv és a magyar külügymi-

niszter!” Hittem neki, és ő is hitte, mert nagyon akarta. Éppen úgy, ahogy a munkásnegyedből a szkupstina felé menetelő óriási tömeg hitte és akarta... Beesteledett, voltak-e szónoklatok vagy sem, arra nem emlékszem, de arra igen, hogy baktattunk hazafelé, és mesélt. Arról, hogy a náci Németország egész Európát el akarja foglalni, hogy mi történt Lengyelországban, Franciaországban, hogy a magyarok immár nem állnak Hitler mellé, hogy a mai szerződés a békét jelenti, nem kell félni. Izgatott volt és optimista. Hogyan tévedhetett ilyen nagyot? Máig sem értem. Csak annyit tudok, hogy bizonyára tőle örököltém reménykedésre hajló természetemet, optimizmusomat; bizodalमत abban, hogy temérdek jó szándékú ember van a világon, s ezeknek van esélyük az élet szebbé tételére, hitemet a tisztességben, igazságban... Hogyan tévedhettem ilyen nagyot? Máig sem értem, de büszke vagyok arra, hogy apám is meg én is megőriztem e tévedés jogát és szépségét.

(Ez a megindító, felkavaró délután barkácsolta össze bennem azt a furcsa mérőműszert, amely aztán minden sorsfordító eseményt a jugoszláv–magyar kapcsolatok szemszögéből vizsgált, elemzett és értékelt. Érzékenységet végletesen kifinomította, meghallottam a szavak mögött rejtőző másod- és harmadlagos jelentéseket, a villámfény sebességével és tisztaságával lepezte le előttem a hazug csinnadrattákkal álcázott események, döntések gondosan titkolt, valódi indítékait. Sohasem hagyott magamra, folyamatosan ellenőrizte gondolkodásom, nem tűrte, hogy elfogult vagy éppen ostoba legyek: engedékeny a gonosszal, érzéketlen a bátorral és kiszolgáltatottal szemben. Gyengéden ösztökélt az áldozattal való szolidaritásra, még akkor is, ha ez nem volt valami hálás és veszélytelen viselkedés. A műszer működése aztán gyakran keltette azt a képzetet okos és jól tájékozott barátaimban, hogy megmagyarázhatatlan, furcsa előérzetekkel, jóstehetséggel rendelkezem: mintha mindig előbb tudtam volna meg valamit; megszimatoztam a drámai fordulatokat, megsirattam a még paradicsomi állapotoknak tűnő jelenholnapi szétfűzésát s a hihetetlennek tűnőt – természetesnek találtam... [Az identitászavaroknak – hátrányai mellett – felbecsülhetetlen előnyei is lehetnek. Ez a térség sok-sok millió effajta tulajdonsággal megáldott megvert embernek ad otthont, megélhetést, hazát. S ha felemelem a fejemet, akkor azt látom: a földgömb más részein, a többi ember mindennapjaiban sem egyszerű a dolog. A gyűlölet bajnokai ülik torukat.] Hiszem, hogy az „identitászavarok” egyszer csak belesegitenek az egymás jobb megértéséért folyó küzdelembe, a magyarok és románok, a katolikus és protestáns írek, a fehérek és feketék kölcsönös megbékülésébe és tiszteletébe. Ez azonban – sajnos – inkább remény mint beteljesüléssel kecsegtető előérzet.)

*

A tél első ünnepe, a Mikulás már nem hozott lázba. Régen észrevettem, hogy az a hatalmas, süvegformájú, piros krepp-papírral borított zacskó, amely gondosan kipucolt cipőmben egyensúlyozott hajnalban, amelyet

zsúfolásig töltöttek dióval, mogyoróval, déligyümölcsökkel, csokoládéval, krumplicukorral meg egyéb finomságokkal, egyre gyűröttebb és szemmel láthatóan ugyanaz, mint a tavalyi volt. Az igazi, riasztó szívdobogás azonban akkor lüktetett fel bennem, amikor még nyáron vagy tavasszal, pici kamránk legmagasabb polcán megláttam a piros süveg alsó csücskét. Váratlan és hirtelen megvilágosodásom keserű íze makacsul elkísért, ma is érzem. Akkor nem szoltam egy szót sem, hiszen már a Jézuskának írt leveleim nyomán kapott ajándékok eredetéről való sejtéseim is bizonyossággá érlelődtek. Fel nem tett kérdéseimre magam kerestem meg a választ; csalódottan bár, de egyszerűen és világosan. Szüleim csak a Mikulás és a Jézuska segítségével tudnak pénzt és ennyi örömet szerezni; ők csak közvetítenek: megvásárolják azt a sok mindent, és odateszik az ablakba, a karácsonyfa alá. Kissé megnyugodtam, s a titkok ismerőjeként büszkén és némi göggel mentem bele a varázsos, immár hiteles játékba. Nem akartam elrontani Mami és Tati örömét. Senki sem sejtette, hogy az utolsó belgrádi karácsonyt ünnepeljük. Csöri (anyámat így becézték a családban) mindent úgy szervezett meg, ahogy régen, s a szokásos bevonulással, ajándékozással, játékokkal eltöltött szentestét a leginkább várt tombola zárta.

A pravoszláv karácsonyi szünetben valósult meg a szlovéniai sielés, majd megvásároltam a gumikerekű rollert. Az iskola, játék, zongorázás, olvasás, az Ivo Tartaljával való egyre komolyodó barátkozás, a hangversenyek, apám szenvedélybetegsége, anyám kétségbeesett kitörési kísérletei, a mozi, a családi viszályok, a világpolitika immár tragikus eseményei mentén éltük mindennapjainkat. Úgy, mint azelőtt, csak éppen sokkal feszültebben, tudván azt, hogy valaminek történnie kell. Mindenki várt valamit, jót vagy rosszat, változást, megszabadulást, összeomlást, visszavágást, bosszút vagy semmit.

*

A Krisztus utáni 1941. esztendő április 5. napjára virradó vasárnap reggelén Jovan P. Petrović, a VREME kiváló újságírója, felkapta Emil fiát a már hálótól megszabadult ágyából, és elkezdett vele rohanni lefelé a lépcsőkön. (Szüleim azért választották a római eredetű Aemilius nevet, hogy az ne legyen se magyar, se szerb. Ebben egyszerű volt a kompromisszum.) Mami utánunk. Meg sem álltunk a Gundulićev venac pincéjéig, ahol Ómama, Laci és Edit reszkettek, dekkoltak. Apám azért szorított féltő karjai közé, mert én egészséges gyerek létemre mélyen aludtam, és a futás, rázkódás és égzengés együttes hatására csak az utca vége felé ébredtem fel: hogy aztán egy szempillantás alatt a halálfélelem iszonyú ölelése váltsa fel a szeretet tehetetlen, kifulladásos és rettegő igyekezetét.

Ómama pincéje fölött kétemeletes bérház lett volna hivatott elhárítani a német bombák romboló, életet és várost elpusztító irtózatát. A lakók ész-

bontó sikoltozása, az imádságok és káromkodások hangzavara nem tudta elnyomni a zuhanóbombázók és a kioldás után felszívító acéltettek torok- és szívszorogató, a vég bizonyosságát felidéző pokoli vijjogását. Majd a becsapódások, egyre közelebb, néha távolabb, aztán földrengés, vakolat- és téglahullás, görcsös összeölelkezések, fuldokló sírás a fülsiketítő robbanás nyomán. Nem szűnik, nem hagyják abba, soha nem lesz vége, rettegünk a farrácsokkal kis terekre felszabdalt polgári pincében, melynek mennyezete alatt kicsi, de rémületesen fenyegető ablakocskák nyílnak az utca járdaszintjére, az üvegszilánkok már ránk zúdultak, a távoli is közelinek tűnik, a szomszédos ház telibetalálása pedig maga a pokol. De még élünk: felnézek Ómamára, a „vagány” Laci bácsira, anyámra, nagynénémre és – bármily hihetetlen is a félelem eme legmélyebb bugyrában – megszólalok. Élesen, engesztelhetetlen gyűlölettel és vad szemrehányással a Weninger család politikai nézeteinek ismeretében. Megszólalok, szerencsére magyarul: „Na, most megkapjátok imádott Hitleretektől azt, amit megérdemeltetek!” Mami szinte rám ugrik, fejemet magához szorítja, „hallgass, az istenért”, és sír, és a rokonaim már szinte jobban félnek tőlem, mint a Stukáktól; reszketnek a pince – Hitlert és a náci Németországot átkozó – szerb asszonyaitól, férfaitól és gyerekeitől. Ha ugyanis megértenek, hogy mit mondtam, még egy bombatalálatnál is rettenetesebb dolgok eshetnek meg. Felnőtté váltam, keményfejűvé és kínosan, tapintatlanul szókimondóvá. Sohasem tudtam megfékezni ezt a tulajdonságomat, sohasem tekintettem erénynek vagy éppen bátorságnak, sohasem hittem el magammal, hogy valami nagy hős lennék, vagy éppen megalkuvásmentes kemény férfiú. Apám, aki bizonyára érettebben viselkedett volna, mint jómagam, föld alá tuszkolásunk után azonnal a szerkesztőségbe rohant, fel a Terazijéra, ami nem lehetett valami derűs, 20-25 perces laza és könnyed futkosás.

Tizenöt év elmúltával találtam és öleltem meg ismét.

Kétórás volt az életteret követelő Lufwaffe első rohama a teljes felkészületlen jugoszláv főváros polgári lakossága ellen. Óvóhelyekről szó sem volt, de még a szirénák sem bődültek fel. Nem volt üzemzavar: szirénák nem voltak, s így a városban csupán a harangokat verték félre. Zúgtak szüntelenül még akkor is, amikor a robajok megszűntével felismerhetővé vált, hogy lélegzetet lehet venni. „Felpakoltunk”, s Belgrád sok tízezer lakosához hasonlóan, elindultunk dél felé, ki a városból. Én a kutyámhoz ragaszkodtam, Edit egy ketrecben riadtan röpködő papagájához, Ómamára némaságot parancsoltak a felnőttek, nehogy megszólaljon magyarul vagy németül, hurcoltuk a felkapkodott holmikát, beálltunk a végeláthatatlan sorba, mentünk, rohantunk, szuszogtak az idősebbek, sírtak a gyerekek, az asszonyok, bennem meg munkált és keveredett a bosszúvágy, a halálfélelem, az izgalom, a hősi dac; az igencsak magas hőfokon kavargó érzelmek, amelyek aztán véglegesen meg-

határozták az ekkor megfogant, de még éretlen elveket, azokat, amelyektől aztán sohasem tudtam, s nem is akartam elszakadni.

Mire magunk mögött hagytuk a külváros utolsó házait, kezdődött a második hullám. Most már láttunk is, füstöt, becsapódást, érzékeltük a halált, a pusztulást, siettünk, hogy minél távolabbra kerüljünk, szinte lökdösődünk az országúton. S ekkor hirtelen felbukkantak, egész alacsonyan, a moziból is jól ismert és hírhedt Messeschmidt vadászgépek, szemből érkezvén a menekülő oszloppal, tűzijátékszerű géppuskasorozatokat zúdítván a rongyos gárdára. Az út menti árkokba vetettük magunkat, de kíváncsiságom nagyobb volt, mint a félelmem. *Láttam*, bizony-bizony *láttam* az üvegkalitkában ücsörgő pilótákat, *láttam*, hogy vigyorognak, és *láttam* az összecsucoló, jajgató, elnémuló embereket, és *tudtam*, hogy vigyoruk a gazdag vadászsákmány fölötti elégedettség gőgös és sohasem megbocsátható mámorát jelenti, a vérszomj bűvöletét, a diktátorok bájos csalétkét a „legitim” gyilkolásra türelmetlenül várakozó és örömmel vállalkozó hazafiak számára.

Mentünk tovább, s ez a gyaloglás késő délutánra vánszorgássá torzult, Ómamát noszogattuk, támaszkodott ránk és panaszkodott, hogy nem bírja tovább, anyám pedig kereste az éjszaka átvészelésének valamiféle megoldását. Nagybátyám előbb, a papagáj és Cézár kutyám valamivel később már elmaradt, a hosszú menetoszlop is megritkult, szétoszlott, ki jobbra, ki balra kereste a menedéket. A hegyek és dombok között kanyargó út mentén végül felbukkant előttünk egy parasztház (a településeken, falvakon szinte rohanvást vágtunk át: rettegtünk, hogy azokat is bombázni fogják), két-három parasztasszonyra emlékszem, akik feldúltan és átkozódó együttérzéssel üdvözölték otthonukban a kibombázott szerb családot, megkönnyezték nagyanyám némaságát, aki csak néha adott ki artikulátlan hangokat, jól tudván, hogy mit jelentene a magyar szó ebben a környezetben. Befogadtak éjszakára, s megkaptuk mindazt, amiről mindenütt a világon gondoskodnak a jóakarátú emberek. Kora reggel, szakadó esőben folytattuk a céltalan és kilátástalan gyaloglást. Akkor pedig, amikor szembejött velünk egy nagy, üres egylovas szekér: anyám határozottan átvette az eddig csak rejtetten gyakorolt parancsnokságot. Megalkudott a bakonülővel, feltaszígtuk egymást a nagy kerekű, magas oldalú járműre, s elindultunk: visszafelé. Az egyik domb tetjén egyszer csak feltűnt szipogva siratott farkaskutyám, nagyot ordítottam: „Cézáááár!” – az meg rohant, s egyetlen lendülettel pattant fel egyenest az ölembe csuromvizesen, boldogan; én meg bőgtem a boldogságtól.

Csöre tanti – ahogy a teljes rokonság nevezte Mamit – nemcsak ideiglenesen, hanem végképp átvette a Weninger világ tudatos irányítását. Élete végéig az ő szava volt a mindent eldöntő, megfellebbezhetetlen vélemény, bármiről is volt szó. Többtucatnyi testvér, unokatestvér fogadta el kénytelen-kelletlen – olykor megkérdőjelezhető – iránymutatását, értékrendjét. Ezek engem is érintettek, nem maradhattam kivétel az elkövetkező évtizedekben.

Most éppen azt döntötte: elég volt a szerb vidékeken való értelmetlen kószálásból, induljunk vissza Beckserekre, a Bánátba, szülővárosunkba; hát ha nem robbantották még fel a belgrád–pancsovai vasúti összekötőt; akkor átjuthatunk a Dunán, s onnan már... Valóban átjutottunk, a katonák még őrizték az aláaknázott, vadonatúj hidat, megesett rajtunk a szívük: „Hajde brzo, brzo!!!”, s a kis nyomorult csapat, csetelve-botolva, már teljes sötétségben, megérkezett Pancsovára. Itt egy magyar vasutascsalád fogadott be bennünket, a családfő éppen szaggatta szolgálati sapkájáról a kék-fehér-piros keretű, ovális, jugoszláv királyi címeres jelvényt, mert hát „a német tankok már csak néhány kilométerre vannak”. Elkértem, szégyelltem magam, s elástam a kertben, hogy majd megkeresem, ha az ellenséget kiverték Jugoszláviából.

„Bumm-bumm...”, a híd dübörögve repült a levegőbe, majd visszazuhant a Tisza és a Száva víztömegétől immár hatalmasra duzzadt folyamba az a nagyszerű, sokpilléres vasszerkezet, amelyen néhány órával ezelőtt keresztülbukdácsoltunk. Kinn az utcán már csörögtek a láncfalpak, csattogott az aszfalt a futva és artikulátlan parancsszavaktól űzött német katonák előrenyomulásától. Lövések, sorozatok csak elvétve kattoztak, a királyi hadseregnek már nyoma sem volt a Duna-parti városban. Szívdobogva ültünk, álltunk a tökéletesen elsötétített ház szobáiban, a kíváncsiságtól néha a függönyökig surrantunk, nem láttunk szinte semmit, csak féltünk. Volt, aki reménykedve, de olyan is, aki a végsőkéig elkeseredve. A kimerültség végül is ágyba kergett mindenkit, én Mamihoz bújva keseregtem magamban, bosszút forraltam, aludtam, felriadtam, kerülgetett a sírás, amit elszánt fogadkozásokkal próbáltam visszafojtani. Tudtam, hogy eljön a reggel, hiszen eddig is mindig így történt, felöltöztem, és családom tiltó óbégatásával mit sem törődve, kimentem az utcára. Űzött a szégyen, hajtott a kíváncsiság, fájdalom enyhült, gyanakvásom növekedett.

És ekkor olyat láttam, ami említésre sem méltó, valószínűtlenül érdektelen, szinte derűs jelenet volt, mégis elkísért egész életemen keresztül. A főutcán, a fákkal szegélyezett járdák mentén békésen „parkoltak” a német páncélosok. Az egyik tornyában félmeztelenül, kackiásan félrekapott sapkában, mosdás után egy ifjú, „győztes” katona törülközött. A frottíryanag két végét markolta, s a hátát dörzsölte nagy röhögések kíséretében, gyorsan, lendületesen. Békésen nézett le rám, majd befejezte a mutatványt; továbbmentem, és soha többé nem felejtettem el azt a keserű megalázottságot, amit akkor éreztem. Mindennap, minden fürdés, gyógyvíz, úszás, kádban ücsörgés, baltoni lubickolás, tengeri búvárokodás, finnországi szaunázás, szigligeti kerti zuhanyozás után, mindennap, amikor magam is így törülközöm – márpedig másként nem is lehet az emberfia hátát szárazra dörzsölni – eszembe jut ez a diadalmas, le(felé)néző derűs, tisztaságra nevelt, civilizált, bátor, ragyogó tekintetű fiatal, büszke és barbár germán katona. Egy szőke SS.

Nincs bocsánat, nincs felejtés; csak a gyengék, a gyávák és főleg a szellemi tunyaságban szenvedő, mindenáron komfortos életre vágyódók hamis, megértő „humanizmusa” mentheti fel és radirozhatja ki emlékezetéből a gyűlöletre, az árulásra, az erőszakra, a pusztításra termettek és neveltek gonoszságát. A mai nappal együtt 23 115, azaz legalább huszonnégyezer-egyszáztizenöt alkalommal bukkant fel agyamban és zsigereimben ez a naiv, bukolikus jelenet, s tartotta ébren bennem azt a meggyőződést, hogy nincs helye a figyelem lankadásának, hogy a gőg, a hatalomvágy, mások eltiprásának fékevesztett öröme rendszerfüggetlen. Életem hatalmas terhe ez az emlék, átok és áldás, üdvözülés és kárhozat.

Éjszakánként a temető tájékaról felkattogtak az ismétlőfegyverek, szívemet bátorító erejük azonban napról napra fogyatkozott. A megszállókat a későbbiekben folyamatosan fenyegető, majd megsemmisítő ellenállás első, pislogó lángjai voltak ezek. Aztán alig néhány nap alatt helyreálltak a mindennapi élet folytatásához nélkülözhetetlen szolgáltatások. A vonatközlekedés is megindult, s mi útra keltünk: irány a Petrovgrádról visszakeresztelt Veliki Bečkerek, Nagybecskerek, Grossbetschkerek; hogy aztán a világháború befejezte után Zrenjanin legyen szülővárosom máig használt, sohasem megszokható, metamorfizáló elnevezése. (Homályos értesülesem szerint ez a Zrenjanin egy bátor partizán volt. Mit csinált, mit nem? Ki tudja? Talán a pancsovai temetőben...)

Sörgyár, Gizi tanti elsvábosodott családja, unokatestvéreim, a Stein iker. Lujó és Ottó a maguk tizenöt esztendejével feltartóztathatatlanul vetették magukat a pubertás kori zavarok (ahogy azt később József Attilánál olvastam) fantáziáló erotikájába, mindent elkövetvén, hogy most aztán már velem is megkóstoltassák a szexualitás fizikai gyönyöreit. Lehülyéztek, mert hát fel sem tudták fogni, hogy még mindig korai rajtam kipróbálni a megrontás nagy kalandját. A két idősebb: Öcsi (18) és a tizenhét éves Lite, aki ráébredt „népi népességére”, s rögtön belépett az alakuló Volksbundba, nemigen törődtek a megszokott látogatókkal, s különösen velem, a gyerekeimmel, akiről aligha sejtették, hogy politikai érzelmeinek intenzitása messze meghaladja nemi hormonjainak férfiasá érlelődését. Ez a szervezet, a V. B., természetesen a Reich ötödik hadoszlopa volt, agyonfűszerezve a germán felsőbbrendűség keblet duzzasztó eszméivel, világuralomra törő rémálmaival és gátlástalanná formálódó terrorizmusával. *(Lite 1944-ben egyedül menekült a közeledő felszabadítók elől Németországba. A sors iróniája, hogy olyan országországba, amely a későbbiekben Német Demokratikus Köztársaság (DDR) néven lépett be a történelembé, s lett a kelet-európai kommunista államalakulatok legbigottabb, német alapossággal megszervezett rémuralmának ríktó példaképe. Anyám meglátogatta a 60-as években: remekül érezte magát, férje a Stázi „tisztviselője” volt, mindent megszerzett, lakást, bevásárlási előnyöket, Trabantot. Mami – akinek*

fogalma sem volt, hogy ez mit jelent – elégedett volt a család eme sarjának boldogulásával. Az ikrek Amerikába, Kaliforniába „disszidáltak”, csak Öcsi maradt Zrenjaninban. Történelemtanár lett, pár éve halt meg.)

A Magyar Királyság fegyveres erői – Teleki Pál drámai, tragikus, becsületes és áldozatvállaló figyelmeztetése, öngyilkossága után – a német villámháború nyomában és védőernyője árnyékában megszállták Bácskát, egészen Újvidékig, a Duna vonaláig. A Becskereken menekültként veszteglő néhány tagú belgrádi részlegünk, Csöre irányításával, Budapestet vette célba; hogy mi volt az indíték – ezt akkor még nem értettem. Én is izgatottan és szívszorongva készültem az útra, vágyódtam a már ismert nagyvárosba, „Pestre”, ahogy mindig emlegették. A családi beszélgetésekből ellesett foszlányok azonban nyugtalansággal töltötték el. „...Kanizsa, az Apró család, Gyula (akit kétnapos hadifogság után hazaengedtek a németek), aki rövidesen talán idejön, de talán mégse, hanem inkább megy Budapestre, anyám izgalommal teli viselkedése, sürgetése, hogy induljunk Magyarország felé”, ezek a teljesen idegen, ismeretlen nevek, fogalmak, szándékok összekeveredtek egy újabb kaland izgalmas lehetőségeivel. Kora nyár volt, talán június, amikor felkerekedtünk.

Újvidékkel szemben, az immár nagyon széles Duna túloldalán, Péterváradon volt a német megszállás határa. Az ittlakók és más megbízhatónak tűnő (magyarul vagy németül beszélő, nem szláv nevet viselő öregek, nők, gyerekek) jugoszláv állampolgárok, a felrobbantott híd helyett ide-oda vánszorgó kompra kaphattak egy-két napra szóló átkelési engedélyt a német határőrsegtől. Mami ellentmondást nem tűrő hangon, a csehszlovák határőröket annak idején megszegényítő enegiájával szerezte meg ezt a két napra szóló fecnit a csukasziurkébe bújtatott Herr Offiziertől. Vártunk, majd beteretlek a hatalmas komp rakterületére, anyám ragyogott, a többiek csendben ácsorogtak, Ómama végre nyugodtan beszélhetett magyarul, németül, s kikötöttünk az akkori magyar földön, a Novi Sad-i rakparton. Két napra. Pontosabb lesek: valamivel több mint immár hatvanhárom esztendőre. (Szigliget, 2004. szeptember 3-a, este 22 óra 20 perc.)

Elszöktettek, elraboltak, megfosztottak, megajándékoztak, megcsúfoltak, más életet kínáltak: jobbat és rosszabbat, állandó örömet, nem múltó kétséget, boldogságot és sikert, fájdalmat és belenyugvást. S mindezt csupán egy válóper biztos lebonyolításának ürügyén, a félelemtől és egy új szerelemtől ösztönözve. Soha nem volt és ma sincs bennem neheztelés: Maminak szebb és kiegyensúlyozottabb élete lett. Igazán megérdemelte. A többi az én dolgom. AMEN.

Margináliák

Extim napló

Csam-csog mester egyszer így szólt tanítványához:

– Jegyezd meg, amit most mondok, mert ellenkező esetben olyan együgyű maradsz, mint a legtöbb földi halandó. Abból, hogy te valamiről azt gondolod, így vagy úgy van, soha ne következtess arra, hogy az *valóban* így vagy úgy van. Ha mégis így cselekszel, hiú rabja maradsz annak a világnak, melynek neve *káprázat*.

– Valóban így lenne? – morfondírozott a tanítvány.

– Így – felelte a mester.

*

Az amerikai *Mezők és patakok* című vadász-, sportlövő- és horgászmagazin hasábjain jelent meg egy rosszálló kritika a *Lady Chatterley szeretője* című regényről, mely radikálisan új fényben mutatja D. H. Lawrence egykor pornográfia vádjával betiltott regényét. A bírálatban többek között a következők olvashatók: „Egy angol vadór mindennapi életének e festői leírása méltán tart igényt a szabad ég alatti életet kedvelő olvasó érdeklődésére, mert sokat foglalkozik a fácánneveléssel, a vadorzók lefülelésével, az élősdiék féken tartásának módszereivel, valamint a hivatásos vadór egyéb feladataival és kötelességeivel. Sajnálatos módon az embernek sok-sok oldalnyi oda nem tartozó anyagon kell átrágnia magát ahhoz, hogy felfedezhesse a közép-angliai vadgazdaság igazgatásáról szóló részleteket, és e bíráló véleménye szerint ez a könyv semmiképpen sem helyettesítheti J. R. Miller *Gyakorlati vadgazdálkodás* című művét.”

*

A 18. század végén nemzetközi kongresszust rendeztek Szentpéterváron teológusok és jogászok részvételével. Az orosz hatóságok egy súlyos problémára kerestek választ: mivel nem volt elég pénz a börtönök fenntartására, egyszerűen nem tudtak mit kezdeni a lefűlelt bűnözők sokaságával. Végül azután a kongresszuson részt vevő francia jakobinusok küldöttsége rukkolt elő értékes javaslattal, kifejtve, hogy munkatáborokat kell létesíteni. Az oroszok erre maguktól nem jöttek volna rá, hiszen ilyesmiről nincs szó sem a Bibliában, sem más szent könyvekben. Ahhoz, hogy a Gulag létrejöhessen, a francia felvilágosodás szellemét Oroszországba kellett exportálni.

*

Arnulf Rainer mesél egy interjúban arról a frankfurti plébánosról, aki elkötelezett híve volt a modern művészetnek, és rendszeresen rendezett kortárs művészeti tárlatokat. A hetvenes évek végén egy izgága német művész, be akarván bizonyítani, hogy az egyház korlátozza a művészi szabadságot, durva szadomazochista jeleneteket ábrázoló pornográf képeket küldött arra a csoportos kiállításra, melynek tervezett színhelye ráadásul épp a templom volt. A művész biztos volt benne, hogy ezeket az ocsmány képeket csak viszszautasíthatják, ami egyértelműen az ő igazát fogja bizonyítani. De nem így történt. A „bűnös” képek igenis szerepeltek a kiállításon, még hozzá pontosan ott, ahova valók: a gyóntatófülkében.

*

Immanuel Kant kénytelen volt megválni Lampe nevű szolgájától, mert az sorozatosan becsapta őt. Miután elbocsátotta, mintegy a biztonság kedvéért felírta magának, hogy „Lampet el kell felejteni”. Hogy még véletlenül se felejtse el, kit is kell elfelejteni, a föliratot tartalmazó cetlit ettől kezdve mindig magánál tartotta.

*

Oskar Kokoschka modelljeit rendkívüli módon bosszantotta az a mód, ahogy a festő ábrázolta őket. Sokan közülük hangot is adtak felháborodásuknak. Indulatosan tiltakoztak, hogy ők „a valóságban” nem olyan ziláltak, nem olyan idegbajosak, mint amilyenek a művész tényleg karikatürisztikus hatású, expresszív portréi mutatják őket. A csoda a leghangosabb tiltakozók esetében következett be: annyira kijöttek a sodrúkból, annyira kivetköztek önmagukból, hogy egyszer csak elkezdtek hasonlítani a saját portréjukra.

*

Az Isten halálát bejelentő, a romboló dionüszoszi elv mellett kiálló és minden érték átértékelését meghirdető Friedrich Nietzsche iskolás korában még nem volt felforgató alkat. Épp ellenkezőleg, szinte ünnepélyes komolyságú, kötelességtudó, udvarias gyermek hírében állt, aki különösen önfegyelmével tűnt ki. Egyszer például zuhogó záporosőben méltóságteljesen lépdelt hazafelé, s amikor megkérdezték, miért nem siet legalább, ezt felelte: „Mert írva vagyok az iskolai törvényekben, hogy a gyermekek az iskolából kimenet ne ugráljanak, hanem csendben és illedelmesen térjenek haza.”

*

Még meg sem született Alekszandr Rodcsenko, a forradalmi orosz-szovjet avantgárd vezéregyénisége, amikor szegény apján keresztül máris úgymond művészetközelségbe került. A kutatók kiderítették, hogy id. Rodcsenko egy gróf szolgálatában huzamosabb ideig „élőszoborként” dolgozott. Munkája abból állt, hogy vékony trikóban, bepúderezetten, pajzzsal és karddal fölszerelve mindaddig mozdulatlanul kellett állnia a kastély bejáratánál, amíg bent a bál tartott. A feladat nem volt könnyű, hiszen a mulatságok nyomasztóan hosszúra nyúltak, s miközben a férfiak odabent duhajkodtak, a hölgyek unalmukban az „élőszobrokkal” szórakoztak: gúnyolták őket, és legyezőjükkel bizonyos érzékeny pontjaikat ingerelték. S eközben a szerencsétlenek még azzal sem vigasztalódhattak, hogy alig egy évszázaddal később a műtörténészek többek között épp bennük fogják felfedezni a body art, azaz a testművészet egyik dicső előzményét.

*

Ambroise Vollard, a híres galériatulajdonos, a század eleji modernista törekvések pártfogója emlékirataiban olyan történetet mesél el, amely jól szemlélteti, hogy a külső információk, még ha tévesek is, mennyire új megvilágításba helyezik magukat a műveket. A Vollard Galéria kiállításán bemutatott egy képet Cézanne-tól, melyen egy pásztorlány és néhány meztelen nő volt látható. A kép keretén hanyagságból rajta maradt egy másik mű címe: *Diana és Aktoión*. A kritikusok azonban komolyan vették a dolgot, és lelkesedve dicsérték „az istennő nemes tartását” s „az őt körülvevő hölgyek tiszta, szűzies arckifejezését”.

Valamivel később Cézanne *Szent Antal megkísértése* című képét kellett volna kiállítania Vollard-nak, csak hogy az hirtelen elkelt. Ezért helyette ugyanazt a képet állította ki, amely korábban *Diana és Aktoión* címmel jelent meg a nyilvánosság előtt. A kritika ezúttal természetesen nem Diana istennő „nemes tartását” méltatta, hanem „a sátán leányának alattomos kacajáról” regélt. Vollard a továbbiakban egy műgyűjtőről is beszámol, aki a *Diana és*

Aktoión megvásárlásától mereven elzárkózott, *Szent Antal megkísértése* címmel viszont habozás nélkül megvette ugyanazt a képet. Cézanne egyébként később kijelentette, hogy a kép egyszerű mozgástanulmány volt, ezért nem is adott neki címet.

*

A hindu nyelvben a mi három alapvető fogalmunk – tegnap, ma és holnap – közül csak kettő van meg: *aj*, ami annyit jelent, hogy ma és *kal*, ami egyaránt jelenthet tegnapot és holnapot is. Első pillantásra azt hihetnénk, hogy végzetes nyelvi hanyagsággal van dolgunk, de nyilván nem erről van szó. A tegnap és a holnap megkülönböztetésének csak akkor van értelme, ha az ember az időben él, a hindu vallás célja pedig, mint ismeretes, épp az időből való kilépés. A szóban forgó nyelvi furcsaság tehát teljesen ésszerű: a nyelv már eleve lehetetlenné teszi annak megkülönböztetését, aminek megkülönböztetése hiba. Nagy kérdés, hogy el lehet-e egyáltalán véteni hindu nyelven a hinduizmus célját.

*

Niels Bohr, a híres Nobel-díjas dán fizikus a húszas években egyszer elment a moziba. Miután megnézett egy kalandfilmet, azt nyilatkozta, hogy egyetlen apróság kivételével mindent megért. Megérti, mondta, hogy a főhősnek sikerült kimentenie kedvesét a rablók karmai közül; megérti, hogy a kritikus időpontban a hegy lábánál épp egy ló álldogált; sőt azt is megérti, hogy a szikláról leugró pár pontosan a ló hátára esett, s így sikerült elmenekülnie. Mindezt nagyon is lehetségesnek tartja, azt viszont túlon túl fantasztikusnak érzi, hogy egy operatőr épp arra járt, s az egészet sikerült lefilmeznie.

*

Egy alkalommal, amikor Yves Klein, az újrealizmus vezéregyénisége teljesen egyforma méretű és technikájú monokróm, azaz egyszínű vásznakat állított ki, az árakat mérlegelve minden munkát más-más árkategóriába sorolt. A különbségek nem fillérek voltak, hiszen egyik-másik mű a melléte függő többszörösét érte, holott adott esetben nem volt közöttük semmiféle említésre méltó különbség. A kritikák botrányosnak találták ezt a rendhagyó eljárást, Klein számítása azonban mégis bevált: először a drágább képek kelttek el.

*

1925-ben egy bécsi lapban megvádolták Egon Friedellt, a „nevető filozófust”, hogy egész szövegrészt lopott el Freud egyik tanítványától, Wilhelm Stekeltől. Válaszcikkében a gyanúsított kifejtette: „Fő dolog, hogy lelkünk

legyen, mely szereti az igazat, és ott veszi, ahol találja.” Majd afféle példázatképpen hozzátette: „Ha Shakespeare Plutarkhoszt másolta, nem úgy tette ezt, hogy másolta, *holott* költő volt, hanem *mert* költő volt.”

„Védőbeszédét” Friedell annak igazolásával fejezte be, hogy Stekel és ő egyébként ugyanabból a forrásból loptak: egy 1910-ben megjelent Friedell-írásból! Ugyanakkor bevallja, hogy a szóban forgó szövegrészt ő már akkor is egy az egyben vette át egy 1908-as keltezésű saját esszéjéből. *Az újkori kultúra történetének* előszavában pedig nemcsak az a szövegrész ismétlődik meg – immár legalább negyedszer –, amit Stekel tulajdonított el tőle, hanem idézett „védőbeszédének” úgyszólván minden sora is.

*

Erdély Miklós távol tartotta magát minden programtól, így aztán az ő munkásságából is bajos lenne valamiféle pozitív programot csinálni. Tevékenységének lényegét bizonyára ő maga fogalmazta meg, amikor montázselméletében kifejtette, hogy két elem összekapcsolásakor a jól ismert konvenciókkal ellentétben nem új jelentés jön létre, hanem a jelentések egymást kioltják, mi több, a jeleket úgy kell csoportosítani, hogy ürességet eredményezzenek. Ott voltam 1980-ban Marlyban, amikor ezt az elméletét kifejtette, és soha nem felejttem el a döbbenetet, amit az elmondottak hallatán éreztünk. Magam is azt hittem, hogy valamiféle dadaisztikus tréfáról van szó, hiszen akkoriban még egész tudományágak vadásztak azokra a jelentésekre, amelyekről most egy úriember nagy vidáman kijelenti, hogy nem is léteznek.

Később aztán rá kellett jönnöm, hogy egyáltalán nem viccről, hanem rendkívül izgalmas módszerről, Erdély Miklós világának tömör foglalatáról van szó. És ha jól belegondolunk, semmi köze ennek sem a modernizmus-hoz, sem pedig bármiféle avantgárdhoz. Hiszen már a régi görögök ismerték és alkalmazták az úgynevezett *palinódia* műfaját, aminek ugyanaz az üresség a lényege, amire Erdély is törekedett: a költő állít valamit, majd ugyanabban a versben vissza is vonja azt. Vagy gondoljunk csak Petrus Abelardusra, aki írt egy könyvet *Sic et non*, azaz *Igen és nem* címmel, melyben mintegy százötven hittételt „palinodizált”, azaz állított és tagadott egyazon művön belül. Bretonnál is találtam egy ilyenfajta szöveget: a lap bal oldalán Valéry-idézetek olvashatók a költészetéről, a jobb oldalon pedig azok ravasz tagadásai. A felsorolást sokáig lehetne folytatni, hiszen bizonyos új értelmezések szerint a modern múzeumi gyűjtemény logikája is ilyesfajta szerkezetet mutat. Sőt, Bill Clinton, az amerikai elnök tulajdonképpen Erdély Miklóst plagizálta, amikor pártja programjába szépen beépítette az ellenzék legfontosabb követeléseit, megteremtve annak a nemes ürességnek a politikai megfelelőjét, amit a Marly-tézisek igeneltek, s ami Erdély Miklós művészetének is a veleje.

*

Bizonyos értékelések szerint századunk három legnagyobb és legradikálisabb médiafilozófusa Marshall McLuhan, Vilém Flusser és Günther Anders volt. Lehetséges. A kanadai McLuhan, aki meghirdette a Gutenberg-galaxis végét, és valósággal glorifikálta a katódcső sugárzását, eredetileg irodalomtörténész, azon belül Joyce-kutató volt, és saját bevallása szerint szinte soha nem nézett tévét.

Vilém Flusser átkok sokaságát szórta a bűnös történetiség struktúráját megteremtő és fenntartó lineáris írásra, s nem győzte magasztalni a mitikus körkörösséget visszahozó képiséget és az új információs technológiák által lehetővé váló dialogikus kommunikációt, ami reményei szerint felváltja majd a központi vezérlésű, tehát alapjában fasisztoid szerkezetű információáramlást. Mindezt, akárcsak McLuhan, Flusser is írásban fejtette ki, még hozzá egy rozoga írógép segítségével, aminek még elkopott szalagját is képtelen volt önállóan kicserélni.

Ami Günther Anderst illeti, Manfred Jochum nemrégiben abbéli meggyőződésének adott hangot, hogyha az éles szemű médiateoretikus ma élne, minden bizonnyal e-mail útján értekezne barátaival és ellenfeivel. Monográfusa, Konrad Paul Liessmann erre megjegyezte, hogy Andersnek tényleg alkalma volt megismerni az új kommunikációs technikákat, hiszen 1992-ig élt, ám soha nem volt hajlandó másként, mint kézzel írni.

McLuhannak van egy aforizmája, miszerint a halat ki kell emelni a vízből, hogy érzékelhesse eredeti közegét. Flusser többször is bevallotta, hogy nem tudna írás nélkül élni. Anders pedig azt mondta Liessmann-nak, hogyha meg akarjuk érteni az újat, régi eszközökkel kell dolgoznunk.

*

Egy álom a Jugoszláviába való indulásunk előtti éjszakán.

Baráttal és kollégámmal, Szentjóby Tamással, kimentünk egy pályaudvarra, amely igencsak hasonlított a tompai jugoszláv–magyar határátkelőre. Tamás valamelyik olasz városba utazott, és megígérte, hogy mihelyt megérkezik, visszaküldi nekem a bőröndjét. Beültem hát egy szűkös, háromszög alakú presszóba, és türelmesen vártam. Az ablaknál foglaltam helyet, és bámultam a néptelen, széles utcát. A szomszéd asztaloknál emberek sokasága zajongott, főleg hátizsákos fiatalok. Telt-múlt az idő, s egyszer csak az egyik lány harsányan felkiáltott: „Nézzétek, ott megy Martin Heidegger!” A mutatott irányba néztem, és az utca túloldalán tényleg meg is pillantottam a nagy német filozófust, kezében Szentjóby bőröndjével. Kirohantam a presszóból, de mire átértem volna az utca túloldalára, Heidegger beadta barátom bőröndjét egy kicsinyke szállóba, s mire odaértem, a filozófus már el is tűnt. Mivel a szálló ajtaját zárva találtam, becsöngettem. Valaki kinyitotta a bejárat melletti aprócska tolóablakot, amely mögött mintegy nyolc-tíz fehér ruhás szakácsot pillantottam meg. Egyikük kidugta a fejét, és megkérdezte, mit akarok.

– A bőröndért jöttem – mondtam –, amit egy úr az imént adott át önöknek.
– Kicsoda? – kérdezte bizalmatlanul.
– Martin Heidegger – válaszoltam határozottan, s a biztonság kedvéért még hozzátettem: századunk egyik leghíresebb filozófusa.
– Micsoda? Filozófus? – méltatlankodott a szakács, majd hozzátette: – Akkor biztos zsidó!
– Nem – mondtam – Martin Heidegger nem zsidó, hanem nagyon is német.
– Hát, ha nem zsidó – morfondírozott a szakács –, akkor nyilván buzi!
Erre már nem válaszoltam semmit, de olyan ingerült lettem, hogy azon nyomban felébredtem.

Pontosan egy héttel később előadást kellett tartanom térségünk politikai helyzetéről a frankfurti modern múzeum baráti körének. Bevezetésképpen elmeséltem nekik a fenti álmomat, az egyensúly kedvéért hozzátéve, hogy amikor Karl Jaspers megkérdezte Heideggertől, hogy vajon miért tud lelkesedni egy olyan műveletlen fickó iránt, mint amilyen Hitler, ezt a választ kapta: azért, mert csodálatos keze van.

*

„A politikában az a legnagyobb hiba, ha csak megsebesíted az ellenfelet, de élve hagyod.” Hirtelen nem tudom eldönteni, vajon kitől is származik ez az idézet – talán Machiavellitől? –, mindenesetre én ma hallottam V.-től, Magyarország jelenlegi miniszterelnökének tanácsadójától. Mondhatom, épületes tanács. Amennyiben hatalmon akarsz maradni, egy nap se gyilkolás nélkül. Még szerencse, hogy holnap lesz a parlamenti választások második fordulója.

*

Udo Jürgens hasonmás versenyt rendeztek Németországban, amelyre titokban maga a népszerű slágerénekes is benevezett. De csak második lett. Örülhet Jean Baudrillard francia gondolkodó, hiszen ez az eset a lehető legfrappánsabban támasztja alá központi tézisé, miszerint korunkban a szimulákrumok, a mesterséges csinálmányok, a hamisítványok legyőzik a valóságot. Mindazonáltal engem sokkal inkább érdekel, hogy vajon milyen lehet azzal a tudattal járni-kelni a világban, hogy van valaki, aki jobban hasonlít rám, mint én saját magamra. Egyáltalán, mit jelent ebben a vonatkozásban hasonlítani? Mi a helyzet például a tükörképemmel? Az hasonlít hozzám, vagy én hozzá?

Éberem figyelni egy tükörképet, egy hasonmást, annak érdekében, hogy még inkább az legyek, aki vagyok. Akármennyire abszurd is, ezt kell tennie Udo Jürgensnek, ha eséllyel akar indulni a következő hasonmás versenyen.

*

T. S. Eliothoz egyszer így szólt egy londoni taxis, amikor bekászálódni készült járművébe:

– Ön T. S. Eliot.

A meglepett költő megkérdezte, honnan tudja.

– Ó – felelte a taxis –, van szemem a hírességekhez. A minap épp Bertrand Russellt vettem fel, és megkérdeztem tőle: „Mit gondol, Lord Russell, mire való ez az egész?” És képzelje, *nem tudta megmondani*.

*

Találkozás B. kollégámmal, a tekintélyes művészettörténésszel. Hosszas beszélgetésünk során valahogy szóba került Borisz Groys orosz filozófus. A név hallatán B. mereven rám nézett, és jelentőségteljesen ezt mondta: „Én nem mindenben értek vele egyet.” A hangja olyan volt, mintha ettől a valomásától a világnak most nyomban össze kellene omlania. Nem hittem a fülemnek. Mi az, hogy nem mindenben ért egyet Borisz Groyszal? Vajon ki az, akivel mindenben egyetért? Hogy kell, hogy lehet ezt érteni? Én például az égvilágon senkivel nem értek mindenben egyet, beleértve saját magamat is. S ezt mindeddig a világ legtermészetesebb dolgának képzeltem. Hiphopp, gondolok valamit, netán ki is mondom, majd másnap olyan adatok vagy érvek birtokába jutok, amelyek megkérdőjelezik, netán butasággá nyilvánítják a korábbi véleményemet. Miért kellene mégis kitartanom mellette? Szépen bevallom, hogy számárságot mondtam, ma már nem úgy látom a dolgokat, s megyünk tovább. Holnap meg bizonyára jönnek az újabb ellenérvek, s kénytelen leszek visszatérni tegnapelőtti álláspontomhoz. Mért kellene csökönősen egyetértenem akár tegnapi, akár tegnapelőtti önmagammal? Másokról nem is szólva. Némán néztem B.-re, a címzetes egyetemi tanárra, s úgy éreztem, egyikünknel valami nem stimmel.

Néhány nappal később elmeséltem az esetet S. kollégámnak, aki ugyancsak művészettörténész, egyetemi docens. Kifejtette, hogy ezt az egészet én nem érthetem, mert egy másik kultúrában, nevezetesen a jugoszlávban nőttem fel. B. azért beszél így, jegyezte meg harcias nyomatékkal, mert komcsi. Mint ahogy az egész bagázs is az, tette hozzá dühösen. Mielőtt reagálhattam volna a magyarázatára, más témára váltott. Gyorsan elhadarta, hogy a memetikával, azzal a diszciplínával, amellyel értesülései szerint újabban foglalkozom, ő bizony nem mindenben ért egyet. Nem fejtette ki, hogy mi mindenben, és hogy vajon miért, mert mint mondta, rohannia kell a feleségéhez. A nagy sietségben csak annyit sikerült megjegyeznem, hogy én meg ebben nem értek vele egyet. Minek rohan valaki a *saját* feleségéhez?

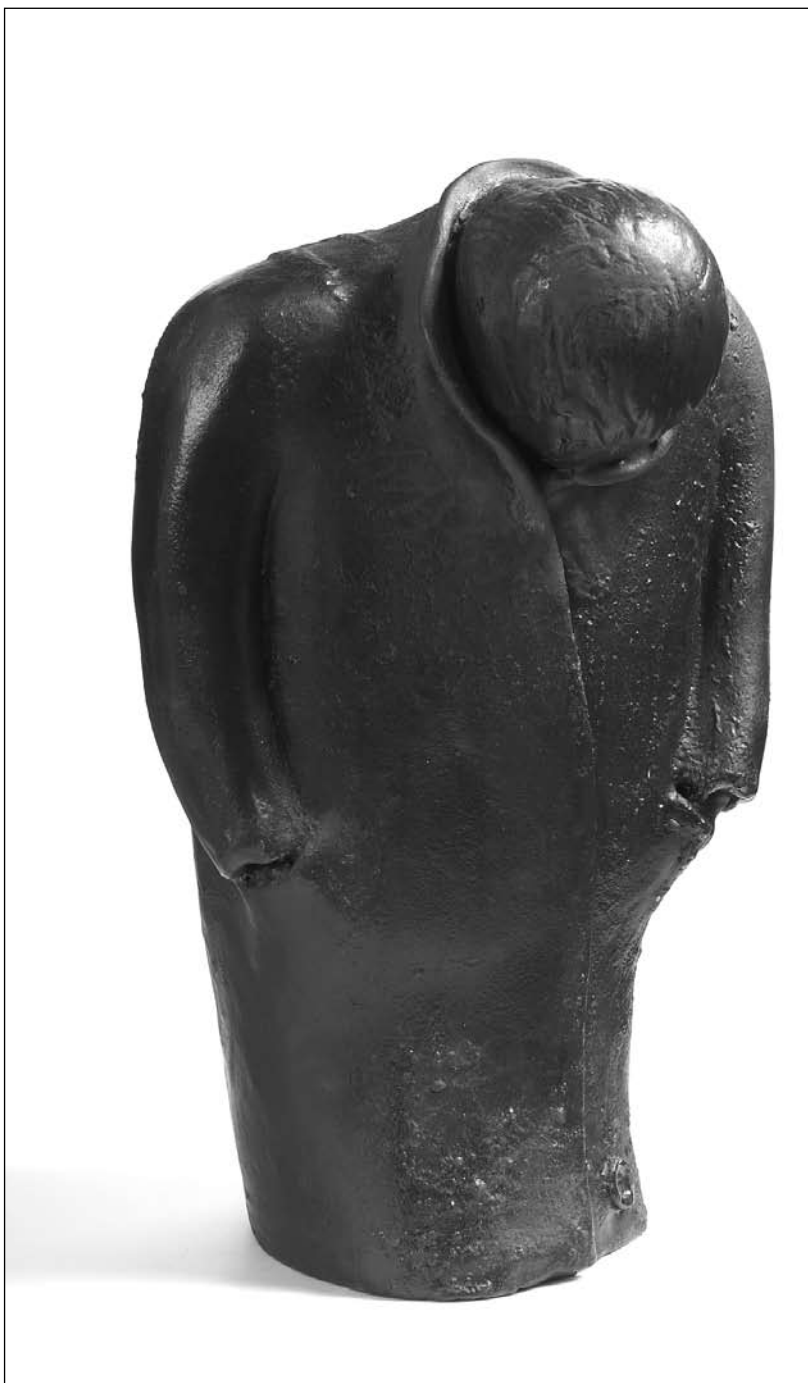
*

Legalább negyed évszázaddal ezelőtt történt, mégis olyan pontosan emlékszem rá, mintha tegnap esett volna meg. Böndör Pál nagyszerű vajdasági költővel némi sörök mellett személynevekről beszélgettünk, egyebek mellett Soros Györgyéről. Elmondtam neki, hogy tudtommal a híres magyar származású üzletember eredetileg Sörös volt, s állítólag azért változtatta meg a vezetéknevét, hogy az amerikaiak ki tudják ejteni, s le tudják írni. A jelek szerint érzékeny húrokat pengettem, hiszen Böndör mélyen magába mélyedt, s hosszas töprengés után azt találta mondani, hogy bizony ő is hajlandó lenne feláldozni a nevében található ö betűket, s lenne inkább büszke Bondor, ha ez hasonló vagyonnal járna, mint amilyennel George Soros rendelkezik. Amikor Sorosról hallok, folyton-folyvást az Újvidék utcáin kóborgó költő, a potenciális mister Paul Bondor jut eszembe, aki néha mélyen a zsebébe nyúl, ellenőrizendő, hogy van-e elég pénze egy hűsítő italra, s ha nincs, megalázottan hazasétál verset írni, hogy holnapután legyen.

A napokban egy budapesti teraszon sörözgettünk egyik, ugyancsak vajdasági származású barátommal. Egyszer csak odasodródott az asztalunkhoz egy harminc év körüli fiú, akiről kezdetben csak annyit tudtam meg, hogy szintén vajdasági, s most egy jól menő pesti ingatlanközvetítő irodánál dolgozik. Említettem neki, hogy előbb-utóbb lakást szeretnék cserélni, mire hasznosabbnál hasznosabb tanácsok sokaságát zúdította rám, majd egy névjegykártyát nyomott a kezembe. Mielőtt eltettem volna, szórakozottan rápillantottam, s ezt a nevet láttam rajta: Bender Csaba. Bender? Honnan ismerős ez a név? Megkérdeztem tőle, hogy nem Böndör Pali fia-e véletlenül. Hogy találtad ki? – kérdezte csodálkozva.

*

Barátnőm húga élete első filozófiavizsgájára készült, s mivel kevés sejtelve volt e diszciplína mibenlétéről, megkérte tapasztaltabb nővérét, hogy segítsen neki a felkészülésben. A gyorstalpalót kiegészítendő barátnőm szükségesnek érezte, hogy húga valamely konkrét bölcséleti szöveggel is szembesüljön. Így hát kezébe adta Ludwig Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* című művét, mondván, hogy ugyan olvasson már el belőle néhány passzust. A fiatal lány bő fél órára félrevonult a könyvvel, s unottan lapozgatta azt. Miután visszatette a polcra, barátnőm megkérdezte tőle, mi a véleménye róla. Azt válaszolta, hogy néha ő is szokott hasonlókon gondolkodni, de a szerzővel ellentétben inkább nem fecseg róla, az írásról már nem is szólva. Mert, tette hozzá, nem akarja ő ilyesmivel macerálni az embereket. Tapintat is van a világon!

A nemzetlenségtől a nemzetiesig*

A vajdasági magyarság megpróbáltatásai képzőművészeik munkásságában

A kisebbségi létről történő gondolkodás markánsabb megnyilatkozásai meglehetősen új eredetűek a vajdasági (szerbiai) magyar képzőművészek körében. A titóista korszak társadalmát a viszonylagos jólét és a nemzeti-nemzetiségi problematika valós traumatikus pontjainak részbeni eltakarása jellemezte, miközben az egypárti hatalom formális értelemben meghirdette az államalkotó nemzetek (szerbek, horvátok, szlovénok, macedónok, montenegróiak és bosnyákok), valamint a nemzetiségek (olaszok, románok, ruszinok, szlovákok, magyarok stb.) egyenjogúságát. Paradoxonnak tűnik, hogy az alapjaiban tekintélyelvű és totalitárius uralkodó ideológia már az ötvenes évek első felében elutasította magától a művészet irányításának szerepkörét, így a szocialista-realista doktrína kifutása alig évtizednyit tett ki. A sok szempontból liberális atmoszféra közepette egészen 1990 tájáig a képzőművészeket kevésbé vonzották a szociális és nemzeti(iségi) témák, ellentétben más értelmiségiectől, mint például az írók, akik közül többen próbálták megfogalmazni a nemzeti identitással összefüggő alapvető felismeréseket.

A jugoszláviai magyar értelmiség mindig is büszke volt jugoszlávságára, és ezt a sajátosan értelmezett felsőbbrendűségi érzületet különösen az anyaországiakkal szemben érzékeltette. „Az egyik konkrét ok mindenképpen a vasfüggöny volt [...], ami miatt a II. világháború után a határ jó ideig nem volt átjárható, és az ötvenes évektől is csak vízummal lehetett be- vagy átutazni Magyarországra/on (akárcsak újabban...). Jugoszlávia 1963-ban liberalizálta teljesen vízumpolitikáját, az addigi szigorú rendszert azért változtatták meg, hogy a tengerpartra vonzzák a turistákat. A vízumentesség feloldása azonban egyoldalú volt, csak néhány nyugati ország tett hasonló lépést Jugoszlávia irányában. Magyarország a jugoszláv állampolgárokkal szemben fokozatosan a hatvanas évek első felében vezette be a vízumentességet. Ilyen

szituációban még kézenfekvőbb volt, hogy a vajdasági magyarok, de különösen az értelmiség elfogadta hazájának Jugoszláviát, de még pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy a dilemma – Magyarország vagy Jugoszlávia? – föl sem merült, Jugoszlávia volt az adott [...]. A gazdasági helyzet közti különbség is vonzerőt jelentett, ahogyan az utazás szabadsága is. Még fontosabb, hogy a magyarországi szellemi termékekhez nehezen lehetett hozzájutni, viszont szerb-horvát közvetítéssel a nyugati kultúrtermékek eljuthattak hozzájuk, magukról a jugoszláviaiakról nem is szólva. Helyesebb tehát azt mondani, hogy Jugoszlávia felé fordultak, nem pedig hátat fordítottak az anyaországnak (akkor ez már inkább mondható Magyarországra).¹ Jellemző az akkori gondolkodásra, hogy egyik korabeli versében Tolnai Ottó „nem-hazaként” nevezte meg az anyaországot. Semmivel sem érdekteletlenebb annak az örökös dilemmának a felvetése, hogy a jugoszláviai magyar talán sehol sincs igazából otthon, mindenütt idegenként tekintenek rá. 1970-ben Böndör Pál író ezt nyilatkozta, amikor arról kérdezték, mit jelent nemzetiségi magyarnak lenni: „Máig nem tudtam tisztázni magamban. Mert homály borít sok mindent. Válasz helyett csak egy érzésemet mondhatom el. Ha például Magyarországra utazom, ott általában nagyon jól érzem magam, de nem vagyok otthon. Aztán hazajövök, és itt sem vagyok itthon.”² A hazátlanság, illetve otthontalanság körüli gondok felvetése a magasabb szellemi produkció szintjén akkoriban még igencsak elenyésző volt, különösen az irodalom berkein kívül.

Ebben a tekintetben vagy harminc év elteltével következett be a gyökeres változás, amikor a vajdasági (szerbiai) magyar képzőművészek korábban nem tapasztalt érzékenységgel reagáltak a titói Jugoszlávia megszűntére, a nacionalista gyűlöletkeltésre és magára a háborúra. A miloševići kurzus megszüntette Vajdaság Autonóm Tartomány önrendelkezési jogát, és a nemzeti kisebbségeket „magától értetődően”, lelkiismeret-furdalás nélkül taszította a másodrendű polgárok kategóriájába – akárcsak a másként gondolkodó szlávokat. A tragikus események – napjainkban is érezhetően – megrengették művészeink emberi és nemzetiségi biztonságérzetét, miközben – paradox módon – növelték nemzetiségi tudatukat, valamint felelősségtudatukat a nemzeti kisebbség iránt. A hatvanas-hetvenes évek sokszor nemzetietlennek mondható magatartása után immár egy ellenkező előjelű kritikai törekvés szerzett érvényt, amely érzékenyen reagált a társadalmi-politikai valóság megrázkódtatásaira és a nemzeti kisebbség állapotára.

Nem véletlen, hogy a trianoni határokon túlra szakadt nemzettestek sorának problematikája művészeti témaként együtt jelent meg a néhai közös

¹ Szerbhorváth György: Vajdasági lakoma – az Új Symposion történetéről. Kalligram, Pozsony, 2005, 184.

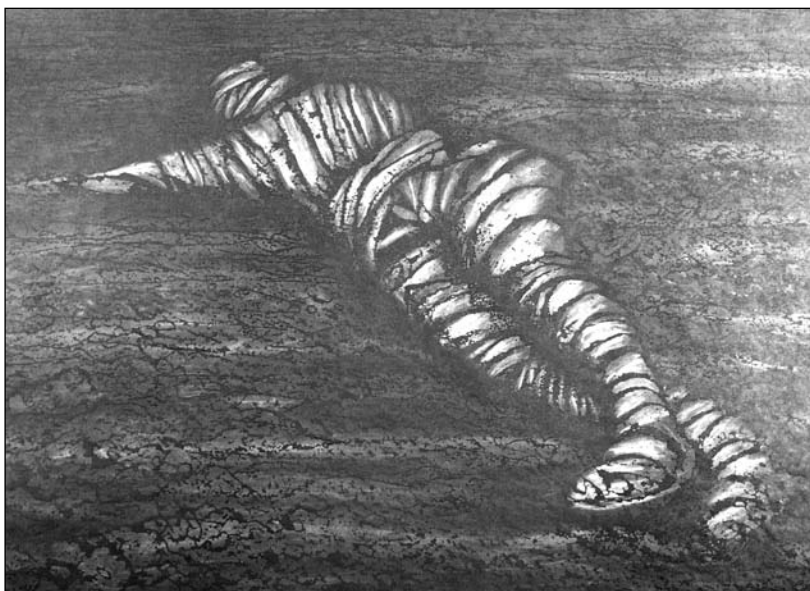
² Böndör Pál, Képes Ifjúság, Újvidék, 1970. szept. 30. In: Hornyik Miklós: Szabálytalan napló. Forum, Újvidék, 1981, 149.

ország – tudniillik Jugoszlávia – erőszakos etnikai átformálásával és a jugoszlávság politikai koncepciójának csúfos vereségével. Az anyaországhoz való szellemi és kulturális kötődés számai mindezzel egyidejűleg jelentősen megerősödtek, legalábbis spirituális és érzelmi vonatkozásban. Jugoszlávia szétesését a délvidéki magyarság úgy élte meg mint második Trianont, ugyanakkor máról holnapra sajátos vákuumhelyzetbe került azáltal, hogy az anyaország tagjává vált az Európai Uniónak, és fizikai értelemben eltávolodott a külföldi magyarság egy részétől. A magárahagyatottság érzését és a nyomában keletkezett keserűséget még inkább növelte a 2005. évi magyarországi népszavazás kudarca a kettős állampolgárságról. A szellemi élcsapatának és ifjú nemzedékeinek nagy részét a háború kezdetekor elvesztő vajdasági magyarságban még inkább erőteljesebbé vált az az érzés, hogy a senki földjére került, magára maradt, őrlődve a szerbiai és a magyarországi társadalmi-politikai valóság között. Az a benyomás kerítette hatalmába, hogy minden oldalról le van írva, és igazából senkire sem számíthat bajainak orvoslásában, fennmaradását szavatoló perspektivikus jövőképek megrajzolásában.

A fent idézett történelmi események új, addig ismeretlen élményanyagot kínáltak az alkotóknak, köztük a képzőművészeknek is, hiszen különbség nélkül valamennyien osztoztak a bekövetkezett „sorscsapásban”. A kiállításon bemutatott produkció azt a megváltozott, felelősségteljesebb és mélyrehatóbb magatartást teszi nyilvánvalóvá, melynek értelmében a művész burkoltabban vagy nyíltabban véleményt formál a nemzeti kisebbség legégetőbb közösségi problémáiról, egyfajta szellemi kollektor szerepét tölti be, feldolgozva és összegezve a közös tapasztalatokat. A szinte kizárólag tájfestészetéről ismert síkföldi képzőművészetben nyelvi és tárgyi értelemben egyaránt új tartalmak, súlyos mondanivalók jelentek meg. A figyelem a külső környezetről – a felszín látványáról – egyre inkább átsiklott az emberre, illetve az emberi lény egzisztenciájához, alapvető sorskérdéseikhez társuló jelenségkörre.

Nem véletlen, hogy a kiállításon Benes József egyik korai művével indít, aki már a hetvenes években – kisebbségi ügyek folytán – összetűzésbe került a hatalommal, ami oda vezetett, hogy végül Magyarországra kellett települnie. Benes a belgrádi Művészeti Akadémia elvégzése után a zentai gimnáziumba került képzőművészeti oktatónak, majd a hetvenes években a Városi Képtár vezetőjeként az állandó gyűjtemény gondozása, időszakos kiállítások szervezése és a helyi művésztelep – a titói Jugoszlávia első háború utáni kolóniájának – irányítása volt a feladata. Hogy előbbé tegye a képtárat, más művészeti ágakat is bevont a programba, elsősorban a zenét és az irodalmat. Az előadások java része természetesen magyarul folyt a 87 százalékos magyar nemzetiségű városban. Részt vett abban az aláírásgyűjtési akcióban is, amely a zentai magyar színház megalapítását kezdeményezte, a már meglévő szerbhorvát mellett. 1976 januárjában az Államvédelmi Hivatal

házkutatást végzett nála, illegális röpcédulák és betiltott könyvek után kutatta. Az eredménytelen házkutatás dacára a szabadkai Kerületi Börtönbe került, napi nyolcórás kihallgatásoknak vetették alá. Koncepciók pert folytattak ellene, amelynek közvetett célja a vajdasági magyarság megfélemlítése volt. („...mindennemű nacionalizmust üldözött a titóista rezsim, verbális deliktumért is könnyen börtönbüntetést járt, ha tehát akadt is hangsúlyosan magyar érzelmű, netán revizionista-irredenta vajdasági magyar értelmiségi, ebbéli érzéseinek, gondolatainak legfeljebb a hálósobában mert hangot adni”.³) Benest hatalmi eszközökkel kitiltották a sajtóból, a rádióból és a televízióból, kiállításokat sem rendezhetett többé, egyszerűen: elzárták a nyilvánosságtól. Szabadulásához hozzájárult, hogy esetét felkapta a nemzetközi sajtó, hírül adva: Jugoszláviában alaptalanul tartóztatnak le művészeket. A személyes megfélemlítés folytatódásának hatására 1978-ban Magyarországra kényszerült költözni.

Benes József: *Áldozat* (szénrajz, 1993)

Érdeklődése a kisebbségi témák iránt a későbbiekben sem szűnt meg, amennyiben ezt a fogalomkört az általánosabb érvényű emberi megszenvedettség metaforikus képében és a korszerű figurálművészet formanyelvén igyekezett láttatni. Benes a hatvanas évek derekán alkotta meg erőteljes tiszai tájképeit, a beszakadt, repedezett partok agyagos matériájába vetítve az emberi röghözköttöttség, a távlatlanság, a sorstalanság és a bezártság traumatikus

tapasztalatait. Képeinek tragikus felhangja e helyütt pont az ember hiányán át vált kifejezővé. Ám a hatvanas évek végén művészete jelentős fordulóponthoz érkezett: vásznain egyszerűen megjelent az ember egyénien megformázott, nyújtott alakja. A korszerű európai újfigurálmus formanyelvét gazdagító egzisztencialista problémafelvetés – ma már tudjuk – egy életre való alkotói programjává vált Benes Józsefnek. Nagy sorskérdések, tragédiák, testi-lelki megpróbáltatások, emberi szenvedések apokaliptikus látomásait tette marandóvá; az anyag és a szellem mulandóságának zsoltárait fogalmazta meg festményein és grafikáin. A félelemmel teli létszituáció univerzális meghatározásain túl egyben rendre ott munkált benne a szűkebb szülőföld iránti féltés, illetve együttérzés érzelmi feszültsége. Sőt, a tágabb balkáni térség tragédiáival kapcsolatos személyes érintettsége is érvényre jutott néhány művében (*Bal-kánon*, 1992).

A hetvenes évek első felében keletkezett Török István itt látható opusa, melyet egyfajta – a korra egyáltalán nem jellemző – kritikai festészetnek is nevezhetnénk. Török is tájfestőként indult, mint a legtöbben azon a vidéken, s még fiatalon ráérezett a táj metafizikájában rejlő jelentésbeli többletre, tudniillik, hogy az embertől megfosztott természeti színtér is lényeges igazságoknak lehet a kifejezője (ezt láthattuk a korai Benesnél is). A hatvanas-hetvenes évek fordulóján alkotta meg első jelentős fekete-fehér linómetszet-sorozatát, a Szabadka környéki nádasok, fővények és szikések lecsupaszított, lényeggé kopasztott, gyásszal bevont vízióit. A negatívra transzponált művek teljes mivoltukban – ikonográfiailag és poétikailag egyaránt – szembefordultak a szépítő, mellébeszélő vajdasági tájfestészet provinciális értékrendjével. Ennek az újszerű tájértelmezésnek az eredményeképpen keletkeztek a *Vajdasági nullák*, az *Erőszak a földeken*, a *Vajdasági emlékmű* című festmények, valamint a sorozat egyéb darabjai, amelyek az amúgy inkább mozdulatlanul idillikus, tunyán eseménytelen tájat erőteljes mozgásban, nagy változások közepette, szinte kozmikus erőterben láttatták – egy nagy világégés porondját idézve meg. A társadalmi ferdeségekre történő szimbolikus utalások, a természet civilizációs romlásának előérzete és a semmire történő számszerű utalások példátlanul állnak a kor helyi képzőművészeti jelenségei között, közvetetten rámutatva a kisebbségi léttel kapcsolatos fonák felismerésekre (*Vasfüggöny*, 1972).

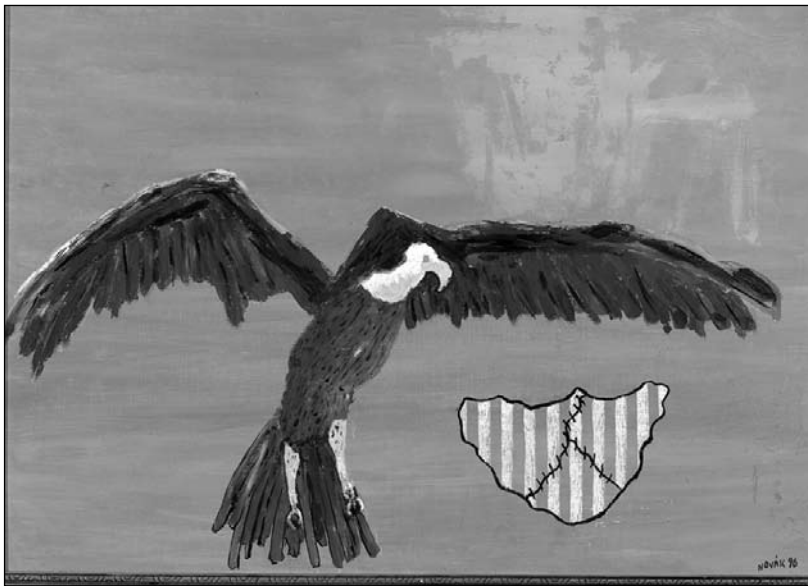
Török egyik markáns nemzedék- és csoporttársa a Csurgói Ifjúsági Művésztelepen az ugyancsak tájfestő Zsáki István volt, akit olyannyira érzékenyül érintettek a kilencvenes évek tragikus eseményei, hogy az idealitást célzó egyéni táj- és természetértelmezésbe beletranszponálta a „feje tetejére fordított” világ eltorzított ábrázatát. Ő is alapvetően a rónaság élményéből táplálkozott, mint a legtöbb ottani festő, ám egy radikális elhatározással a fizikai törvényeknek ellentmondó kompozíciós manőverhez folyamodott: képein

Zsáki István: *Csúf dátum* (olaj, farost, 2005)

az égbolt a horizont alá, míg a talaj afölé került. Ezt a sajátos pilóta-perspektívát nemcsak a közelmúlt bombázásainak apropóján vetette fel, hanem arra való célzásként is, hogy az egyénnek egy felborult értékrendű, belülről erodálódó világ romboló erő kifejtésével kellett nap mint nap szembesülnie. Zsáki a társadalmi valóság kontextusaiban munkáló spekulatív erőhatásokat a természet eredendő szépségének és tökélyének ősi erejével feleltette meg a maga intuitív beleérzésével, finom ecsetmozgásaival. Törökhöz hasonlóan az ő műhelyében is születtek direkt történelmi háttérű képek, ám opusának ez a része már inkább a most következő Novák Mihály attitűdjéhez áll közel.

Novák Mihály rendhagyó figurája a vajdasági magyar képzőművészetnek. Számbelileg szerény produkcióval rendelkezik, hiszen már negyvenéves korában fogott hozzá a festéshez (ez pont az az életkor, amikor a kiváló francia költő, André Frénaud megjelentette első verseskötetét). A helyi kánonokhoz igazodó tájfestészetébe a kilencvenes években egy olyan sorozat ékelődött, amelynek okán művészi hitvallása érezhetően kivált a helyi kortársak és a tágabb szcéna képviselőinek magatartási mintái közül. Ha egész életében csak ezt a tucatnyi képet festette volna meg, akkor is egy adott kor érdemes művészeként tisztelhetnék személyét. Novák a rideg tényyszerűségek mentén indult el, hogy megfesse egy romjaiban heverő néhai ország gyászos ábrázatát, valamint a politika játékaiban nyomán kialakult történelmi fiaskók súlyos megrázkódtatásainak emlékképeit. Megfestette a lángokban álló Szarajevót, a szétlőtt baranyai templomokat, a háború számos jelenetét, lelep-

Novák Mihály: *Az erőszak védelmében* (olaj, farost, 1996)

lezte a miloševići rendőrállam erőszakos természetét, s ugyanakkor egymás mellé állította a magyar nemzet valamikori és a szerb nemzet mostani Trianon-képét. *A mi siratófalunk* (1992) című festményén a kommunizmus jelszavainak megidézésével mintegy visszavezette a közelmúlt eseményeinek kimenetelét a régmúlt eredendő elhibázottságának vélt okaira. Novák magas lángú angazsáltsággal, ritkán tapasztalható szóki-mondással teremtette meg kilencvenes évekbeli opusát.

Ugyancsak a kilencvenes évek képzőművészeti krónikájához tartozik Farkas L. Zsuzsa illusztrációs sorozata, amelyben Németh István jeles vajdasági prózáiró publicisztikai szövegeihez – karcolataihoz, tárcáihoz, novelláihoz – készült rajzok találhatók. Némethről tudni kell, hogy alapvetően realista stílusfelfogásban veti papírra a vajdasági

Farkas L. Zsuzsa: *Emberi sorsok* (rajz, 1992–1993)

(magyar) kisemberek, falulakók, egyszóval az utca egyszerű emberének utóbbi időben nem túl örömteli világát, az apró gondokba-bajokba belegabalyodó „közönséges földi halandók” sorsa mögött rejlő történeteket, kesernyésen nosztalgikus vallomásokra alapozva írásait. Különös szeretettel szólaltatja meg a kihalófélben levő idős nemzedék képviselőit, egy tűnőben levő világ idilljének utolsó hírmondóit, a történelem szemtanúit. Az ő történeteiken át utal a jelenkor emberére, annak sokszor ellentmondásokkal teli, konfliktusos világára. Farkas stílusfelfogásban hűen követi ezeknek az embertípusoknak a jellemrajzát, már-már fotografiai és szociográfiai részletességgel ábrázolva az elesettségükben, leépültségükben is markáns alakokat – az újabb kori történelem névtelen áldozatait.

Jómagam elsősorban a migráció, a háborús és gazdasági okokra levezethető elvándorlás témakörét érintő digitális nyomatokkal kívánom kiegészíteni a kiállítást, miután szemtanúja voltam a vajdasági magyarok (és más nemzetiségűek) kényszerű és tömeges elvándorlásának a közelmúltban. Ehhez a problematikához természetesen kötődik a trianoni határrevíziót érintő – és a délszláv események miatt számomra különösen időszerűvé vált – kérdésfelvetés, ez a még ma is annyira élő traumatikus pontja a nemzeti szemlélődésnek. Amikor 2000-ben Magyarországra költöztem, meglepetéssel tapasztaltam, hogy az emberek milyen felelőtlenül bánnak történelmi személyes tárgyaikkal, dokumentumaikkal, mennyire meg kívánnak szabadulni a múltjuktól. Aluljárókban és utcán vásároltam fillérekért mindazt a hiteles képi forrásanyagot, amit beépítettem ezekbe a komputeren készült kollázsokba és egyéb műveimbe. A képkulturális emlékezetként definiált munkákról L. Simon László a következőket írja: „Szombathy tükröt tart a történelmi, politikai lelkiismeretünknek, még hozzá görbe tükröt, amely túloz, karikíroz, de éppen túlzásai, elnagyolásai révén segít bennünket ahhoz, hogy könnyűnek és kényelmesnek tetsző kollektív annéziánkból visszatérjünk, s a torzításra hajlamos emlékezetünkben kibontsuk az igazi képeket.”⁴

Ózsvár Péter a történetileg is nívós vajdasági (magyar) kerámiaművészet fiatalabb nemzedékének legtehetségesebb alakja. Formázó anyaga lehetne ugyanaz az agyagos sárgaföld, amely Benes József Tisza-parti képein anno még csak látványként jelent meg. A korongozóból lett kerámiaművész nem a megszokott iparművészeti-lakásdíszítői formakultúrának vált elkötelezettjévé, hanem a műfajt igyekezett kimozdítani az autonómia területére. A természetből vett anyagot úgy mutatta fel, mint amelyiket vissza szeretné adni oda, ahonnan elvétellett. Egy méter magas madárszobrokat alkotott, csak a képzeletében létező növényeket formázott. „Miért ilyen méretekben dolgozom, gondolkodom? Hogy lássuk! Lássák az emberek a füvet, a Tiszán úszó

⁴ L. Simon László: A visszatérő emlékezet. Szombathy Bálint önálló tárlatáról. Magyar Műhely, Budapest, 2002/2, 60–65.

sulymot, a békát, a madarak mozdulatának szépségét, tolldíszének változatoságát. Megmutattam, miért szúrhat olyan fájdalmasan milliméternyi tüskéivel egy homokban megbújó királydinnye, aminek tüskéit gyerekkoromból ismerem”, vallotta. A természet primer formái iránti érdeklődése a kilencvenes évek közepén kiegészült a társadalmi valóságot, ezen belül a nemzeti kisebbség témakörét érintő tanulmányokkal (*Vándor*, 1994; *Vajdasági magyar a szabadkai főutcán*, 1994). Ez utóbbi egy begombolkozott, magába fordult, magánnal átítatott figura, amelynek gondterhelt, metaforikus jelleme tágabb értelemben is kivetíthető az ottani magyarság pillanatnyi lelki- és pszichikai állapotának találó jellegzetességeként.

Örüljünk vagy szomorkodjunk mindannak, ami a vajdasági magyar képzőművészek újabb kori produkciójában oly szembeötlően megrendítő, történelmien beágyazott, erőteljesen tényfeltáró? Jó-e, hogy vannak, vagy jobb lenne, ha nem is lennének ezek a művek? A kérdés valószínűleg elhibázott, hiszen a sorskérdésekkel mi más lehet kezdeni, mint megfelelően foglalkozni velük, láthatóvá tenni őket és értelmezni, elhelyezni egy kor (kultúr)történeti hozadékának katedrálisában. A legrosszabb az lenne, ha nem vennénk tudomást azokról az okokról, külső tényezőkről, amelyek alapvetően meghatározták képzőművészeink magatartását, elősegítették tudatformálásukat és nemzeti identitásuk megőrzését. A vajdasági magyar képzőművészetnek mindenképpen az egyik legsajátságosabb friss vonulata az itt bemutatott, amely érett szempontokra támaszkodva mutat rá egy hányatott sorsú nemzeti közösség aktuális helyzetére, gondolkodásának mozgásirányára. Sőt, nem ragad meg e helyütt, a nemzeti kisebbség szűkebb auráján belül, hanem annak egzisztenciális problematikáját megfelelteti a tágabb társadalmi kontextus megfelelő párhuzamaival.

A vajdasági magyarok képzőművészetének eme sajátos, atipikus vonulatát akkor tudjuk kontextuálisan is értelmezni, ha nem feledkezünk meg azokról a hatvanas-hetvenes években bekövetkezett szemléletbeli változásokról, melyek az akkor jelentkező legifjabb nemzedék jóvoltából az egyetemesség felé mozdították ki a helyi értékrendszert. Bár a Szabadkán 1969-ben alakult Bosch+Bosch csoport tagjainak (Csernik Attila, Ladik Katalin, Kerekes László, Szalma László, Szombathy Bálint és mások) kritikai magatartása nem annyira a társadalmi-szociális háttérre való reflexióban öltött alakot, hanem elsősorban a művészet fogalmi és nyelvi átértékelésére irányult, sok szempontból mégis áttörést hozott a tágabb értelemben vett művészeti gondolkodásban, jelentősen befolyásolva az utánuk jövő nemzedékek szemléletét. Ez a minden tekintetben angazsálnak nevezhető alapmagatartás manapság az itt kiállító alkotók munkásságában is visszaköszön.

* A szöveg eredetileg a *Közös térben – Etnikai és kulturális identitás a magyar művészetben* című kiállítás katalógusába készült. Ernst Múzeum, Budapest, 2006. május 10–június 21.

A sorok vándorlása – semmi egyéb

1. Igyekszem közönyösre hangolni magam, de:
egyre komorabbá zordonulok. Föltörne
belőlem az epe és a sok szitok, de:
inkább hagyom, hadd váltson pszichésre.
Az étellel küzdenem kéne vitézül, de:
az elszántság elfoszlik egykettőre...

Ugyan kérem: még nem bukkant alkalmas csatatérre.

2. Egy ideje már csak a testemet érzem.
S hogy rühellem ezt az egészet,
mert a váz nem gondolt egy merészet,
hogy hipp-hopp lelkesedjen à la pátosz,
mert azelőtt sok közük volt egymáshoz...

Mint a hívórímnek a válaszolóhoz?

Kb.

3. Ó, már megint méla-kórba estél – s mért?,
te meggondolatlan lány! Óvtad volna
magad az ilyen (~ csókos) csemegéktől inkább,
csitítgattad volna, mid úgy kalimpált...

Nahát, nahát... nagy hirtelen

Kilelt volna a szerelemhideg?

Dehogy, ezt is csak verseled.

- 4(-7): Elnézést...

elkészült tőlem a költészet.

(Mily szomorú: épp itt a középben.)

Szokása ez neki,

s mindig azzal fenyeget,

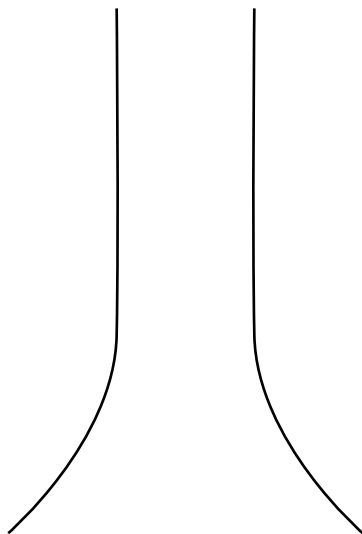
majd csak egy n-dik éjjelen

jön, ha jön meg.

Fa-vers, mely befelé zárt, kifelé nem

- egy palánta tollából -

SI ET TE IS
¿YGAV ñÈ Éñ VAGY?
ñÈ ïïïïïJAJJJ Éñ
ñABBOI TICLIATIV VIVALDIT JOBBAN
(ñÈñ-ñ.ñ.ñ.ñ.ñ.ñ) MÈNVEZEM (P. N. L.-NÉL)
TETIJIÈ ñÈ Éñ ÉLETET
ABMAGAM KOSZTÀJÁTSZOK MAGAMBA
(ñ.ñ.ñ.ñ.ñ.ñ) SZÉPEN (SZÉP E.-N)
ñÀM ñÈ Éñ MÁR
TÀYAM BÖT TÖBB MAYÁT
S MÈTÈMEGÈRTÈM S
ñAV MIM MIM VAN
...(M-ÿG IYÈTÈM MÈG (PETRI GY.-M)...
A ¿ÀTDAJJUFIK KIFULLADTÁL? A
ñÈIÈI ET TE ÉñED
..ÀTSZISZSÀM MÀSOKNÀL EGZISZTÁL.

Még jó lehet a vége

Ugyanaz ismétlődik míg a végéig eljutsz
Hogyha szerencséd van és semmi sem gátol
A szép egyhangúság majd kibont magából

Hogyha szerencséd van és semmi sem fékez
A megszokott útvonalon nyugodtan haladhatsz
A megszokás olyan mint a pontos atlasz

Ha minden ismétlődik míg a végére érhetsz
Semmi sem vakít el és semmi se sokkol
Nem vársz majd semmiféle meglepetésre

Annyiszor elmentél visszajöttél bejártál
Már csakugyan unalmas mondanád de mégse
Még-még ismétlődik még jó lehet a vége

Kicsit féltettelek, barátom

Allen Ginsberg emlékének

Öreg voltál, kopott, hosszú kabátban dülöngélve
sietnél, a márciusi szél
belédkarolt, nem lehetett tudni, mikor taszít a
földre.
Én néztelek, és kicsit féltettelek, barátom.
Mert Te voltál Paul Cézanne Húshagyókeddje
és Chagall Zöld hegedűse.
Amszterdam valamennyi háza Te voltál.
A Rembrandt ház, ahol 12 guldent
fizettem, és próbáltam elhíttetni magammal, hogy lelkem
mind magasabbra törve egyesül
majd a szépséggel. Fölmentem a harmadik emeletre,
de nem ragadott magával a szenvedély,
csak a fáradt báméskodókat láttam, és azt, hogy
az új cipő feltörte a sarkamat.
Te voltál az Anna Frank múzeum füstös homlokzata, amelyet
úgy reklámoznak a tulipános, amszterdami
prospektusok, mint a Ballantines-t, a kölnit, vagy a Shopping
Centert;
Halott szemekkel nézted a csatornát, a hídon száguldozó
biciklizőket, a szemközti ház függönytelen
ablakában, vörös bugyiban és melltartóban álló
örömlány örömtelen arcát, a téren
ülő napimádókat, akik csukott szemmel hódoltak istenüknek.
Te voltál valamennyi marihuánát
lehellő kávézó,
Te voltál a székesegyház, amit eladott
a polgármesteri hivatal, hogy az új tulaj bevásárlóközpontot
csinálhasson belőle,
Te voltál a márciusi szél,
felkaptad magad az égbe.

FIATAL SZLOVÉN KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA II.
(1990-2005)

Lukács Zsolt fordításában

Levél

A legtöbb verset nem értem. Még a sajátjaimat is csupán félig-meddig és csak néha teljesen. Némelyiket hússzor átolvasom, mások felett csak átsuhan a tekintetem. Egymáshoz nem is érünk. Az olyanok pedig igen ritkák, melyek csak úgy beugranak, és már megoldásra se számítanak, mert szerelmes vagyok. A rövid szünet vagy a kieselt feledés nem segítenek. Szerelmesen kell visszatérnem, és a megértés s a közelség felszínességére kell szorítkoznom. Mint a nők és a barátok esetében, amikor már minden gyengeségüket ismered, ám már előre megbocsátottad őket. Mert jelentéktelenek. Mert mások a kritériumok. Elismerem: nem értem a költészetet, jóllehet vonz és szárnyakat ad s a mélységbe von, körökben suttogja nekem a szavakat, azzal szórakozik, hogy mily gyenge vagyok és erős, mily felemás és egész. Ám azt is tudom: valami eltörött. Már az első alkalommal, aztán másodsorra is. Folyton eltörik, recss, száraz fa, hosszú mogyorófa bot. Fuvolácska, táncolok, úgy, ahogy te fújod. Én a te hűséges hallgatód vagyok, hisz kellesz nekem. A szerelem minden pillanat összessége a semmiben. Hallgatás és távolság. Minden elmúlik. Semmi se múlik el. És még az se, amiről Milosz azt állítja: *Who serves best doesn't always understand.* Eléggé távol állunk egymástól, s ráadásul szerelemnek hívjuk ezt, és még egyszer elismerem: Már eléggé. Még nem. Ezeket neked írom, aki már abbahagynád, ám én kettőnk számára mindig új kezdetet eszelek ki. És mint a szerelemben kimondom a bőrödet. Tudom: Precíznek kell lenni. Bizalomból. Mindenre gondolni kell. Az önzésnél mindig többre. Mit is mondjak: Hiányollak ebben a versben. Hiányollak ebben a szobában, hiánylom a hangodat. Hangodat hiánylom.

És libabőrös leszek. Vers csak a szerelemből
születhet. A szépség vákuum. A vákuum
teljes. A teljesség görcsös és szabad.
Aki leginkább megérdemli, nem érti meg mindig.
Ez most a messzi távolba helyez, és segít.
Minden érződik. Minden elnyugszik. Minden létezik.

Felismerés

Látom, mi történt. A költészet szörnnyé tett. Alvás közben
rémületet keltek, s a nyugvókat rettentem. Az éj kellős
közepén felébredtek. Mert gyengéd vagyok, mert az alvókat
rettentik másik énem víziói. A nevek, melyeket emlékezetből

tagoltan kiejtek. S egyre hangosabban, érthetőbben érzem:
Ez az én másik létem, magamon túl
léptem. Egyre erősebben érzem. Ez az én
második halálom. Kispárnák érnek hozzám, arcomat

simogatják, a nyelv szempillái engem nyomkodnak,
a történelem fogói, a kovácsok e felhevített acélja.
És minden hang felriaszt, mindennap bejárom ugyanazt
az utat, ahol a nyelv patkói nyomot hagynak.

A költészet ösvényt formált belőlem. Álmomban
azon járok, árnyékomat követve. Életem
egybeesik a hónapok életével, melyekre várom.
Költőként élni: ez magába foglal minden lelkiállapotot.

A beszéd gyötrelme és ajándék. Győzelem és vereség.
Egyetlen s felesleg.

Hasonmás

Mikor vetjük le maszkjainkat,
és ismerjük el tökéletességünket?
A korlátoltságokkal, melyek előre el vannak
készítve. Meg vannak határozva és nevezve.
Mikor fogunk lemondani annak tagadásáról,
amik valójában vagyunk.
Mikor lépünk magunk elé?
Mert te létezel, azért, mert szeretsz,
az én szeretetem kétszeres.
És mert te létezel, mert fáj neked,
az én fájdalom kétszeres.
Azért, mert reménykedsz, megkettőződik
a reményem. Mert hiszel,
a hit kettős erővel rendelkezik.
S érzek téged és magamat is érzem,
ám mikor leszünk egyek,
mikor lépünk magunk elé,
mikor forr össze kettőnk könnye?
Hasonmásom, csak nyelvi látomás lennél,
azért összeillesztve, hogy a szavak
jelentését megtanuljam?
És még ha csak árny lennél,
érezlek téged. Életem
kettős. Veled és nélküled
teljes és üres. Életem
kettős. Lehet, hogy csak
nyelvi látomás vagy, de én
faggatlak téged: Mikor lépünk magunk
elé, mikor leszünk egyek,
mikor gyógyítjuk meg a világot.
Mikor tanítasz meg engem, mikor tanítalak
meg téged, hogy megtanuljunk
összhangban élni.
Mikor tanulunk meg létezni,
a tökéletesség súlyával,
melyet a születés árnyaként hordozunk.
Harmadik névként, mely nagyobb nálunk.

Ez a világ

Azok a bárkákon vagdossák a kékség kérgét és emelik fel
a hálókat, pókhálókat, ahol élek. Hangjuk a szellővel
érkezik, száraz, röpké, fel se ismerem
a szavakat. Előlem tér ki csak. Ez a világ az övék.

Kettesben integetve üdvözljük őket, kettőnk zsákmánya is.
(Ez a hal a hálóban hogy is kerülhetett bele?
Véletlenül, napról napra kitartó, egy jelre?)

Fekszünk és nézelődünk, minden más világ ámitás lenne.
Semmi se egyszerűbb a citrom gyümölcsénél, a húsos
leveleknél, árnyaknál, akik a sárgából szőnek szőnyeget,
első érett bimbókat az újbóli tavasz hajtásaiban.

És azok a bárkákon hisznek nekik. Minden más világ
illúzió számukra. Nem hágták át a parancsokat:
Be van számítva a hódolat, a totem s a tabu is.
Az elmúlás, a hangod, mosolyod, a bús gyógyfüvek,

a báméskodás átszellemültsége. Valamely nyár illata,
valamely tél és tavaszé, örült változásoké,
melyek örömmel adják italul az ámitás nedvét – látod! A méheket
a sarjadó hajtásokon! A titokzatos jeleket, mézzel teltek.

PRIMOŽ ČUČNIK (1971, Ljubljana) filozófiából és kulturális szociológiából
diplomázott a ljubljana-i Bölcsészettudományi Karon. A *Literatura* folyóirat felelős
szerkesztője. Önálló szabad művészként él. Saját kiadója van.

Verseskötetei: *Két tél* (Dve zimi, 1999), *Ritmus a kézben* (Ritem v rokah, 2002),
Óda a manhattani sugárúton (Oda na manhatnski aveniji, 2003), *Akkordok* (Akordi,
2004), *Új ablakok* (Nova okna, 2005).

Cortázar olvasása után

Magad mellé feküdtél, oda, ahova már
a becsempészett léptek is mindig belépnek,
amikor az éjjel lélegzetet vett. Első ízben.
Valaki az ágy másik oldalát melengette
és várt, miközben a nap és a hold
széjjelosztotta a fájdalmat, mint a magvakat.
Nehéz a dolgok elől elmenekülni,
melyeket számodra a nők jegyeztek le.
Egy közülük majd mindig a közeledben lesz,
és rád vár, felismerhetetlen alakként
az éjjeledben, vagy már késő lesz számára a felismerés.
Amikor az éjjel majd másodsorra fog lélegzetet venni,
a sötétség csókjait magvaidra
helyezi, és hagyni fogja,
hogy szárba szökkenjen egy harmadik életbe.

Néha le hagy engem

A nő, akit megszólítok, nem
mindig az a nő, akivel találkozom.
Néha le hagy engem, és aztán idegenül
hangzanak a szavak, és idegenként szólok
hozzád, de nem akarom, hogy így szeress.

A nő, akit megszólítok,
a hókupacokban reménykedik néha,
hogy megmaradnak, és mint fény a sötétben
szétzúzzák a higgadt távolságokat.

És néha szeretném tágasabbá tenni
szűk teremtet, és más dolgokkal is
betölteni azt, átfesteni a falakat,

kinyitni, majd becsukni az ajtót, huzatot csinálni.
Kirázni a régi szőnyeget,
a szárnyatlan lepkéket, az ének nélküli madarakat,
visszajuttatni az életbe, a színes tükrökbe.
Aztán leülni a pamlagra,
kávét inni, a lerakódott dolgok közt kutakodni,
újabb lepkéket szabaddá tenni,
hogy a friss szellő taktusára
száradnának meg a szempillák, amiket
néha a hatalmas megvalósulatlan eszmékbe
mártunk bele, az el nem mosolyodott mosolyba s emlékekbe.

A nő, akit megszólítok,
nem mindig az a nő, akivel találkozom,
néha helyes irányba fordul,
és akkor tudod, hogy itt marad.

Csendélet

Amikor a hegedű bezárult a koporsóba,
puha anyaggal betakarva,
az akvarellpapíron
két szín talált egymásra,
és átömlöttek egy másfajta vágyba.

A nyár kinyújtózott a turistákkal
telt partok felett,
akik a lábaikat álmosan vonszolták.
A nap fényétől megvakulva a csendes, üveges
égboltra kirajzolódott nyílást követem.

Hogy átlépjem a határt,
a hangok színbe való átömlésére
lenne szükségem, egyre kevesebb árnyra
s a föld átcsempészett nyelvére.

LUCIJA STUPICA (1971, Šmarja pri Jelšah) a ljubljanaei Építészeti Egyetemen végzett. Önálló szabad művészként él.

Verseskötetei: *Homlok a napon* (Čelo na soncu, 2000), *Szélkergetés* (Vetrolov,

Triglav alatti ország

Triglav alatti ország!
Šalamunt csókkal taszítottam le a trónjáról.
Triglav alatti ország!
A horvát király nevét viselem, és ellopom
kispolgári szélmentes öblödet.
Triglav alatti ország!
Érseked szeretkezési szőnyegemen
síel,
miközben én pokoli beleinek pöcegödkrét
hittel tömöm tele.
Triglav alatti ország!
Kiskoromtól fogva arra tanítanak, hogy a költő csóró,
nem uraság.
Triglav alatti ország!
Szintetikus drogot szeretnék morális másnaposság nélkül.
Triglav alatti ország!
Utódaid húsát falom, nemükre való tekintet
nélkül.
Triglav alatti ország!
Nem bírom elviselni iskolád, mert nem az én mértékem szerint való.
Triglav alatti ország!
A bevásárlóközpontok belépőjegy nélküli embereknek
szánt mozitermek.
Triglav alatti ország!
A nemzeti érdekeket küldötteid halotti csontjából
kívánod felépíteni?
Triglav alatti ország!
Tojásaim bajuszos terroristák a fehér Ljubljana felett,
a naphoz fohászknak.
Triglav alatti ország!
Szorgalmad és stabilitásod tengeri betegségbe
kényszerít engem.
Triglav alatti ország!

Ha szerelemből embert ölsz, még inkább magadra maradsz,
sokkal később vagy csak halott.

Triglav alatti ország!

Emeld trónra a poligámiát, hogy anyáid fekete
magvakat fogadhassanak magukba.

Triglav alatti ország!

Kicsinységed a szélességben áll, nem a hosszúságban.

Triglav alatti ország!

A nap nem luxus, sokkal inkább egy veszélyes állapot.

Triglav alatti ország!

Szubvencióid betömik a torkokat, és megtömik
a gyomrokat.

Triglav alatti ország!

Angyal vagyok, aki nem retteg a semmi érzésétől.

Triglav alatti ország!

A könyvtárak könnyeid holt ágú folyói.

Triglav alatti ország!

Konzerválj lipicai lovakat az elkövetkező
osztrák–magyar monarchiáig.

Triglav alatti ország!

Autodidakta vagyok, aki elutasította a szocialista
realizmust.

Triglav alatti ország!

Hormonjaim a digitális pornográfia építésén dolgoznak.

Triglav alatti ország!

A te kóbor fiad vagyok, aki a nevedet se tudja.

Triglav alatti ország!

Én vagyok te és te vagy én.

Dal a mulatozónak

megvágta-e már magad valaha, miközben a paradicsomkonzervet
bontottad?

hugyoztál-e már valaha a széllel szembe?
átérezted-e már valaha az értelmetlenséget, ám utána még mindig
kitartottál mellette?

szartál-e már valaha az erdőben, szarvasbőgés
közben?

hallottál-e már valaha őrülséget, és levetted a szemüveged?
vadásztál-e már valaha a város közepén patkányokra
fekete lyukakban?

ittál-e már valaha grajski vöröset?
megízlelted-e már valaha a semmi mélységét az őrülség
satujába fogva?

maszturbáltál-e már magadra maradva?
szereztél-e már be szilveszterre kék
tablettákat?

jártál-e már valaha Dzsolsznál vendégségben, és maguk alá
temettek a könyvek?

sütöttél-e már valaha macskával bécsi szeletet?
gondoltál-e már valaha a disznókra, az állami apparátusra,
akik felhangolják harmonikád?

másztál-e már vályog viskóból kifele, és
megcsókoltad-e a blokkokat?

hiányoltad-e már valaha az anyádat?
dugtál-e már valaha anélkül, hogy szerettél volna?
hazudtál-e már valaha, nehogy sérelmet okozzál, és aztán
gyilkoltál?

gyújtottál-e már meg valaha pattogatott kukoricát?
olvastál-e már valamit Thomas Bernhardtól?
simogattad-e már valaha szőke hajú festő testét, és csókokat
suttogtál-e a fülébe?
arc nélkül szeretkezted-e már valaha?

Magam

tekintet nélküli ablak
a négy fal ölelésében
mezítelen képekkel beszennyezve
az alvás álmodozása képtelen a testbe való behatolásra
a hallgatás a test hisztérikus ordítását kívánja

Tetők

néha, amikor szavakat keresel,
legjobb a meszelésre hagyatkoznod,
és csak a fehérség mélységére fülelned

Pléhdoboz

valahol ott kinn
bőrünk alá hatolt a mámor
csókokkal ittuk ki
megsejtettem a végtelent
pléhnyelved folytonos
érintésekor

[cím nélkül]

ha Ljubljanában mindig napos lenne az idő,
a Földön én lennék a legnagyobb költő.
Mivel pedig nincsen nap, el kellene költözni,
de ehhez semmi kedvem, túlságosan lusta vagyok
egy ilyesféle hőstetthez,
maradok Ljubljanában, maradok a legnagyobb
akadékoskodó itt a környéken.

[cím nélkül]

a balkonon
ittunk
Lady a szobakutya
feldöntötte az asztalt
az asztalon egy Bukowski hevert
és pár felborult pohár

a jó író nem szégyelli könyveit
ha folyadékkal itatják át

Impresszió

agónia eufória
halál nincsen már
csak a pokoli gyötrelem
totális anarchia
csak az érzés az egyedüli utópia
patak zuhatag
habzó hullámok perzselők
alakok árnyék közé rejtve
vérrel leöntve
vörös lámpa
már minden hiába
fuccs

Portré

csepeg
írógépemre
de nem potyog
baszódjanak meg a reklámok
a versek anonimok akarnak maradni
úgy mint én
és ha sírok is ez azért van
mert vékony vagyok
metaforáktól mentesen
valahogy úgy
kb. 70 kiló
és egy méter 90 magas

TOMISLAV VREČAR (1976, Postojna) költő és szabadúszó.

Verseskötetei: *A punk még nem vacak* (Pank še ni hin, 1997), *Az önök fia minden reggel macskákat hajkurászik a környéken* (Vaš sin vsako jutro preganja mačke po soveski, 1998), *Amikor minden megvalósulhatna, dugába dől* (Ko se mi vse ponuja, se meni skuja, 2003), *Rúgjon meg engem a kotlóstyúk* (Naj me koklja brčne, 2004).

A magány, analitikusan

Kettétör a magány. Az egyedüllét mindkét tagomat
a maga helyén hagyja. A kövek közé
harsány homokakadályok tolnak. Itt nincs sok hely
a hibás léptekre. Itt semmiféle
lábnyom sincs előtted. Kora reggel óta
mezítelen vagy. Mindennap újra meg újra ki kell számolnod,
mennyi süppedést bír még el a talpad.
Ez nem valami bonyolult, mert a vidék tele van
előrelátható veszélyekkel. Ismétlődnek, mint a nappalok,
melyek nevüket veszítették. Oldalt
magas gyertyák állnak, melyek már nem lángolnak. A viasz
a feledés miatt kemény. Senki se próbál szikrát csiholni
az öngyújtóból. Mily dermedtek a gyermeki karok.
A kislányok szőke copfokat fonnak maguknak, és bátyjukat arra
kérlik, hogy durván ragadják meg azokat, és vonszolják őket messzire.
Messzire jársz és távol. Valamikor majd oly messzire jutsz,
hogy ismét világosan látod saját két tagod, egyiket a másik
mellett heverni. Középen hang van.
A hang hörgő, s a rángások során pár szó préselődik ki belőle.
A szó könyörgő. Legtöbbször saját visszhangját esdi ki.
De már ez is elsimítja a kövek hátát, hogy felismertek lehessenek.
Gömbölyűvé válnak. Meleget csempész elő a homok a föld alól.
Talán valaki valaha csak eljön. Ám ne várj a kézre,
amely a másik karod lehetne. Azt a kart várd,
amelyik a másik karját keresi. Soha senki se talál
meg végleg senkit. A különböző, a széttört, a különbözőképpen
szétszedett tagok egymásra találnak.
Aztán összecsukódnak,
mint az ollók nyisszantása. Mindegyik a saját kiköszörült
magányába.

Zavaros nyári éjjelben a csend

Ragyogó a hold. Kutyaugatás hallható. A lelkek náthásak, jóllehet nyár közepe van.

Az éj sietve nyugovóra tér és teljesen meztelen,
mint a nő, aki ajtót nyit, és sápadtan zavaros testével
az ágy felé lép.

Valahol most vonatot hallok, amint magát vonszolja,
feltehetőleg a Vičen át, mint egy korcsolyázó, bőrbbe burkolva.

A zuhanások nem is hallhatók.

Egy széken ülök, érzem, ahogy lélegzem, a sarokban
a pókok kiterítették a hálójukat, mint vasárnapi asztalra
a fehér abroszt. A poharakat nem itták ki,
szárad a bor.

Nem tudom, melyik irányba kellene fordulnom.
Nem tudom, hogy elérem-e magam.
Ilyen az éj, erőszakos megoldásokon nem gondolkodom,
ki van kapcsolva a telefonom.
Megszállott lenni, nézni, elviselni az időt, odaadóan
és függőségben, így halad testemben a vér.

Persze hallok a lépteiket, melyek közelednek.
Hajnalodik, a város ébredszik, reggel a piacon friss
megoldásokat árulnak majd.

Megszoktam
s csak hallgatok.

Elbeszélés

Bárcsak elszuttoghatnék neked egy történetet. A füledbe.
A nyakad alatt kezdeném el. És lassan haladnék felfele.
Félretolnám a hajad, és csendben maradnék hosszan.
Hogy nagyobb legyen a feszültség. Aztán nekilátnék a lényeknek.
Gyengéden nyaldosnám azt, és simán folyna a történet.
Ujjaink szétgabalyodnának, és megfélekedznénk a felesleges ruhadarabokról.
Egyenletes ritmusban. Lassú, görbe vonalakban.
Bárcsak egy hosszú történetet mondhatnék el neked.
Hosszabbat, mint amit lehetséges lenne egyetlen éjjel felírni egy testre.
Amiből mindig maradna valami.
Aztán a másik oldaladra fordulnál,
és tenyereddel utolsó meggyötört mondataimon keresztül mennél,
és akarattal ledőlnének, amikor ajkaid egy
másik történetből eljőnének.
Bárcsak elmondanád ezt a történetet. A fülembé.

JURE JAKOB (1977, Celje) filozófiából és összehasonlító irodalomtudományból diplomázott a ljubljanoi Bölcsészettudományi Karon. Jelenleg összehasonlító irodalomtudományból folytat kisdoktori képzést.

Verseskötete: *Három állomás* (Tri postaje, 2003).

Krónika

IN MEMORIAM

Március 22-én elhunyt Ribár Béla (1930–2006) akadémikus, a kristálykutatás nemzetközileg elismert kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Szerb Tudományos Akadémia és a Művészeti Akadémia tagja, a Magyar Professzorok Világtanácsának tagja. Ribár Béla 1930-ban született Torontálvásárhelyen, a gimnáziumot Nagybecskerekben végezte, 1949-ben a Belgrádi Egyetem Természettudományi Karára iratkozott, ahol 1955-ben fizikatanári oklevelet szerzett, majd tudományos doktori fokozatot a Berni Egyetemen 1969-ben. Gimnáziumi tanárként dolgozott Nagybecskerekben, tanársegéd a Szarajevói Egyetemen 1966 és 1969 között. Az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karán 1969-től 1975-ig docens, majd 1975-től 1980-ig rendkívüli, és végül 1995-ig, nyugdíjba vonulásáig egyetemi rendes tanár. Az 1997-ben alapított Vajdasági Magyar Tudományos Társaság elnöke.

DÍJAK

SZIVERI-DÍJ VIRÁG ZOLTÁNNAK
– Az idén Virág Zoltánnak, a Szegedi Tudományegyetem docensének ítelték a Sziveri-díjat a vajdasági irodalom terén végzett kritikai, szerkesztői munkásságáért.

SZÍNHÁZI DÍJ NAGY JÓZSEFNEK
– Március 12-én Torinóban adták át Nagy Józsefnek az Új Színházi Valóságért Díjat.

SZÉP MAGYAR KÖNYV – A 2005. évi Szép Magyar Könyv Díjat a zentai zEtna Könyvkiadó érdemelte ki Simon István Parlagmaány című könyvéért (Verzal Nyomda). Az értekező prózai Szép Magyar Könyv Díjat az újvidéki Forum Könyvkiadó kapta Fekete J. József P O S T című könyvéért (Temerini Újság Nyomdája). A legszebb albumért járó

díjban a zentai Thurzó Lajos MMK-t részesítették Pejín Attila Virtuális tűzoltómúzeum című CD-jéért. Dicsérő oklevelet kapott az újvidéki Agapé Kiadó Szegheő József Ő a szeretet – keresztút a gyerekeknek című könyvének gondozásáért (Foto Oko Nyomda), a Forum Kiadó Faragó Kornélia Kultúrák és narratívák című könyvéért (Temerini Újság Nyomdája) és Koncz István Összegyűjtött versek című könyvének gondozásáért (Verzal Nyomda), valamint a szabadkai Grafoprodukt Kiadó Bela Duranci A vajdasági építészeti szecesszió című könyvéért.

NAPLEÁNY DÍJ KARTAG NÁNDORNAK – Kartag Nándort, az Újvidéki Televízió szerkesztő-újságíróját Napleány Díjjal tüntették ki. A délvidéki magyar újságírói díjat március 15-én vette át Bácskertesen.

RENDEZVÉNYEK

ELZÚGTAK FORRADALMAI(NK)
– Március 15-én rendezték meg az Újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék hagyományos 1848-at idéző emlékműsorát. Rajsli Ilona „Tisztán és kerekén mondani igazat” (Petőfi Sándor: Vérmező) – Szavak a forradalomban című bevezető előadása után mutatkoztak be a tanszék elsőéves hallgatói: Orosz Annamária, Tornai Izabella, Balassa Boglárka, Kuszli Angéla, Krabók Csilla, Berényi Emőke, Barlog Károly, Kucora Blanka, Engi Georgina, Kovács Izabella, Patócs László, Csányi Éva, Drozdik Popović Teodóra, Bába Anikó, Gedei Viktória, Dosztán Lenke, Kanyó Valéria, Mórincz Csilla, Nacsa Xénia, Kurcinák Árpád, Sröder Karolina és Losonc Emese. A műsort Katona Edit állította össze.

HAZA ÉS SZABADSÁG VERSMONDÓ VERSENY ÚJVIDÉKEN
– Március 18-án tartották meg Újvidéken a Haza és szabadság elnevezésű versmondó

verseny vajdasági selejtezőjét, melyet a magyarországi Versünnep Alapítvány, a Kossuth rádió és a Duna Televízió hirdetett meg az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából. A középdöntőbe jutott Banka Lívia, Kalmár Zsuzsa, Kovács Frigyes, Kőrösi István, Krizsán Szilvia és Sebestyén Tibor.

PODOLSZKI-EMLÉKNAP BÁCS-FEKETEHEGYEN – Március 18-án tartották meg a hagyományos IX. Podolszki József Irodalmi Emléknapot Bácsfeketehegyén. A Podolszki József publicisztikai pályázat eredményhirdetésére is sor került. A díjazottak: 1. Sirbik Attila, 2. Kalmár Fece Annamária, 3. Sándor Zoltán. Bordás Gyöző bemutatta Pap József Rádás és maradvány című posztumusz könyvét.

TAVASZI NEMZETKÖZI KÖNYVVÁSÁR ÚJVIDÉKEN – Első alkalommal rendezték meg Újvidéken a Tavasz Nemzetközi Könyvvásárt Újvidéken március 21-étől 27-éig. A hazai kiadók mellett magyarországi kiadók is bemutatkoztak.

SZÉP MAGYAR BESZÉD VERSENY TOPOLYÁN – Március 25-én tartották meg Topolyán a Szép Magyar Beszéd verseny vajdasági döntőjét középiskolások számára.

ANYÁM FEKETE RÓZSA – Március 25-én rendezték meg Bácsfeketehegyén az Anyám fekete rózsá elnevezésű vers- és prózamonddó vetélkedő vajdasági elődöntőjét.

TALÁLKOZÁSOK ZOMBORBAN – Március 28-án a zombori Berta Ferenc Zsebszínpad ötvenedik alkalommal rendezte meg Találkozások elnevezésű műsorát. Ez alkalomból Cirkl Rudolf kiállítást állított össze az egykori zombori magyar képzőművészeknek magángyűjteményekben fellelhető alkotásaiból. A zombori magyar képzőművészekről Ninkovné Kovačev Olga tartott előadást.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐRŐL ZENTÁN – Március 29-én, Kosztolányi Dezső születésnapján Zentán Bogdán József tartott előadást a Kosztolányi család közelében címmel, a Kosztolányi nyomában című dokumentumfilmet vetítették, és alkalmi kiállítást rendeztek a Kosztolányi család hagyatékából.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ NAPOK SZABADKÁN – Március 29-e és 31-e között került sor Szabadkán a Kosztolányi Dezső Napokra. A rendezvény megnyitóján fellépett a Kaláka együttes, valamint sor került a Vajdasági Szép Magyar Könyv díjkiosztó ünnepségére. A látogatók megtekinthették Szalma László kiállítását. Bemutatták Fejős Csilla–Iván Attila: Őszi koncert – Bogdán József című filmjét, az irodalmi délután vendége Fenyvesi Ottó volt. Tolnai Ottó Szög a nadírban című verses elbeszélő kötetéből Urbán András által színpadra adaptált és rendezett színdarabot mutattak be. Peity Sagmesiter Laura megnyitotta a képzőművészeti pályázatra érkezett alkotásokból rendezett tárlatot, valamint sor került a díjkiosztásra.

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS KOSZTOLÁNYIRÓL – A Kosztolányi Dezső Napok keretében március 30-án tudományos tanácskozást rendeztek Kosztolányiról, melyen részt vett Ágoston Pribilla Valéria, Lovas Ildikó, Hózsá Éva, Pomogáts Béla, Egyed Emese, Vadai István, Arany Zsuzsanna, Kontra Ferenc, Kiss Gusztáv és Ispánovics Csapó Julianna.

SZIVERI JÁNOS EMLÉKNAP MUZSLYÁN – Április 1-jén Muzslyán a Sziveri János Emléknep keretében a fiatalon elhunyt költő életművét és munkásságát méltatták barátai, munkatársai és tisztelői.

IRODALMI EST NAGYBECSKEREKEN – Nőiség és nőisors Börcsök Erzsébet és Jódal Rózsa szövegvilágában címmel rendeztek irodalmi estet Nagybecskerekén. Németh Ferenc felolvasta Nagybecskerek és a feminizmus című tanulmányát, Kajári Margit méltatta Börcsök Erzsébet munkásságát, majd Jódal Rózsa munkásságáról esett szó.

VÉGEL LÁSZLÓ BUDAPESTEN – Április 5-én a budapesti székhelyű Közép-európai Kulturális Intézet Ótágú síp elnevezésű sorozatának ötödik estjén Végel Lászlóval Takács Ferenc irodalomtörténész, műfordító, kritikus és Radics Viktória esszéíró, műfordító beszélgetett. Az irodalmi est Egy város átváltozása elnevezéssel került megrendezésre.

KSZV ZENTÁN – Április 7-én tartották meg Zentán a Középiskolások Színművészeti Vetélkedőjét. A versenyben öt darab

vett részt. A zsűri – László Sándor, Kovács Frigyes és Góli Kornélia – döntése alapján a Zentai Szintársulat Peter Weiss Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása című darabja bizonyult a legjobbnak. A második helyezett a szabadkai középiskolások Arisztophanész A nők ünnepe (Thesmophoriai ünneplők) című zenés vidámsága. A harmadik pedig az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpadának előadása, a Korbács, avagy Sebastian többszöri meggyilkoltatásának igaz története.

VERS-TÖRT-ÉN-ELEM – Vers-tört-Én-elem című műsorral emlékezett meg az Újvidéki Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelye a költészet napjáról április 11-én az Újvidéki Színházban. A verseket Fekete Ágnes, Orovec Krisztina, Gazsó Hargita, Holló Karolina, Tóth Anita, Csányi Éva, Tarkó Lilla, Vékás Éva, Ferenc Hajnalka, Bózsó Izabella, Engi Georgina, Novák Anikó, Hajnal Anna, Mészáros Krisztina, Barlog Károly és Ördög Mónika tolmácsolták. A műsört Faragó Kornélia állította össze.

KÖNYV-, FOLYÓIRAT- ÉS CD-BEMUTATÓK

SYMPOSION-BEMUTATÓ ÚJVIDÉKEN – Február 22-én Újvidéken mutatták be a Symposion 0044–0046-os számát Pressburger Csaba közreműködésével. Az esten Sirbik Attila videoperformance-szal, Sutus Áron testkiállítással, Molnár Edvárd pedig Vajdasági magyar íróportrék című fotókiállításával állt a közönség elé.

KÖNYVBEMUTATÓ MAGYARKANIZSÁN – Fohászat és költészet címmel rendezték meg március 9-én Magyar-kanizsán Bogdán József irodalmi estjét. A jelenlevők megtekinthették Fejős Csilla és Iván Attila kisfilmjét is a költőről.

PSALMUS HUNGARICUS SZABADKÁN – Március 10-én Szabadkán bemutatták a Psalmus Hungaricus című, magyar költők verseit tartalmazó CD-lemezt.

SZERZŐI EST MAGYARKANIZSÁN – Március 16-án Magyar-kanizsán bemutatták Sándor Zoltán Szoba című művét és az általa szerkesztett Sikoly című

folyóiratot. A szerzői est mellett a látogatók megtekinthették Rácz László kiállítását is.

KÖNYVBEMUTATÓK TOPOLYÁN – Március 22-én Topolyán bemutatták Szarvas Péter papköltő Fények és árnyak című könyvét. – Március 31-én mutatták be Topolyán Cservenák Pál Vasárnap délben – rádiójegyzetek című, a Topolyai füzetek sorozatában megjelent könyvét.

SYMPOSION-BEMUTATÓ TOPOLYÁN – Április 3-án Topolyán Pressburger Csaba, Sutus Áron és Sirbik Attila bemutatta a Symposion folyóirat legújabb számát.

MEGJELENT

Nagy Zsuzsa: Esetem a teliholddal. – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Major Nándor: Szerbia Milošević után I. – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

József Attila Kishegyesen. Kishegyesi írók József Attiláról – Szó-Beszéd, Kishegyes, 2006

Csík Mónika: Metszetek. – Sziveri János Művészeti Színpad, Muzslya, 2006

Oto Tolnai: Babica v rotterdamskem gangerskem filmu (fordította Gaál Gabriella) – Apokalipsa Kiadó, Ljubljana, 2006

Zoltan Šebek: Parazitska kultura (fordította Vickó Árpád) – Stylos, Újvidék, 2006

Peter Esterhazy: Pogled grofice Han-Han
(fordította Vickó Árpád) – VEGA, Újvidék,
2006

SZÍNHÁZ SZÍNHÁZI BEMUTATÓK

Újvidéki Színház, március 12. Csehov:
Sirály. Rendező: Radoslav Milenković.
Szereplők: Banka Lívია, Huszta Dániel,
Kovács Frigyes, Elor Emina, Giricz Attila,
Ábrahám Irén, Ferenc Ágota, Balázs Áron,
László Sándor, Kőrösi István.

Újvidéki Színház, március 14. Kolduste-
tű. Gion Nándor: A kárókatona még nem
jöttek vissza című regénye alapján színpadra
adaptálta Gyarmati Kata és Mezei Kinga.
Rendező: Mezei Kinga. Szereplők: Szilá-
gyi Nándor, Balázs Áron, Nagypál Gábor,
Huszta Dániel, Kovács Nemes Andor, Fe-
renc Ágota, Puskás Zoltán, Varga Tamás,
Pongó Gábor, Elor Emina, Német Attila,
Kardos Krisztián.

Szabadkai Népszínház, március 17. Csáth
Géza: Emma. Rendező: Fekete Péter. Sze-
replők: Pálfi Ervin, G. Erdélyi Hermina,
Péter Ferenc, Mezei Zoltán, Körmöci Petro-
nella, Szóke Attila, Ralbovszki Csaba, Kálló
Béla, Suzana Vuković, Vicei Natália, Mess
Attila és Csernik Árpád.

VAJDASÁGI HÍVATÁSOS SZÍNHÁ-
ZAK SZEMLÉJE – Április 3-a és 9-e kö-
zött tartották Nagybecskerekén a Vajdasági
Hivatásos Színházak Szemléjét, immár 56.
alkalommal. A versenyprogramban bemutat-
ták a szabadkai Népszínház Szulamit című
darabját Hernyák György rendezésében, a
Szabadkai Gyermekszínház Kipling–Rumi

A magányosan sétáló macska című produk-
cióját Rumi László rendezésében, valamint
az Újvidéki Színház társulata Brian Friel
Pogánytáncát László Sándor rendezésében.
A szemle kísérőrendezvényeként az Újvidéki
Művészeti Akadémia hallgatói is bemutat-
koztak, valamint Fekete Péter magyaror-
szági rendező vezetésével alkotóműhely mű-
ködött a fiatal színészek részére. A legjobb
előadásért kijáró díjat a szabadkai Népszín-
ház Szulamit című előadása nyerte, míg az
Újvidéki Színház Pogánytánc című előadása
a szemle különdíjában részesült. A legjobb
zenéért járó díjat Bakos Árpád kapta a Szu-
lamit eredeti zenéjéért.

ZENE

BARTÓK-EST ÚJVIDÉKEN – Már-
cius 20-án Bartók-emlékestet rendeztek a
zeneszerző születésének 125. évfordulója
alkalmából. Az est vendég-előadója Linka
László volt, aki a zeneszerző, népdalkutató
és zongoraművész életútjáról, alkotásairól
beszélt, valamint fejtegetéseit néhány jel-
lemző Bartók-művel illusztrálta.

A KALÁKA EGYÜTTES VAJDA-
SÁGBAN – A Kaláka együttes több vajda-
sági városban fellépett, március 29-én Szab-
adkán, március 30-án pedig Temerinben és
Újvidéken.

DZSESSZGÁLA MAGYARKANI-
ZSÁN – Április 9-én ötödik alkalommal
került sor dzsesszgála megrendezésére Ma-
gyarkanizsán. Fellépett az amerikai Fonda-
Stevens-trió és a Mezei-zenekar.

KIÁLLÍTÁS

SZALAI ATTILA KIÁLLÍTÁSA –
Április 1-jén nyitották meg Bajmokon Szalai
Attila karikaturista kiállítását.

PENOVÁC ENDRE KIÁLLÍTÁSA
– Április 4-én Újvidéken nyitották meg Pe-
novác Endre kiállítását.

FILM

FILM GION NÁNDORRÓL – Feb-
ruár 26-án Szenttamáson az érdeklődők
megtekinthették Tóth Barnabás és Simonyi
Balázs Gion Nándorról készült dokumen-
tumfilmjét.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Čučnik, Primož
Jakob, Jure
Jung Károly
Lukács Zsolt
Novák Anikó
Ördög Mónika
Petrovics Emil
Rapai Ágnes
Sebők Zoltán
Stupica, Lucija
Szombathy Bálint
Valastyán Tamás
Vrečar, Tomislav

A fedőlapon:

Török István
Vajdasági dinár
(részlet), 1972

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 770350 907007